

СААДАТ МУРАТОВА

САНЖЫРАЧЫ БӨРҮБАЙ АТА

БИШКЕК 2015-ЖЫЛ

СААДАТ МУРАТОВА

САНЖЫРАЧЫ БӨРҮБАЙ АТА

(дастандар, армандар, кошоктор, керээздер)

Бишкек-2015

УДК 821.51

ББК 84Ки 7-5

М 91 Санжырачы Бөрүбай ата

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы Кыргыз-Кытай институтунун, Табигый жана гуманитардык дисциплиналар кафедрасынын илимий кеңешинде талкууланып, протоколдун №2, 24.12.12 жылдын токтомунун негизинде басып чыгарууга уруксат берилди.

Рецензиялагандар: *Философия илимдеринин кандидаты*

Жаңыбаева Раиса Мамбеталиевна,

Филология илимдеринин кандидаты

Орозобекова Жылдыз Калмашевна,

Муратова С

М 91 Санжырачы Бөрүбай ата: Дастандар, армандар, кошоктор, керээздер.-Б.:2015.-226б.

ISBN 978-9967-467-32-3

Ош областынын Кара-Кулжа, Өзгөн, Алай, Кара-Суу жана Жалал-Абад, Баткен аймактарынан, Фергана, Наманган кыргыздарында кеңири белгилүү болгон Ажымамат манасчынын варианты, “Эр Табылды”, “Аксаткын менен Кулмырза”, “Кыз Жибек”, “Шырдакбектин Боз жорго” дастандары жана Курманжан датка тууралуу Бөрүбай Түркбаевден жазылып алынган маалыматтар, кошоктордун салттуу айтылышы, табияты, кошок жанрынын тематикалык этаптары, кыз узатуу кошоктору, керээздер, армандар камтылды. Колунуздардагы китеп жогорку окуу жайлардын студенттерине, фольклор, этнография изилдөөчүлөргө жана окурмандардын кеңири чөйрөсүнө сунушталат.

М 4702300200-15

ISBN 978-9967-467-32-3

УДК 821.51

ББК 84Ки 7-5

© Муратова С, 2015

**“О акылман, сөз асылы кармаганым,
Анымды урпактарга арнаганым”**

Жусуп Баласагын

Санжырачы Бөрүбай ата

Түркбаев Бөрүбай 1931-жылы Совет районунун (азыркы Кара-Кулжа району) Карагуз айыл өкмөтүнө караштуу Кеңеш айылында жарык дүйнөгө келген. Атасы Түркбай колхоздо раис болуп иштеп туруп, 1941-жылы фашисттик Германия менен болгон согушта Мекенин коргоого аттанып, согуштан кайткан эмес. Сансызбай деген атасы менен бир тууган агасы да согушка кетип, кайтпай калган. Ошол мезгилде Бөрүбай ата болгону 10 жашта болгон. Атасы менен бир тууган эжеси Батманын колунда чоңоюп эрезеге жеткен.

Бөрүбай атанын эскерүүсүндө атасы Түркбай келбеттүү, комуз чертип ырдаган, күрөшкө, эңишке түшкөн балбан болуп элдин намысына жарап турган жана колхоздо актив болгон. Атасынын бир тууган иниси Сансызбай менен Бөрүбай ата ээрчишип чоңоюп, мектепке чейин эле латын тамгасын таанып, китепти шар окуганга жетишкен. Биринчи класска барганда агайы ким,

окуй алат?-дегенде, китепти шар окуп берип таң калтырган. Бирок агайы ушул жылдан латын алфавитинен азыркы орус тамгасына (кирилицага) өткөндүгүн айтканда, капа болуп үйүнө келип, Сансызбай агасына мага туура эмес эски алфавитти үйрөтүп коюпсуңар деп таарынып, ыйлагандыгын айтат. Бөрүбай ата элдик оозеки чыгармалардан: Ырларды, кошокторду, дастандарды, жөө жомокторду жана эпосторду айтууга жаштайынан шыктуу болуп, өмүрүнүн аягына чейин айтып келген. Бөрүбай ата кезинде балбан катары да элге таанылып, улак чаап, эңишке түшүп, ат үстүнөн тыйын эңип, катышкан мааракелерден соорунсуз (олжосуз) кайткан эмес.

Бөрүбай ата балбандык уругунда болгондугун айтат. Чоң аталары Айтимбет Тогуз-Тородо болгон чоң маареке тойдо арканын "Чоң Жинди" атыккан женилбес балбанына күрөшкө түшүп, аны жыгып, алдыңкы байгеге ээ болгон. Ошол жыйында, элдер Айтимбетти сүткө жуугандай апкак балбан экен дешип, ошондон кийин Акпалван атка конгон. Тойдон кур кайтпастан аркадан куда күтүп, бир тууган иниси Таабалдынын баласы Кайназар бийге кыз алып келип үйлөгөн. Ал кыз Бөрүбайдын атасы Түркбайдын чоң энеси болгон.

Бөрүбай атанын чоң атасы Семетей Кайназар бийдин баласы болгон. Семетей кезинде, "бий чыкма" атыгып, абройлуу бай адам болгон. Семетей каза болгондо эли Анжияндан ак кирпич алдырып келип, Карагуздун күн чыгыш тарабына күмбөз курдурган экен. Азыркы күнгө чейин күмбөздүн орду сакталып калган.

Бөрүбай ата бой жетип чоңойгондон баштап, Өзгөн районунун Чымбай айылында жашап, жубайы Анипа менен уулдары Ысабек, Асилбек, Пазылбек, Адамбек, Айдыңбектерди, кыздары Жананбү, Жамалбү, Айданы тарбиялап өстүрүп, эрезеге жеткиришкен. Бөрүбай ата көп жыл бою колхоздо, совхоздо жана почтодо эмгектенип, ардактуу эс алууга чыккан.

Элдик чыгармалардын казынасы болгон Бөрүбай атанын 2014-жылдын 26-декабрында каза болгондугун угуп, адамды тирүүсүндө кадырлай албай тургандыгыбызга өкүнүп, жаткан жери жайлуу болсун, кудай бейишин берсин деп, кыскача эскерүүнү туура көрдүм.

Түркбаев Бөрүбай атага мен 2008-жылы, Бишкектеги кенже уулу Айдыңбектин үйүндө кезиккен элем. Түштүктүн үйлөрүндөгүдөй жүзүм бактын алдындагы секичеде аксакал каадасында олтурган олбурлуу карыяны көргөндө чындыгында абдан тартындым. Мен ал кишинин байбичеси өлгөндө, узакка кошконун угуп, ошол кошокторун жазып алууга барган элем. Кошок эле эмес, атанын оозунан Курманжан датка энебиздин таржымалынан баштап, бир топ дастандарды жазып алууга үлгүрдүм. Бөрүбай ата көөдөнүндө сөз баккан кыргыздын нускалуу карыясы экен. Чындыгын айтсам, ушул кезде оозунда айтаарга кеби бар нускалуу асылдардын акыркы катары жапап жатат. Бара-бара ооз толтура санжыра айтмак түгүл, сөзүбүздүн көркү кетип, сөздү кадырлоо, сөзгө жыгыла билүү нускаларын жоготуп

баратабыз. Илгеркилердин айтуусунда бир айыл бир адамдын осолдугунан улам сөзгө жыгылып, анын айыбын тартчу экен.

Бөрүбай ата жаш кезинен эле ырга шыктуу өскөнүн бул окуядан байкаса болот. Айылында Жаркынайым деген кызды көчүрүп келе жатканда, жаптар кыздын жеңесинин, келиндин жолун тосуп:

Жазгы бир чыккан соноосун,

Жаркылдаган жаш келин,

Кимдин зайыбы болосуң?-деп кызыгып сураганда, Бөрүбай ата боз уландардын ортосунан суурулуп чыгып, кыздын жубайын тааныгандыгын билдирип:

Секиде окшойт үйүңүз,

Сельсовет окшойт күйөөңүз,

Боордо окшойт үйүңүз,

Болуш окшойт күйөөңүз

-деп ырга салган экен. Кыздын бараар жерин таамай айткандыктан, кыздын жеңелери күйөө баланы тааныган жигит экен деп, куржундагы тойлуктан ооз тийгизишиптир.

Турмуш жолунда тагдыр буйруп, Гүлчөгө жылкы сатканы барганда, Ысмайыл керең (дүлөй) агтуу кишиден Курманжан эненин таржымалын толук угат. Ысмайыл карыя Алымбек датканын жакын туугандары болгондуктан, Курманжан датканы "датка апа" деп аташчу экен. Бөрүбай атага Ысмайыл аксакал Алымбек датка менен Курманжан эненин кантип таанышып, кийин баш

кошконун, Алымбек датканын Кокондогу бийлигин, кутумчулардын колунан шейит кеткенин, Алымбек датка каза болгондо, Курманжан эненин кошкон кошогу жөнүндө баалуу маалыматтарды айтып бериптир. Ошондогу Курманжан эненин Алымбек даткага кошкон кошогуна мисал келтире кетсек:

Кайкынын жолу буулбайт бегим,

Калкындан сендей туулбайт, бегим,

Кыянын жолу буулбайт бегим,

Кылымда сендей туулбайт, бегим!

Кынап бир белди буусамбы бегим,

Кытайдан барып кол сурап,

Кунунду өзүм куусамбы бегим! (кошок

кыскартылып алынды). -деген кошогуна улам, Кудаяр хан селт этип чоочуп, өзүн коргош үчүн Баткендеги чепти курган деген маалыматты мен Бөрүбай атадан тактадым. Анткени, дайыма эмне үчүн Баткендеги Кудаяр хандын чеби Кокондон алыс курулган?-деп ойлончумун, ошол чептин сырын Бөрүбай атадан түшүнүп отурам.

Мындан сырткары Бөрүбай ата Кара-Кулжанын тасма уруусунан чыккан Ажымамат манасчынын "Манасын", ал жөнүндөгү маалыматтарды да абдан жакшы айткан. Бокмурун тууралуу окуяны "Манас" энциклопедиясында да мынчалык так берилген эмес. Демек, Бөрүбай атанын маалыматтарынан улам, Ажымамат манасчынын "Манасынан" классикалык вариант-тардан айырмаланган версияларды табууга болот. Ажымамат манасчы боюнча маалымат али жарыкка чыга элек эл ичиндеги казына.

Ажымамат манасчынын варианты боюнча Бөрүбай атанын айтуусунда төмөндөгүдөй окуяларды жазып алдым:

- 1). Бокмурундун төрөлүшү;
- 2). Манастын Көкөтөйдүн ашына жөнөгөн жери;
- 3). Байгеге аг чаштыруу;
- 4). Азизхандын Алмамбет;
- 5). Семетейдин Сарытазга кезиккени;
- 6). Семетейдин Үргөнчтү кечкен жери;
- 7). Көкчөнүн уулу Үмөтөй Семетейге атасынын кунун доолап келгени;
- 8). Кочурбайдын кыргыздарга келиши.

Жогоруда көрсөтүлгөн маалыматтардан сырткары “Эр Табылды”, “Аксаткын менен Кулмырза”, казактардын “Кыз Жибек”, “Шырдакбектин Боз жорго” дастандары да жазылды. “Аксаткын менен Кулмырза” дастанын төөлөс, сарт, канды, найман, нойгут, баргы урууларынын ар бири өзүлөрүнө таандык деп эсептейт. Бирок, Бөрүбай атанын бул дастан кайсы урууга таандык экендигине кызыкканы мени таң калтырды. Албетте мындай тактоолор фольклор изилдөөчүлөргө таандык маселе. Бөрүбай ата “Курманбек” дастанын айтчу эмес. Курманбек эл ичинде иликтенип, китепке жазылып калган. Ошондой болсо да ал улуу муундардан Курманбек жөнүндө уккан бирок, ата безери, атасын укпай (кечип) назарынан калган, ата каргышын алып калган деген маалыматтарды айтып берди.

Бөрүбай атанын бай санжыра, казынасынан дагы көп маалыматтарды жазбай калганым өкүнөм. Жазылбай, өз

башы менен кошо кеткен не бир баа жеткис санжыралары эми кайдан табылат. Бөрүбай атадан уккан маалыматтардан соң, мен тынымсыз Курманжан датка тууралуу жазылган тарыхый даректүү маалыматтарды изилдей баштадым. Ал өзүнчө бир китеп болуп, басмага сунуштап жатабыз.

Көптөн бери көңүлүмдө уялап жүргөн теманы мындан мурун филология илимдеринин кандидаты, профессор Сатыбалды Мамыгтовдун изилдөөсүнөн окуп, Алай ханышасынын тарыхы арбап алган болчу. Анын руху күчтүү экен минтип ар тараптуу изилдөөгө алынып, өзүнчө толукталып, жарыяланып отурат. Ушул эмгекти бүтүрө албай жаткан күндөрдүн биринде, күндүзгү маал эле кичине эс алайынчы деп жатсам, көзүм илинээри менен: “Бүтүрбөйсүңбү!”-деген үндөн чоочуп ойгондум. Албетте, бул Курманжан эненин үнү экендигин жазбай билдим. Ошондон тарта тыным албай дагы аракеттене баштадым. Дагы бир күнү эртең менен саат алтыда туруп, кийинип жатсам, Курманжан эненин Алымбек датка өлгөндөгү кошогу кулагыма жаңыра баштады. Мен таң калдым, бул эмнеси? таң атпай, оозума наар албай, кулагыма Курманжан эненин кошоктору келет, бул деги жакшылык эле болсо экен-дедим да ишке жөнөп кеттим. Ошол күнү саат төрттө “Манас” коомдук бирикмесинин жыйыны бар эле. Төрагабыз КРнын Эл жазуучусу Асан Жакшылыков кечигип жатканынан телефон чалсам: Саадат, элди он мүнөт кармап тур, мен барып калам - деди. Ошол замат элге бурулуп: мен сиздерге бүгүн Курманжан

датка жөнүндөгү жаңы изилдөөлөрүмдү айтып берейин десем, эл абдан кызыгуу менен угуп калды. Ошондо Курманжан эненин жанагы эртең мененки кулагыма куйган кошоктору аяңдуу сыр экендигин дароо түшүндүм да кошокторун бир дем менен мисал келтирип, айтып жаттым. Кийин түшүнсөм, Курманжан энебиз бүтүн өзү жөнүндө чоң эскерүү болоорун билип, ага карата мени алдын-ала даярдаганын сездим. Касиеттүү Курманжан эне! ушунчалык да рухуң күчтүү беле?-деп таң калдым. Демек, арбак да өзү жөнүндө изилденип жатканын билип, колдойт тура. Ошондон кийин мен ого бетер бул эмгекти кызыгуу менен аягына чыгууга аракеттендим.

Курманжан датка жөнүндө буга чейин жыйнаган маалыматтар боюнча Кыргыз радиосунан сегиз жолу уктурулуп, “Казына” редакциясы тарабынан алтын фондуга жазылып алынды. 2011-жылы Курманжан датка жылына карата Кыргыз радиосунда үч ирет түз эфирден кетти. Андан сырткары ушул эле жылы Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы Кыргыз-Кытай институтунда эки ирет илимий-практикалык конференциялар өткөрүлдү. “Манас” коомдук бирикмесинде талкууга алынды.

“Жакшы өтсө не калат?, санжыралуу нарк калат”-дегендей, Бөрүбай атадан жазылып калган бул дастандар сиздерге таберик болуп калды. Кыргыздын дээриндеги, зээниндеги, көкүрөгүндөгү ушундай уюган оозеки маданиятыбыздан улам, улутубуздун унгусу уланат турбайбы. Бөрүбай ата муундар арасындагы алтын

көпүрөлүк милдетин так ушинтип аткарып кетти.

*Манас изилдөөчү
Саадат Муратова
Бишкек. 19.01.2015-жс.*

Курманжан эненин биринчи турмушу

1978-жылы жай айында Өзгөндүн Чымбай айылынан Бөрүбай аксакал менен Абдымомун жээни экөө жылкы сатканы Гүлчөгө барат. Өзгөндөн Кара-Кулжа аркылуу Гүлчөгө барчу эң кыска ашуу жол болгон. Соодалары жүрүшпөй, кийинки базарга чейин Гүлчөдө калууга туура келет. Ысмайыл деген таанышына конок болуп барышат. Аны алайлыктар Ысмайыл караң дешет экен. Караң дегени керең (дүлөй) деген сөз. Анткен себеби карыганда кулагы жакшы укпай калган дешет. Мындай кемчилигин бетке айтып сүйлөө тоолуктар үчүн күнүмкү көрүнүш.

Эшикти жаш келин ачат. Керсе, ал Ысмайыл карыянын аялы экен. Ысмайыл Алымбек датканын жакын тууганы болгон. Ошондуктан Курманжан энени “датка апа” дешчү экен. Курманжан датка жөнүндөгү санжыраны ушул кишиникинен угат. Кыргыз “санжыра айтмайын кепке тойбойт, сөөк мүлжүмөйүн этке тойбойт” эмеспи. Тамак тартылгычакты узун сөздүн учугун улашат. Ысмайыл карыянын Курманжан датка тууралуу аңгемеси ушинтип уланды.

Курманжан энеге Кашкардын жолундагы Алайкуудан жуучу келет. Ошол мезгилдин шарты боюнча калыңга ким

көп мал берсе, кызды бере берген. Багыш уруусунан Жаман деген жигит жуучу түшүртүп, салт боюнча кыз узагуу тою өткөрүлүп, күйөөгө чыгат. Аны менен бир жыл жашайт. Бир жылдан сон, күйөөсү Жаман жаткан төшөгүнөн өйдө карап жаздыкты аттап өткөнүн көрүп, Курманжан: -атың Жаман десе өзүң да жаман турбайсыңбы, жаздыкты аттаган эмне жорук! - деп, чыр чыгарат да ансыз да күйөөсүн чаңып жүргөн жаны ошону шылтоо кылып үйдөн чыгып, кетип калат. Ал мезгилде унаа жок жөө качат, кийимдерин түйүп, башына коюп алган. Жолдо келатып, Тар дарыясынын боюна келгенде, биринчи жолу жолборс желемөсүн байкайт. Курманжан эңени жолборс суудан аман-эсен жонуна артып өткөрөт. (Жолборс желемөсү бар экендигин өз урпактарынан да утуу калгамын М.С.С.)

Сапар тартып келе жатып, Кара-Кулжанын элине таанымал "бий чыкма" Сыдык деген жигитти бир сынап көрөйүн дейт. Ал бедене өтүк кийип, (хром өтүк дегени) суусар тебетейчен өтө сыпаа киши болгон экен. Курманжан эне сынамакка: -жигит, насбайдан берчи?-дейт. Ошондо, Сыдык суусар телпектин гизегинен (кабатынан) алып, насбай берет. Курманжан эне дароо сөзгө алып: сени түзүк жигит десе, сараң жигит турбайсыңбы-деп, өз жанынан алтын чакчасын алып: мына, момундайга насбай салат-деп көрсөтөт. Атасынын төрүнө баргандан айбыгып, эгер, ылайыгы келсе, ушул эле жерде калып калсамбы деген илгери үмүтү да туура келбейт.

Эми кантип Алайга ашып, андан ары Мадыга жетем

деп турганда, өгүз минип келаткан ошол жердик Ниязбек аттуу кишиге кезигет. Ниязбек Курманжандын ал жайын сураганда, Гүлүшөгө (Гүлчөгө дегени) Алымбек даткага баратам деп жооп берет. Эгер мени Гүлүшөгө чейин жеткирсең көп дүнүйөгө ээ болосун деп айтат. Андан сырткары ар убакта жардамым тийип турат-деп кошумчалайт. Жолдо жөө-жалаң чарчап калат экемин, унаа менен жеткизип кой - деп суранат. Ниязбек кызыл өгүзүнө мингизип, Ала-Дөбөнү ашырып, Тегерек-Саз деген жерге жеткиргенде, Алымбек датка Курманжандын келе турган маалы болду-деп, күтүп жаткан. Алымбек датка Гүлүшөнүн этеги Ак-Талаага той кылып үйлөнөм деп даярданып турган болот. Алар өткөн кеткен соодагерлерден кабарлашып турганбы, айтор, ошол эле учурда алайкуулуктар менен кара-кулжалыктардын негизги мал базары Гүлүшө болгондуктан, соодагерлерден тымызын салам-дуба айттырып турган деп болжолдоого болот.

Алымбек датка тосуп алып, Курманжан энени жоргого мингизип, Ниязбекти башка жоргого мингизип айылына алып барып, Ниязбекти бир жума коноктойт. Жөнөтөөр алдында, баш аяк сарпай-кийит кийгизип, дилдеден арбын берип, жылкы кой берип, жылына келип тур деп, жөнөтөт. Ниязбек жылына малы түгөнгөндө эле Курманжан энеге барып турган экен. Барган сайын мал, пул берип жөнөтүп турган. Дал ушул окуяны Ысмайыл аксакал: "Байбиче эне Алайкууда мейманда болгон"-деп, жымсалдап айтчу дейт. Бөрүбай аксакал. Кийин Бөрүбай

ата Ниязбектин небереси Тиленбай менен куда болуп калган соң, бул окуянын чын төгүнүн бышыктайт. Анткени, жарды жашаган Ниязбек бат эле күрүлдөгөн бай болуп кетет. Айтууга караганда, Ниязбек жыл сайын барып Курманжан энеден тартууга мал айдап келчү экен.

Экинчи бир маалыматтарга караганда, (Ошол эле Бөрүбай аксакалдын айтуусунда) Курманжан атасынын төрүндө, күйөөдөн чыгып отурган кезинде күндөрдүн бир күнүндө Алайдан көп мал айдап Анжыян тарапка Алымбек датка келатканын угуп, Курманжан энебиздин атасы Маматбай жолдон тосуп, түштөндүрүүгө үйүнө чакырат. Ошол жерден жактырып калып, кийин экөөнүн баш кошконун айтат.

Бул версия реалдуу көрүнөт. Алайкуудан тосуп алганына караганда, бир топ ынанымдуу жана чындыкка жакын. Курманжан эне Алымбек датканын төртүнчү аялы болуп барган дейт. Биринчи аялдарынан тилекке каршы эч бир даректүү маалымат ала алган жокпуз. Төртүнчү аял болуп барса дагы датка энебиз байбичедей ордун таап, башка аялдарынан батымдуу, өңгөлөрүнөн өтүмдүү болуп, турмушта өз очогунун ыйык кутун сактаганга жетишкен.

Курманжан энебиз Алымбек бийди жактырып калганы

Курманжан Жапалактагы Маматбай дегендин кызы болгон. Алайдагы адыгиненин баргы уруусунун бийи болуп турган Алымбек бий бир топ кой айдатып, Ошко базарга келе жатканын угуп, Маматбай Алымбек бийди

үйүнө чакырып коноктоп, урмат сыйын көрсөтөт. Ошол жерден Алымбек бийди Курманжан энебиз жактырып калып, жеңелерине: “мен ушул мырзага күйөөгө чыгам”- деп ыймандай сырын айтат. Жеңеси бул сырды милдеттүү түрдө Алымбек бийге жеткирет. Алымбек бий кыздын мындай сунушун четке какпастан: келсин көрөйүн дейт. Жеңелери жолун таап, экөөнү жолуктурчу жерди болжошкондо, ортомчу болгон женесине Курманжан датка: “...мен көпүрөнүн башында турам, жоолугумду артыма байлап, бир учун алдыга, бир учун артка кайрып салынам, ошол жерден көрүп өтсүн” дейт. Курманжандын жоолук салынганы, бир учун алдына бир учун артына таштаганын Кыргыз Республикасынын Эл артисти Тынара Абдразаева минтип чечмелейт: жоолук салынганы – такыячан кыз эмесмин, келинмин дегени, бир учун артка таштап, бир учун алдына таштаганы башым бош, жолум байлануу эмес деген белгиси экен.

Эртеси Алымбек бий болжошкон жерден көрүп эле Курманжанды жактырып калат. Бир аптадан кийин калыңына арбын мал айдап келип, көчүрүп алып кетет. Курманжан бир жылча келин сынын коё бербестен жүрөт. Бир жылдан кийин айылына, элине жагат. Айылдагы кыз-келиндерди чогултуп, боз үйлөрдүн кийиздерин жаңыртып, ишмердүүлүгүнөн күндөштөрүнөн кескин айырмаланган. Кокондогу бийлерге Курманжанды аялы катары тааныштырганда күнүлөштөрү ого бетер күйүккөн.

Арадан мезгил өтөт, Курманжан датка бир койчусунун үйүндө түнкүсүн чырак жанып турганын

көрөт. Көрсө, ошол койчусунун баласынын башында шам күйүп турган болот. Бул баланын касиети. Курманжан датканы абдан ынтызар кылып, баланы багып алууга Алымбек датканы макулдатып, көп мал бердирет. Алымбек датка дүйнөсү чачылса да ал баланы алып берүүгө макул болот. Бала бир жашка толгондо боюна болуп, уул төрөйт. Баккан наристесин Жамшитбек деп атайт. Экинчиси-Абдылдабек, үчүнчүсү-Асанбек. Ал молдолукка ыктайт. Төртүнчүсү-Камчыбек, кийин орус бийлиги тарабынан дарга асылат.

Алымбек бийдин Кудаяр ханга жолугушу

Тоолук кыргыздардын негизги жашоо тиричилиги мал менен болгондуктан, Кокондогу чоң базарга Алымбек бий адаттагысындай эле кой айдатып келет. Малды соодалап жалгаштыруу максатында базарга келатса, Кудаяр хан кырк жигити, чоролору менен ордо оюнун ойноп жаткан болот. Салт боюнча аттуу жөөгө салам берет дегендей, Алымбек бий аттан түшө калып, ханга салам берет. Хан менен көрүшкөн соң, ошол замат Алымбек бий да ордо атышка кызыкканынан оюнга катышып, бир оюн үч ирет атышка кезек берет. Жигиттердин бири: дагы бир оюн керек ханым?-деп калат. Дал ошол учурду күтүп турган Алымбек бий: ханым, уруксат берсеңиз, өз атыман ойноюн?- деп, Алымбек бий коюнунда катып жүргөн бугунун чың домпоюн алып, чегедеги чүкөнү кадамак-кадап (катар-катары менен дегени) ичке түшүрөт да ошол замат алтымыш чүкөнү чертип чыгат. Алымбектин

мындай тетик, зээндүү экендигин көрүп, Кудаяр хан чакырып алып, Алымбек бийди кепке тартат:

-Кайдан келдиң, кайсы элден болосуң?

-Алайдан келдим.

-Атың ким?

-Алымбек-дейт, уруусун сурабайт.

-Мага жигит болосуңбу?-дегенде, шыр жооп бербей туруп калат.

-Эмесе, мага оң аталык болосуңбу?

-Анда мейли - деп, буйдалбастан жообун берет. Ошентип, Алымбек бийди ордолукка жигит кылып алат. Оң аталыктан кийин бат эле даткалыкты алгандыктан Алымбек датка оң аталык болуп калган. А өзү болсо, уруулук боюнча ажыратканда сол аталык болгон.

Алымбек датканын бийлиги

Анжиян дубанындагы хандын төрөсү Алымбек датканын бийлиги бекем эле. Анан калса, бүтүндөй Алай анын колунда болчу. Ал түштүк кыргыздардын адигине уруусунун баргы тукумунун башкаруучусу болгон.

Бирок ал хандын биринчи вазири болуп, бүтүндөй Теңир тоону бийлесем дегенди тилек кыла баштаган. Ал ар кандай чыр-чатактарга катышып, башка феодалдар менен ымала түзүп, жактоочуларды, пикирлештерин чогулта баштады. Бул иштердин баары аны туулуп өскөн жеринен көпкө оолак болууга аргасыз кылды. Ошондой болсо да датка өзүнүн аймагынан кам санабайт. Анткени, Алайдын баардык көчмөндөрүн башкаруу анын акылдуу зирек аялы Курманжанга калган эле.

Тилекке каршы, даректерде Алымбек датканын туулган күнүнүн ал түгүл болжолдуу датасы да айтылбайт. Болгону 1830-жылы Алымбек чоң мансапка жетип, 19 жаштагы Алай периси Курманжанга үйлөнгөнү гана белгилүү.

1845-жылы Алымбек датка Шералы ханга каршы оштук кыргыздардын көтөрүлүшүн уюштурат. Анткени, анын ордуна ыкка көнгөн өз кишисин коюп, дагы чонураак мансапка жетүүнү үмүттөнгөн. Бирок, кокондуктар көтөрүлүштү басышкан. Өлүм коркунучу жөнүндө Курманжан датка өз учурунда эскерткендиктен улам, Алымбек датка качууга аргасыз болгон.

1847-жылы ал Синьцянга аттанат. Ал жерде Цин бийлигине каршы Кашкардын мурдагы диний башкаруучулардын мураскери Кожо төрө чыгарган көтөрүлүшкө катышат. Бирок, Цин бийлиги көтөрүлүшчүлөрдү бат эле талкалайт. Алымбек датка менен Кожо төрө кара жанын сактоо үчүн качып келип, Алайдагы конушуна баш калкалайт.

Андан кийин Кокон ханы Кудаяр менен элдешүүнүн учуру келет. Алымбек датка хан сарайындагы кадыр-барктуу башкаруучулардан болуп калат. Бул кызматта туруп ал түндүк кыргыз урууларын Коконго баш ийүүнү талап кылат. Кыргыз манаптары орус бийлигине төмөнкүчө даттанышкан: "...Кокондун Алымбегине баш ийбесек, анда, ал бизге келип курал менен жазалайм" деген кат жибериптир.

Алымбек датка бардык кыргыздарды бириктирип,

Кыргыздардын Тенир-Тоо хандыгын түзүүнү каалаган. Албетте мындай хандыктын башында өзү гана туруу жөнүндө кыялданган. Ушуга байланыштуу мындай бир кызыктуу документ-орус императору Александр экинчинин батыш Сибирь генерал губернатору Дюгамелге берген тапшырмасы сакталып калган: эгер, Алымбек датка жардам сурап кайрылып калса, четке какпай аны менен достук мамиледе болуп, колдоо көрсөтүүгө аракет кыл деп айткан. Ал кезде орусияга Тенир-Тоодо Кокон хандыгына саясий атаандаштын болушу пайдалуу эле.

Алымбек датканын Кудаяр хан менен достугу көпкө созулбады. 1858-жылы алайлык уруу башчысы төңкөрүшкө катышып, такка хандын агасы Малабекти отургузат. (1858-82-жж. башкарган).

Хандык бийлик иш жүзүндө Алымбек менен аны колдогон кыргыз феодалдарынын колуна өтөт. Алымбек датка башка бай-манаптарды тоотпой, алардын арасында элдешкис кастары пайда болот. 1860-жылы орус аскерлери менен салгылашууга катышуу үчүн Узун-Агачка жортуулга чыккан. Өз учурунда бириккен колго үстөмдүк кылуу максатында, Канат төрө менен ыркы келишпей калып, салгылашууга катышпай коёт. Кокон аскерлери катуу соккуга учурайт. Бирок, аскерлеринин негизги бөлүгүн Анжиян дубанынын жана Тенир-Тоонун кыргыз кошуундары түзгөн. Алымбек датка эч кандай жоготуусуз кайра тартат. Бул үчүн Малабек хан аны өлүм жазасына буюрат. Хандын мындай каарынан корккон Алымбек датка кыргыз туугандарынын арасына жашынат. Ал

кыргыздардын сол канатына кирген бардык адигине уруусун өзүнө тартып, Нарындын башын көздөй аттанат. Ага сарыбагыштын манаптары Үмөтаалы, Ажы, Адыл, Төрөгелди кошулат. Бул бириккен күчтүн башында Алымбек датка туруп, кыргыздар хандык бийликке каршы аттанышат. Малабек хан муну билип калып, ташкендик Канат төрөгө кырк жигитти кошуп, Алымбек датканы сөзгө келтирүү максатында, элчиликке жиберүүгө буйрук берет. Алымбек датка баарынын башын алып таштайт. Алардын артынан жиберилген жазалоочу отряд дагы талкаланат.

Алымбек датка хандын жакындарынын ичинен бийликти эңсеген жана жаңы мартабага көз арткандар менен тил табышат. Козголоңчулар 1862-жылы Малабек ханды өлтүрүшүп, Шахмуратты хан деп жарыялашат. Бирок Канат төрө Кудаяр ханды Букарадан Ташкенге чакыртат, 1863-жылы май айында Кудаяр кайрадан хан болуп жарыяланат. Ушул хан сарайындагы төңкөрүштөрдүн айланасында, Алымбек датка да алданып калат. Кезегинде Кудаяр хан душмандарына көп жолу капкан койгон, Курманжан эне мындай кырсыктардан төрт жолу алдын ала сактап калууга үлгүргөн, бул жолу капканга өзү түшүп калды. Мындай бир жамандык болоорун билип, жүрөгү сезип эле жүргөн.

Алымбек датканын өлүмү, ханышанын кошогу

Алымбек датка оң аталык милдетти аткарып, ал эми Ноокаттан Ажымамаат деген сол аталык болуп турган экен ошол кезде.

Кудаяр хан Алымбек датканы жактырып, дайыма ар түрдүү маселе боюнча кеңешип турган. Хан ордодогу бузукулар Алымбек датканы кол топтоп хандыкка каршы чыгып, бийликти өз колуна алууну көздөп жүрөт деген маалыматтарды чыгарып, кутумчулук кыла башташат. Мындай маалымат Кудаяр хандын желке тарамышын куушурултуп, ичинен Алымбек даткага деген жек көрүүсүн тутанта баштайт. Күндөрдүн бир күнүндө, Алымбек датка Кудаяр хандан балдарын көрүп келүү максатында жооп сурап, үйүнө барып келүүгө камынат. Мойдунбектин атасы Ажымамаат Алымбек датканын эмнеге кеткенин сурайт. Анын жоктугунан пайдаланып, Кудаяр хандын ордосун чаап алмакчы деген сөз менен чагымчылайт. Мындай маалыматты уккан соң, Кудаяр хан каарданып, Алымбекти Алайга жеткирбей, кол курай электе кармап келүүсүн буйрат. Алымбек датканын артынан жигиттери жетип келгичекти, Курманжан датка аны тосуп чыгып, таңга маал кездешет да аттан түшүрбөй туруп, кеседеге кымызды ичирет да: Мырзам, Кудаяр ханга тез жетиңиз! Эгер буйдалып, кечигип барсаңыз, арам ойлоп, кастык кылып жүрбөсүн. Алымбек датка Кудаяр ханга кайра чаап келген кезде, Алымбек датканы өлүмгө буюрган жарлык даяр болуп калган эле. Кудаярхандын жигиттери Алымбек датканы кайсы маалда кармайбыз?-дегенде: кечки намазга жыгылаарда, даарат алып жатканда, белиндеги куралы жок, айласыз буйдалып калат, ошол мезгилде кармайсыңар деген план түзүлөт.

Алымбек датка кутумчулар болжолдогондой эле

даарат алып жатканда кармалып, муунтуп өлтүрүлөт.
Баргыларга Алымбек датка өлдү деген кабар келет.
Курманжан эненин жүрөгү бир жаман кабардын болоорун
түшүнөн сезип, өтө тынчы кетип турган чак эле.
Айтканындай ошол шойкумдуу жаман кабар бүт Алайды
каптады. Ошондо, Курманжан эне жаман аялчасынан
бетин он талаа тытып, канталаптай, акыл токтотуп,
минтип кошкон экен:

Кара бир тоонун боорунан,

Каркыра болуп учсамбы бегим,

Калпалардан жол сурап бегим,

Кара бир жанды кыйсамбы бегим,

Улуу бир тоонун боорунан,

Улар бир болуп учсамбы бегим,

Уламадан жол сурап бегим,

Убал бир жанды кыйсамбы бегим,

Кайкынын жолу буулбайт бегим,

Калкындан сендей туулбайт бегим,

Кыянын жолу буулбайт бегим,

Кыргызда сендей туулбайт бегим,

Алымбек датканын сөөгү Сулайман тоого коюлат.

Датканын кыркын чыгарып, белин бекем бууп,

кайраттанып тургандагы Курманжан эненин кошкону.

Ондон бир белим буусамбы бегим,

Орустан барып кол сурап бегим,

Кунунду өзүм куусамбы бегим,

Кайра бир белди буусамбы бегим,

Калмактан барып кол сурап бегим,
Кунунду өзүм куусамбы бегим,
Кынап бир белди буусамбы бегим,
Кытайдан барып кол сурап,
Кунунду өзүм куусамбы, бегим!
-деп, кайраттанып кошконун Кудаяр хан боз үйдүн
жанында туруп, өз кулагы менен угат да: Оо, шумдугун
кур! Бул катындын шүйкүмү жаман, орустан барып,
кытайдан, калмактан кол жыйнап, эми чындап ордонду
өрттөп, душмандарга талкалаттырат тура!-деп, Кудаяр хан
коркконунан өзүн коргош үчүн Баткендеги чебин
курдурат. Мынаке, кошоктун таасири. Эки ооз кошоктун
күчүнөн улам, Кудаяр ханды коргонуу үчүн кара башын
калкалоого, чеп курдурууга аргасыз кылган. Баткендеги
Кудаяр хандын чеби ушул себептен курулганын мен
Бөрүбай атадан тактадым. Буга чейин аталган чептин
сыры эмне үчүн Кокондон алыс Баткенде жайгашканы
мага табышмак болуп келген.

*Бөрүбай ата кийинки базарда эки бээсин сата
албай, Ысмайыл аксакалга насыя берет, анткени пулун
бир жумадан соң берүүгө макулдашат. Кийинки
жумادا кезиккенде, Ысмайыл аксакал менен Бөрүбай
ата экөө таң аткычакты дагы Алымбек датка
тууралуу аңгемесин минтип улашкан экен:* Курманжан
датканын кошого хан ордону селт эттирди. Калмактан,
орустан, кытайдан кол сурап келип кунун кууймун деген
кошогунан Кудаяр хан коркуп, Баткенге качып, чеп
курдуруп, ал жерде жашынып жашаган. Алымбек датка

чын эле Кокон хандыгына калба салганбы?- деп сураганымда: - жок, жөн эле чагымчылардын тилине кирип, ошол кыянатчылыкка барган деп жооп берген. Ордодогу вазирлер: Алымбек датка ордонду талкалап өрттөп, бийликти өзү ээлегени жатат деген чагымчылыкты Кудаяр ханга жеткиришкен. Ошол себептүү Алымбектин көзүн тазалоо керек болуп калган. Бул жерден тактап айтып коюу керек, Алымбек датканы бөөдө өлүм кылышты, бейкүнөө кетти. Алымбек даткадай кыргызга ак дилден кызмат кылган жигит аз эле ошол учурда. (Окуянын ушул жерине келгенде, Бөрүбай ата улутунуп алды).

Анын максаты Түндүк регионду бийликке каратам деген оюн Кокон бийлигиндегилер тескерисинче түшүнүп, аркалык кыргыздардын баарын каратып, бийликти өз колуна алмакчы деген чагымчылыкты жүргүзүшүп, көзүн тазалоого бүтүм чыгарышкан. Кудаяр хандын да башын айлантышып, ханга берилип кызмат кылган вазирине каршы коюшкан. “Бакылдык элдин түбүнө жетет” дегендей, мындай бакылдык кыргыздардын кендирин ар дайым кесип турган.

Бирок, Алайдагы бийлик кыргыздардын колунан тайган жок. “Датка” титулу жана Алай кыргыздарын башкаруу укугу, Алымбек датканын акылдуу жана тирикарак аялы Курманжан энеге өтөт. Курманжан эненин тагдырындагы экинчи сокку Камчыбегин дарга аскандагы каргашалуу окуя болду.

Камчыбекти жазалоо

Кыргызда “өздөн чыккан жат жаман” демекчи, өзүнүн эле туугандарынын ичинен Маадаким Көчөтов Абдылдабекти кармагып коёт. Абдылдабек Ооганга качып кеткен сон, Оштун болуштугун Камчыбек кармап турат. Кашкардан Камчыбекке таандык төрт атка жүктөлүп келаткан товарды орустардын чек арачылары Алайдын Бүлөлү деген жеринде кармайт. Камчыбектин Акпалван деген жан жигити орустардын тоскоолдук кылганына кыжыры келип, эки орус чек арачыны өлтүрүп, өрттөп жиберип, сөөгүн жерге көмүп салат. Кийин өлүктөрдү изилдөө учурунда, Камчыбектин эле жакын туугандарынын бирөөсү орустарга орусча тил менен айталбаса да өлүк көмүлгөн жерди акырын буту менен ишаара кылып көрсөтүп коёт. Камчыбек ошол учурда Ош шаарынын болушу болуп турган. Орустар бул ишти түздөн-түз Камчыбектин буйругу менен болду деп түшүнүшкөн. Камчыбек мындай жаман жөрөлгөнү түшүндө билип, алда кандай күн болуп кетет деп, жоргосун минип, Чыйырчыктын белинен тосуп алат. Кайра, Ошко карай сапар тартышат. Дал ошол учурда Камчыбекти орустар кармап, абакка камайт.

Камчыбек дарга асылат дегенде, Курманжан датка кара жоргосун минип барып, бир күнгө кепилдикке сурап алат. Эртеси дал ошол убакка алып келээрин айтат. Ошондо убакыт шашке маал болжол менен саат 11 болот. Каапырдын өлүмүнө окшошпосун деп, үч ирет айбалтаны аркасына, бешенесине ырымдап тийгизет, анткени, өлүмү

шейит болсун деп эсептелип калсын үчүн ырымдап жасайт. Курманжан датка баласы Камчыбек менен таң атканча намаз окуп чыгышат. Түштүк аймактагы элдерге тополоң-тоз болуп кетпесин, ок атылбасын, ушунча бейкүнөө момундар үчүн сени садага чабууга аргасызмын, каралдым!-деп акыл-насаатын айтаат, өлүмгө психологиялык жактан даярдайт. Дарга аса турган болгондо да эки ирекет намаз окуюн деп суранат. Калтаарып турган баласын көрүп: “Илгертен ата-бабаң жоодон өлгөн, өлүмгө тике кара!-деп, кайрат берет.

Көзүң жамандыкты көрбөсүн, катар илинип турган дардын бири-Камчыбекке, экинчиси-Акпалванга даярдалган. Эл жыйылып, буйрукту гана күтүп тургандай. Бир мезгилде добулбастар кагылып, “Аскыла!” деген буйрук берилди. Камчыбектин моюнундагы жип үзүлүп кетти, ошондо ханыша карбаластай түшүп: “жаза бир, буйрук бир, болду, токтоткула!”-деп өкүмчүлөргө кайрылды. Аны уккан барбы, кайрадан дарды даярдап, буйрук берди. Камчыбек жыйырылып барып, үзүлүп кетет. Ошондо да кыбыланы карап туруп, жан берет. Курманжан датка аягына чейин карап турду, өзү кийин кошогунда айткандай: “Ак көйнөк кийип турганым, айттырбай аза кылганым”-дегенсип, душманынын алдында ээрдин кесе тиштеп, кайрат менен ызы-чуу чыгарбастан, жакшы көргөн Камчыбегинен көз көрүнө айрылып турса да акыл-эсин алдыртпай, тагдырынын шол жазмышына өзү да тике карап, кабыл алды. Эне катары жүрөгү канталап, толуп ташып турса да душманына сыр

алдыртпай, ичинен гана жалынсыз түтөп турду. Сөөктү жөө көтөрүп, бир канча узаган соң, арабага салышып, Алайга жөнөшөт. “Уң чыгарбагыла!, душман алдында майышканыбызды билгизбейли, Алайга барганда расмисин жасайбыз?”

Элге ок атылып кетпесин, кан төгүлбөсүн деп, кара чечекейин курмандыкка чалган баатыр датка эне дүйнөдө болду бекен?! Ошондогу датка эненин Камчыбегине кошкон кошогу:

Кабылан дүйнө кутумду,
Кайрылбас жакка учурдум!
Камчыбек балам туйгунум
Капаска түшүп тутулдун.
Жазасы болуп сыйыртмак,
Жаш жанын кыйып кутулдун.
Калкыма тилеп ынтымак,
Кайгымы ичке жутундум.
Элиме коога кезигип,
Эненде жүрөк эзиллип.
Эр жигит коргоп ар-намыс,
Эңилбей башы кесилип...
Эзелтен кайрат күрөшкө,
Элчилеп кирген чечинип.
Эңкейбей кеткен өлүмгө,
Эми чыдаым шор сезилип.
Ичимден ыйлап турганда,
Ирмебей кирпич курганды.
Иргесем акыл, ажалды

Кулакка тартуу

Курманжан датка орус бийлиги тарабынан чин алат. Түштүк аймак боюнча орустардын ишенимдүү өкүлү болуп турган мезгилде кулакка тартуу башталат. Камчыбектин баласы Арстанбекти кулакка тартып, сүргүнгө айдалганда минтип арман кылган экен:

Мен эмнеге күйөмүн,
Кырман, кырман айдалып,
Дан кеткенге күйөмүн,
Он алтыда Арстанбек,
Жаш кеткенге күйөмүн,
Небереси, баласы орустардан апаат болсо да орустар менен өчөшпөстөн, Курманжан датка өтө сезимтал кылдат дипломаттык менен иш алып барган. Өзүнүн кылдат дипломаттыгынан улам, орустар менен мамилени жакшырткан. Орустар кыргыздын белгисин (гербин) сураганда, чачуштугундагы кулпусун алып чыгарып берген делип айтылат. Ошондон соң гана Курманжан датка Паргана өрөөнүнүн бүтүндүгүн сактап калган. Ал эми Кыргызстандын Түндүк бөлүгүн Кыдыр аке ушундай дипломаттык мамиле менен элин тентитпей, аздырып тоздуртпай үркүндөн сактап калган. Башка жердегилер орустардан көп жапа чеккен. Генерал Д.Скобелев менен кошо келген Шабдан баатыр Курманжан датканын мындай дипломаттык ишинен үлгү алган деген сөздөр бар. Ал тургай Курманжан датка берген белги герб жалпыбыздын гербибиз деп жооп берет. Шабдан баатыр ошондо

Курманжан датканы “эже” деп учурашат (тарыхчы Маргүл Арунова). Дагы бир маалыматтарга караганда Шабдан баатыр Алымбек даткага топурак салганга үлгүрбөй калып, кечигип келет. Ошондо Шабдан баатырдын жан жигити Баяке калпыс, одоно тийишип алганда: “баатыр, ишенген жигитиндин кылганы бул болсо, калгандарынан эмнени күтүүгө болот!” - деп кесе айткан. Аны кийин Баяке териккенинен Курманжан эне тууралуу ар кандай сөздөрдү чыгарган (жазуучу, публицист К. Садыкова).

Бөрүбай атанын дагы эки жылкысы Гүлүшөнүн базарынан өтпөй калгандыктан, Ысмайыл аксакал жылкыларыңды таштап кет, мен сатып берем-деп, алып калат. Анткени, Ысмайыл аксакал Гүлүшө базарынын кожоюну экен. Бул учур 1979-жыл болчу. Бир жылдан соң Бөрүбай аксакал ошондогу көк атын телевизордон көрүп эле тааныдым-деп айтып берип жатып улутунуп койду. Жылкы жандуу аксакал ошол көк атын улакка чаап жүргөндүктөн көрүп эле тааныдым дегени мени да ушул даректүү маалыматы төгүн жерден албаганына ынандырып турду.

Ысмайыл аксакалдын айтуусу боюнча, Курманжан энени Алымбек датка кыз кезинде ала качкан деп айтат. Ал эми кара-кулжалык Ниязбектин айтуусунда, Курманжан Жаман деген эрин чанып, качып баратканда, Гүлүшөгө Алымбек даткага мен жеткиргенмин деп айтат. Демек, Жаман аттуу күйөөгө чыкканы башка булактарда айтылбай калгандыктан элге жеткен эмес. Көп маалыматтарда Кулсейит деп айтылып жүрөт. Бул жерден

дагы айта кетүүчү бир нерсе, КРнын Эл жазуучусу Сооронбай Жусуевдин “Курманжан датка” поэмасы, өзгөндүк төкмө акын Карагул уулу Жуманын кыркынчы жылдарга чейин “Курманжан датка” деген дастанынын айтылып калышы да ханышанын Алайкуу тарапта жашап кеткенинен улам, айтылып калганын ырастап тургансыйт.

Ниязбектен-Абыласан-Момун-Тиленбай-Рысмамаат-Талант. Кайра чоң атасынын атынан Таланттын баласын Ниязбек деп коюлган. Аталган үй-бүлө учурда Бишкектеги Кызыл-Аскерде, Монгол көчөсүнүн №14-үйдө жашап жатышат.

Бөрүбай ата 2014- жылы 86 жашында каза болду. Бөрүбай атанын жыйнап жүргөн маалыматтарын мен 2008-жылы жай айларында жазып алганмын. Бөрүбай атанын чоң кызы Жананбү Ниязбектин чебереси Ырысмамаатка турмушка чыккан. Ниязбекке кайра куда болгон соң, Бөрүбай атанын маалыматы чындыкка жакын десек жаңылышпайбыз.

Бир нече жыл өткөн соң, Бөрүбай ата Ысмайыл аксакалга дагы барат. Ава, биз караңгы конокбуз (күтүүсүз конокбуз дегени) жатып кетсек болобу?-деп суранат. Ысмайыл аксакал макул болуп, атканасына алып барып, аттарын байлагат. Атканада бир нече килем жабылган аттардын байланып турганын көрүшөт. Мындан улам, сыйлуу коноктор үзүлбөстүгүн билишет.

Ал кечки тамактан соң, адаттагыдай санжырасын айтып кирди. Жолдон эзилип чарчап калганбы айтор, жолоочулардын бирөөсү уктап кирди. Бөрүбай ата такыр

уктабастан санжыра укту. Ошондо Ысмайыл аксакал: Абдымомун теңизбай жээниң уйкучу экен, кеп укпайт. Сен Бөрүбай тасма түзүк экенсиң, (тасма, теңизбай дегени уруусунан айтып жатканы) сөз баккан, санжыраны уга билген жан экенсиң деп алкайт. Ошондогу аксакалдын санжырасын Бөрүбай ата кыт куйгандай муруп, угуп, дээрине түйүп алган экен, минтип жазылып, биздин муунга жетип отурат.

Бөрүбай ата менен Ысмайыл аксакалдын кийинки маеги дагы да Абдылдабек жөнүндө уланды.

Абдылдабектин өлүмүндө Айкөкүлдүн кошкону

Шабдан баатыр жана анын жигиттери Абдылдабектин изине түшүп, 1876-жылы Алайга аттанган генерал М.Д.Скобелевдин армиясында чагылгандай отряд болгон. Д.Скобелев ишти тынчтык жол менен чечүүгө аракеттенип, Шабданды аны менен сүйлөшүп келүүгө жиберген. Шабдан аз жерден башынан ажырап кала жаздап, бирок оор абалдан араң кутулуп чыккан. Бир күндөн кийин, князь Виткенштейн 200 орус казактары менен жетип келгенде, Шабдан баатыр ага Абдылдабектен тартып алган тууну жана 8 туткунду өткөрүп берген. Абдылдабек калган колу менен уруулаштарынан колун чындап келүүгө жөнөйт, бирок, анысы ишке ашпайт. Анткени, генерал Д.Скобелев жазалоо отряды менен майда көтөрүлүшчүлөрдү басып турган. Ал жарашуунун белгиси катары сынган кылычын жиберген да: “жолборс жолунан кайтпайт”-деп андан ары сапарын уланткан.

(жазуучу Т. Касымбековдун "Сынган кылыч" тарыхый романы бекеринен аталган эместигин, анын жандырмагынын сыры ошондо экендигин бул даректүү маалыматты изилдөөдө байкадым. Т. Касымбековго барып тактагыча ал киши да өтүп кетти. Кийин уксам, Т. Касымбеков өзүнүн атактуу тарыхый романы тууралуу эч ким сөз кылбагандыгына абдан кейип жүрүп өтүптүр. Ханышанын тагдырын, таржымалын эч тайманбастан туруп архивдик материалдардын негизинде тарыхый романын элге жеткирди.

Абдылдабектин "жолборс жолунан кайтпайт" дегени, кыргыз эч качан бөлөк бийликти тааныгысы да баш ийгиси да келген эмес. Эмне үчүн кыргызды илбээсинге салыштырып карашат? Илбээсин эркиндикти сүйгөн, бир да жаныбарга баш ийбеген, бийик тоолорду түнөк кылып жашаган өтө таза жаныбар. Ошондуктан сүрөтчүлөр илбээсинди кыргыздын мүнөзүнө салыштырып, образын символдоштуруп алган. (М.С.С.)

Абдылдабек ооруп калып абдан азап чегет. Индус табышка көрүнгөндө: сагынычтан жүрөгүндү сары-зил басып кетиптир-деп айтат. Ошондо Абдылдабек өзүнүнүн жан досу Акпалванга: эгер көзүм жумулуп кетсе, сөөгүмдү жеткире албасан да жүрөгүмдү мекениме алып бар-деп керээзин айтат. Көр тириликти таштап, Абдылдабек Мекеге барууну чечет. Афгандарга минип турган атын да тартуу кылган деген маалыматтар айтылат. Пакистандан өткөндө оорусу күчөп, Мекеге жетпей

Абдылдабек көз жумат. Акпалван анын керээзи боюнча жүрөгүн алып, Алайга Курманжан энеге алып келет.

Датка энеге кеңешпестен, Кара-Кулжанын тасмасынан Айкөкүл аттуу кызга жашыруун үйлөнүп алган болот. Абдылдабектин өлгөнүн уккан Айкөкүл жаназасына келип, аттан түшпөй көпкө чейин кошок айтат. Эч кимге макул болбой, аттан түшпөстөн, кошокун уланта берет. Токтобой зарлаганын көрүп, Курманжан датка өзү туруп барып, аттан түшүргөн экен (тилекке каршы бизге Айкөкүлдүн кошогу жетпей калды, ал жөнүндө эл ичинде аңыз кеп гана калган).

Ошол эле 1876-жылы анын сөөгү Алайга алынып келген. Абдылдабек өлгөндөн кийин, уруулаштары ал жөнүндө ырларды жазышкан. Ал ырлар Мекенин таштап кетүүгө аргасыз болгон арман түрүндөгү ырлар эле. Тилекке каршы, ушул кошокторду эл ичинен жыйнап, жазууга болбоду аны билген санжырачы муундардын көзү өттү. Кагазга өз убагында түшпөй калгандыктан азыр ал ырларды табууга эч мүмкүнчүлүк жок.

Бөрүбай атанын өз айылындагы санжыралары

Өткөн замандардын биринде Алайкуу аймагында бир байдын сулуу кызы болуптур. Жуучу келгенде жакшы кызын көргөзүп, жаман кызын жуучулар менен кошуп берүүгө аракеттенишет. Жаман кызды көчүрөөр мезгилде бир тууган жеңеси жеңелик кылдыбы, же байкабастык кылдыбы, айтор, жеңеси кудаларынын алдында минтип кошкон экен:

Кызыл кыр ылдый көчө элек,

Кыз экөөбүз өч элек,

Кара бир ылдый көчө элек,

Кыз экөөбүз өч элек,

Өч болсок да ыйлайын,

Кайната көөнүн сыйлайын,

Саргарганда бербеген,

Сары майыңды ала кет,

Сандыгыңа сала кет,

Урушуп кумар жазаарга,

Мен жеңенди ала кет.

Кубарганда бербеген,

Курут майың ала кет,

Куржунуна сала кет,

Урушуп кумар жазаарга,

Мен жеңенди ала кет.

Соку сенин оюнун,

Сок билек эле кайыгын,

Эми сокуң калаар солоюп,

Сени бир жоктоп олоюп

-деп кошуп, кантсе да жеңеси болуп, ичи ачышкан таризде эл ичинде айтыла жүргөн насаат ырларынан аягында минтип кошуп коёт:

Ак калпакчан көрүнсө,

Атакем келет дебей жүр.

Атакең келсе басып чык,

Акырын эшик ачып чык.

Ак элечек көрүнсө,

Апакем келет дебей жүр,

Атакең келсе басып чык,

Акырын эшик ачып чык

-деп кызыкесин токтоолукка сабырдуулукка, чыдамкайлыкка чакырат. Кайра эле баягы жеңеси кыздын олдоксондугун эстеп:

Таркылдак өтүк жаш тапан,

Так көтөрүп басып чык,

Так көтөрүп баспасан,

Таркылдак атка көнөөрсүн

-деп кошкондо кудалап келгендер байкап калып, ала турган кыздын жайсыз экендигин сезип, ошол замат айнып кетишип, кызды кайра таштап кеткен экен.

Кийин да бир ирет ошол эле жаман кызына кудалар келгенде, аны эптеп өткөрүп жиберип үчүн жеңеси минтип кошкон экен:

Эрте менен саарлап,

Атакем тойго барам деп чыккан,

Атакем тойго барыптыр,

Напси жаман киши эле,

Тозуп бир келген жуучунун

Алтынын алып алыптыр,

Атакем алданып өзү калыптыр,

Эрте менен саарлап,

Атакем тойго барам деп чыккандыр,

Тойго бир атам баргандыр,

Арзып келген жуучунун,

Напси жаман киши эле,

Алтынын алып алыптыр,

Алданып атам калыптыр

-деп кошкондо, кудалар алаар келини алтынга да алмашкыс асылзаада экен деп, жаман кызды аздектеп, той менен көчүрүп алып кеткен экен:

Жаркынайды көчүрүп келгендеги кошок

Кара-Кулжанын Алтын-Күрөк деген айылында кызды асемделген атка мингизип, эки жагынан жеңелери жандап келатканда жол тоскон боз уландар минтип суроо салышат:

Жазгы бир чыккан соносун;

Жаркылдаган жаш келин,

Кимдин зайыбы болосун?

Кимдикине көнөсүң?

Күзгү бир чыккан соносун,

Күзгүдөй болгон жаш келин,

Кимдин да зайыбы болосун?

Кимдикине коносун?

-деп, элдер келиндин атын сураганда, жеңесинин жообу:

Билегинде алтынай,

Билерман экен Жаркынай,

Моюунда алтынай,

Бою бир жакшы Жаркынай

-деп көчүрүп келаткан кызын ашыра мактайт. Ошондо жол тоскондордун арасынан жаш Бөрүбай суурулуп чыгып:

Секиде окшойт үйүңүз,

Селсовет окшойт күйөөңүз,

Боордо окшойт үйүңүз,

Болуш окшойт күйөөңүз

-деп кошкондо, көчтү баштап келаткандар күйөө бала Бердикожону тааныган бала экен-деп, куржундагы эттен алып келип, ооз тийгизет. Күйөөлөп келаткандар Кара-Кулжанын жолунан адашып, Өзгөн жолуна түшүп калган экен. Аларга Бөрүбай ата жол көрсөтүп коёт.

Бөрүбай атанын эл ичинде мындай жамакчылап ырдап жүргөнүн атасы менен бир тууган эжеси Батма Семетейова угуп: мындан ары такыр ырдабай жүр!-деп, тыйып коёт. Экинчи ырдабагын, мен да сенчилеп эл ичинде ырдап жүрүп, элдин назарына түшүп, төрөбөй калгам. Мындан ары ырынды токтот, сен жалгызсың, учугунду улайм десең эл ичинде ырдаганыңды укпайын дейт.

Ошондон кийин Бөрүбай ата эл ичинде ырдаганын токтотуп, кээде илком келген учурда жакшы сырдашкан адамдар арасында, жоролорунун ичинде, үй-бүлөөсү менен олтурган кезде гана ырдап калганын айтат. Бирок ошентсе да дээриндеги өнөрү токтолбостон, көбүнчө ичинен кайрып, өмүр бою жамакчылыгын улап келген.

Эгерде эжеси ырдаганын тыйбаганда мындан алда канча күчтүү чыгармаларды жаратаарына шек жоктугун ичимден туюп, Бөрүбай ата башынан өткөндөрдү айтып жаткандарын мууоп угуп, олтурдум.

Шыңга бойлуу, нуска сөздүү Бөрүбай ата улуулардан уккандарын, башынан өткөндөрүн жорго сөзгө салып, кара сөздү бири-бирине куюлуштуруп, арасында ыр менен

айтып, каармандардын үнүнөн бери өзүнө окшотуп туурап, өзү угуп жаткан адамдар да ошол качанкы өткөн окуяларга катышып жаткандай көз алдыга элестете ирээти менен баяндап жатканына көп жолу күбө болдум. Күндөрдүн биринде күйөө баласы Ырысмаматтын үйүндө башынан өткөндөрүн, акыл насааттарын айтып берип жатканына туш келип, ишимдин көптүгүнө карабастан, Бөрүбай атанын айткандарын кунт коюуп угуп жаттым. Анда эмесе Бөрүбай атанын сөзү менен айткандарына көңүл бурсак.

Ээ балдарым, өзүмдөн көбөйүп, бала чакалуу, небере-чеберелүү болуп, жашым сексенден ашып, ушундай жакшы күндөрдө жашап жатканыма кудайга миң мертебе шүгүр келтирем. Улуулардын алдынан кыя өтпөстөн, кызматын кылып, ыраазы болушуп, алкаган баталарын көп алдым. Ошондон болсо керек баарыңарды ак эмгек менен багып чоңойтуп, окутуп, билимге ээ кылып, үйлөп жайгаштырдым. Улуулардын батасын алсаңар кем болбойсуңар.

Ата ыраазы Кудай ыраазы

Алыска барбай эле бир окуяны айтып берейин. Балдарымдын тагасы, менин бир тууган кайнагам Жалинин атасы Ураим чабандес, саяпкер, сөзгө чечен адам эле. Эл чогулган жыйында токтолбостон сүйлөөр эле. Ошондон улам аны Ураим жарылдак дешчү. Балдарымдын таятасы Ураим бир күнү улактан жыгылып, ошол бойдон жети жылдан ашык төшөктө жатып, оо дүйнө аттанды. Ошондо баласы Жали кабагым кашым дебестен атасынын көзү өткөнчө көтөрүп дааратын,

алдырып, жуунтуп, тарантып, жаш баладай асырап карады. Ата ыраазы Кудай ыраазы демекчи, атасынын көп батасын, ыраазычылыгын алган уулу Жали кийин атасынын күзү өткөндөн көп узабастан эле, аброй күтүп, мал жай күтүп, чарбада актив болуп, өмүрү өткөнчө жамандык көрбөдү. Союздун мезгилинде короосундагы койлору жүзгө чамалап, бээ байлатып кымыз кылдырган, дасторкондуу адам эле. Кыргыздын чыныгы каадасынча конок келсе токтолбостон кой союп, жилик тартып, колунда барын аябаган март болчу. Ар эки-үч күндө үйүндө кой союлуп, короосундагы койлору азайып калаар эле. Кайра эле жаз алды менен койлору төлдөгөндө, туягы жүзгө чамалап, өмүр бою оокаттуу өтгү. Ошондуктан атанын батасын алган кем болбойт деген чын балдарым.

Кара дарыя суусунда болгон окуя

Дагы бир башымдан өткөн окуяны айтып берейин балдарым. Анда жашым отузга чамалап калган. Жайдын күндөрү күчкө толгон он чакты балдар атчан Учуктун башындагы Тар суусу менен Кара-Кулжа суусу бириккен шар, суу улуу аккан жерден өтүп бара жатсак он, он беш метр жогору жактан бир аксакал киши жардамга эле жардамга деп кыйкырып калды. Кошо бара жаткан балдар кечүүдөн өтүп алалы дешкенсип, жардам бербей кетип калышты. Карап тура албастан атымдын оозун буруп, артка кайтып жардамга келсем, эки эшек куржунга артылган жүктөрү менен суунун терең шар аккан жерике кептелип, жыгылып, алдыга же артка кайталбастан жан

далбас уруп жаткан экен. Күчтүү ат менен аксакалдын өзүн, жүктөрүн, эшектерин аркы жээкке чыгарып суудан өткөрдүм. Ошондо аксакал сууу кечип туруп, күн батышты карап, ыйлап туруп батасын берген. Керсе ал аксакал өзүбүздүн Розахун, Турдумамат, Шермаматтардын атасы Алахун аксакал экендигин Чымбайга келип жашап калышканда билдим. Көпкө чейин жолукканда алкап жүрдү.

Райком Нурбаевдин нукура сөзү

Ар кандай заманда адамдардын жакшысы көп болот, ошол эле учурда куйсупур адамдар дагы болот. Мырза-Акеден Чымбай айылы бөлүнүп, Таштакка жер малыбыз менен кошулган мезгилибиз. Ошондо Мырза-Акедеги Нурбаев Чымбайлыктар бекер бөлүндүрөр, силер акыры Таштактыктарга колония болуп каласыңар деп катуу айткан. Ал киши райком, актив болуп жүрүп көрөгөчтүк кылган экен, кийин Чымбайлыктарга совхоздо бригадирлик дагы тийбей калган учурлар болду.

Колхоздун карыган өгүзү жөнүндө баян

Анда колхоздо Өмүрали раис болуп турган чагы. Колхоздун малын багам, күчкө толгон мезгилим, улак чабам, эңишке түшөм. Улак чаап жүргөнүм Өмүрали раисе жеткен экен, Бөрүбай бала улак чапаар экан (чабат экен), жакшы аттардан бирди бергиле деп, колхоздун айгырын бөлдүрүп берди. Ал айгыр менен улак чаап, жакшы соорундарды алып жүрдүм.

Маматалинин атасы Алимбек ака менен колхоздун

200 баш субайларын багабыз. Жаз келип жайлоого жөнөй турган мезгил болуп калганда, колхоздун эки карыган өгүзүн, мал айдап, жайлоодо бакканга, аттарыбыздан сырткары бөлүп беришти. Субайларды жайлоого айдап баратып, Эркин-Тоодо күн кечкирип, түнөп калдык. Түнү бою уктабастан кезеги менен субайларды карап чыктык. Таңга маал субайларды айдаган мезгилде, өгүздүн бирөөсүн жоготуп койдук. Субай малдардын алды артын тосуп, айдап, өгүздү издегенге такыр мүмкүнчүлүк болбой, жайлоого кете бердик. Жылда жайлоого чыккан карт өгүз өзү жайлоого чыгып бараар деген үмүттө болдук.

Жайлоодо субай малдарды кайтарбастан бош коюп, күндө кеземелдеп, өнүнөн, түсүнөн, жоктоп койосун. Жайы менен жоголгон өгүздү сураштырып жүрүп таппадык. Күз келип жайлоодон субайларды чөлгө айдап келдик. Жол катар бирөө жарымдын малына кошулуп жүрөбү деп, ар кимден сураштырып карап, келдик. Субайларды түгөл чөлгө жеткирдик, баягы өгүздү таппадык. Карт өгүз бир жерде жүрсө керек деп Алимбек аке экөөбүз кайра жайлоого издеп жөнөдүк. Алимбек аке Заргер аркылуу Саз жайлоосу менен Чаар-Ташка чейин карай турган болду. Ал эми мен Эркин-Тоо, Донуз-Тоо аркылуу жайлоого барчу жол менен Чаар-Ташка чейин карай турган болдум.

Жүгөрү бышкан мезгил, атымды бир аз откозуп, жем берип алайын деп, Эркин-Тоо айылынын чыга беришинде ошол айылдын колхозунун жүгөрү аянтынын четине

токтодум. Жүгөрү аянтынын жанындагы орулган буудай аянтында, бир аксакал айылдын бадасын (малын) багып жүргөн экен. Аксакалга салам айтып, жоголгон өгүздүн таржымалын айтып, издеп жүргөндүгүмдү кошумчаладым. Аксакал көрбөгөндүгүн, билбегендигин айтты. Ангыча аксакал, балам, баданы кайтарганча тур, бир малым жүгөрүнүн ичине качып кирип кетти, жүгөрүнү көп жеп курсагы жарылып калбасын, таап чыгайын деп, мага мал кайтаргып койду. Ортодон он мүнөтчө өтпөстөн аксакал жүгөрү паядан шашып чыгып, ээ балам, жүгөрү паянын ичинде эпти чоң эмес (абдан чоң дегени) мүйүздүү мал көрдүм, болду болбоду сенин жоготкон өгүзүң ушул болуш керек деди. Атты шаша минип көрсөткөн жакты көздөй атымды бастырдым. Жүгөрү паянын орто тушуна жеткенде, биз жоготкон өгүздүн өзүн көрдүм. Аябай семирп, таанылгыс болуп кетиптир, жайы менен эркин (өзүнчө) жүрүп жапайыдай болуп калган экен. Көрсө жазында субай малдарды эс алдырып, түнөп калганыбызда, жаңыдан өсүп келе жаткан жүгөрү аянтына кирип, көрүнбөй калып кеткен экен. Жайы менен ээн эркин жүрүп, жүгөрүнүн көк башына тоюп, аябай семирптир. Өгүз мени көрөрү менен чочуп үркүп, качып жөнөдү. Аркасынан калбай чаап бараттым. Жүгөрү аянты бүткөн жерде, үч-төрт адам жүгөрү оруп жаткан экен. Менин өгүздү кубалап бара жатканымды көрүп, аттарын минип: ууру кетти эле ууру кетти-деп артымдан кубалап жөнөштү.

Көлдүктүн чатына жеткенде, артымдан жетип

келишип, алдымдан тосушуп, көптөп, ур-токмокко ала башташты. Эркин-Тоо менен Көлдүктүн ортосу 15-20 чакырымдай бар. Бирок аларга бош келбестен кармашып жаттым. Бир маалда алыстан кыйкырып, тийбегиле, тийбегиле деп бир аксакал атын чаап келип, ортого арачыга түшүп, чындап эле бул мал ушул баланыкы, жазда жоготкон, мен кепилдик берем-деп, алардан ажыратты. Менин өгүздүн аркасынан кеткенимди карап турган бадачы-аксакал, артымдан кубалагандарды көрүп, баланы ажыратып калбасам, залал кылып койбосун деп шашып келиптир.

Көрсө, жаздан бери жүгөрү караган сугаччылар, өгүздү жүгөрү аянтта жүргөнүн көрүшүп, көзөмөлдөп, эми семирди, бир-эки күндө союп, этин бөлүп алабыз деп жатышкан экен. Чынында өгүз аябай семирп, таанылгыс болуп калыптыр. Жаздан бери карап биз жөн калабызбы, эч кур дегенде бир торпоктун пулун сүйүнчүсүнө берсин деп талап кыла башташты. Жанымда бере турган тыйын жок эле, үйгө барып келип берем десем макул болбой коюшту. Ортого түшкөн бадачы аксакал, бул баланын ордуна сүйүнчүсүн мен берем деп, аларга ыраазы боло турган акча берди. Бадачы аксакал өгүздү ажыратып берип, мага сүйүнчүгө берген акчасын кайтарбай, ордуна кышка маал айткан дарегине барам, эки кап буудай берсен болот деди.

Ошентип өгүздү таап, үйдөн чыккан күнү түштөн кийин эле кайтып келип, жайылып жүргөн субайларга коштум. Жайылган малдардын жанында каналдын наркы өйүзүндө, улак болуп жатыптыр; мени көрүп калган Секей

аба чакырып, ушул атты мактоо менен жаңы эле сатып алдым, бир сынап улакка чаап бер балам деп калды. Атын минип топко кирээрим менен эле улакты ашырып, маарага, көрсөткөн жерине таштап, эң алдынкы соорунуна тете болгон, кымбат кездемеден тигилген чепкен алдым. Ошол күнү ишим онунан чыгып улакты үч-төрт жолу ашырдым. Секей, Мамаш авалар, кайнагам Ураим болуп бирге улакка, тойлорго барушчу. Улакка бараарда атайын келип Өмүрали раистен мени аттарын улакка чаптырганга жооп сурап кетишет эле. Ошол күнкү соорунга тийген чепкенди Секей ава кайнагамды ортого салып, мага берсин өлүмтүгүмө сактайм деп суратыптыр. Аксакал адамдардын сөзүн жок дей албай чепкенди аттын ээси Секей авага бердим.

Бөрүбай өгүздү жоготпой эле бактырып, көзүн тазаламак болгон экен, өгүздү тап деп, күч келгенде бактырган жеринен алдырып келип калды деп, ферме башчы болуп жүргөн куйсупур киши бар эле, жакшы көрүнмөккө раис Өмүралиге шыбырап койгон экен, мен андай шыбырдын болгонун кайдан билейин, өгүздү таап келгенден көп өтпөй эле, раис Өмүрали мага сыртын салып, салам берсем жакшы алик албай, уркуюп жүрдү. Мурда учурашканда ал-жайды, кем-карчты жакшылап сурап, күлүп, кээде тамашалап, улак чаап жатасыңбы?-деп калчу. Колхоздун айгырын дагы алып койду. Эмне болду, раисти эмне себептен капа кылып алдым экен деп, түшүнбөй жүрдүм.

Арадан беш айдай өткөндө, баягы убада боюнча бадачы аксакал мени издеп келип калган экен, Таштакта чайханада жолугуп калдык. Жүрүңүз, чай алып берейин-

деп, чайханага кирип баратсак, раис Өмүрали бир эки активдер менен сөөрүдө отурган экен. Бадачы аксакал менен Өмүрали раис жакшы тааныш экен, экөө бирин-бири көрүп, басып келип жылуу учурашышты. Бадачы аксакал: Менин былтыр жазында өгүз жоготконумду айтып, анан кантип таап, өгүздү соймокчу болуп жүрүшкөн сугатчылардан кантип ажыратканын, сүйүнчүсүнө өзү жанынан акчасын бергенин, ордуна буудайга келгенин айтты. Буларды укканда раис мени бир карап алып, дароо эле кампачыны чакыртып, эркин-тоолук аксакалга буудай берүүнү буйурду. Кампадан аксакалга каалашынча ат көтөрө ала турган кылып эки каптын ордуна төрт кап буудай жүктөп бердик. Ошентип, жакшылык жакшылык менен кайтып, эркин-тоолук аксакалды ыраазычылык менен кетирдик. Менин бешенеме эркин-тоолук аксакал, кайдан жайдан келип, болгондо да раистин көзүнчө болгон окуяны айтканы, абдан жакшы болбодубу, мени актап, раистин алдында жүзүм жарык болуп калбадыбы. Ошондон кийин раис Өмүралинин мага болгон мамилеси мурдагыдан да жакшы болуп калды. "Чындык ийилет, бирок сынбайт" демекчи, жоголуп, табылган өгүз үчүн куйсупурдун айынан беш ай раистен запкы жегемин.

Өнөр башаты

1943-жыл, согуш учуру. Айылда карыялар менен аялдар жана жаш балдар гана калган, башкалардын баары согушка кеткен учуру. Мен 12 жаштамын. Согуштан кара кагаз келип жубайы күйөөсүнө жалгыз эчкисин союп

кураң окута турган болуп калды. Эчки сойгонго эч ким жок. Эркектерден аран баскан абышка анан мен! Ал учурда салт катуу, аялдарга мал эмес тоок да сойдурчу эмес. Абышка абам мени соёсун деди. Таягынын учу менен көрсөтүп турду, туура эмес кылган учурда мени да бир саят. Иши кылып эчкини эгтеп сойдум. Абышканын таягынан кутулдум. Кийин кой сойчу болдум. Заман оңойду. Мен чоңойдум. Бул иш өнөргө айланып кетти. Койду 12 мүнөттө сойдун деп бирөө айтканы эсимде. Жылкыны жалгыз эле жыгып сойгонду да үйрөндүм. Жылкы сойгон жерде дайым чучук, казы-карта болот. Өнөрлүү болсоңор кор болбойсуңар, жигитке жетимиш өнөр көп болбойт деген сөз чындык балдарым.

Айылдаш-замандаштары

Бөрүбай ата Бишкекте жүргөндө, Чымбай айылы боюнча көп эскерип, өткөн кеткендерди көп баяндаганын угуп калчумун. Көрсө аксакал болсо да өзү өсүп, чоңойгон, очор-бачар болгон кичи мекенин эстеп куса болот турбайбы.

Бир күнү дагы ырларынан жазып олтурсам, Чымбайдан балдары Бөрүбай атага телефон чалып алжайды сурап, жанымда Мамирасул тага эсен-соолукту сурап, салам айтып жатат дегенде кыйла дармандана түшүп, саламат болушсун, жақында барам-деп жооп берди.

Анан бир аз токтоло түшүп, бул Мамирасул бир жагынан кайнагам болот, кошунам; жаштайыбыздан бирге

жүрдүк. Жолукканда өткөн-кеткендерди айтып чер жазыпшаарын, айылында болгон учурда бири-бирисиз тамак ичпестигин, бир туугандай сый-урматта жүргөндүктөрүн маашырлана айтып олтурду.

Дагы бир кошунасы нары кайнагасы ыраматылык Сарыков Турдумамат Бөрүбай деп атын айтпастан Беке деп айтып жүргөнүн, билимдүү туура жүргөн, адамгерчиликтүү адам экендигин эскерди. Ошого улам эле көчөсүндөгү кошуналары ыраматылык болушкан Абдыкадыров Паяз, Алимбек, Акматжан, Капар, Ороз, Турдубай, Абдыкадыр молдо, Токон ава, Маматкасым, Парпи, Анарбай, Өмөрбек, Өпө, Исраил, Сыдык ава, Өмүрали, Жалал жана башка улуу-кичүүлөрдүн атын атап, алар менен бир туугандай ынтымакта жашашкандыгын улутунуп эскерип жатты.

Бажалары Төрөкан, Төлөнбай, айылындагы замандаштары Мамаш, Секей, Кабылбек, Раимбек, Сарык, Абдылдадан төртөө, Мамагазим, Мамасали, Жолдубай, Калил, Жалил, Шабдан, Ободо, Каримбай, Рахман, докдур Рахман, Адан, Аваз, Аскерден экөө, палван Абдыкерим, Токтомуш, Сайпилда, Токтор, Жусуп, Тайтокур, Турсунбай, Мамирасул, Мансур, Пазыл, Маналбай, Төлөнбай, Дүйшөнбай, Анарбай, Бекиш, Тайчабар, Абдыкадыр, Абди, Мааданбек, Жапар, Зулпукар, Кадыр, Маматай, Турдубек, Тургунбай, Абсали, Закир, Карыбек, Карабай, Эрмекбай, Баргыбай, Зикирбай, Акжигит, Кара, Ажимамат, Зүпү, Маматкарим, Курбанбай, Жоробек, Каримбуба, Раимберди, Чырмаш, Амир, Тиленбай, Аамат,

Торулу, Каримжан, Айткул, Базарбай, Арстанбек, Эсенбай, Курбан, Шарабидин, Суксурали, Кашкарбай, Ураим, Сатыбалды жана башка көптөрүнүн аттарын айтып, жакшы жүрүшкөндүктөрүн баяндап, алардын көпчүлүгү азыр жоктугун, “элүү жылда эл жаңы, жүз жылда жер жаңы” деген ушул экен деп, оор үшкүрүнүп алды.

Жогорудагы аты аталган адамдар менен кошо жүргөндөгү окуяларын кагаз бетине түшүрсөк өзүнчө эле бир китеп болот. Анын үстүнө алардын баарысын жазып калганга менде мүмкүнчүлүк болбоду. Эгерде, Бөрүбай атанын көзү өтөөрүн билгенде, дагы көптөгөн аңгемелерин, ыр-саптарын, эпизоддорун жазып калмак экемин деп, азыр өкүнүп жатам.

Бөрүбай атанын туугандары

Кыргызда ар бир адамдын туугандары үч журттан тураары баарыңарга белгилүү. Бул ата-журт, тага-журт, кайын-журт, төртүнчүсү-кудай кошкон дос болуп эсептелет.

Ата-журт жагынан жакын туугандарым Семетей чоң атамдын бир тууганы Сатыбалдынын уулдары Мендибай менен Танай. Танайдан уул жок, бир кызы Сонунбү Алайда турат. Мендибайдан Иляз менен Эшбай. Иляздан Жылкычы, Дурусбек, Искендер, Калдарбек, Каныбек, Жыргалбек, Мелис жана алты кызы бар. Эшбайдын жалгыз уулу Маматкадырдан Канболот менен Кантемир жана эки кызы бар. Булардан башка жакын туугандарым Курбанбай абамдын балдары Мамагаир, Шамшы,

Пахирдин жана бир кызы бар, Шералыда турушат.

Бир туугандарым карындашым Суксур жана инилерим Эрмамат менен Шермамат. Суксур карындашым менин колумдан турмушка Кара-Кочкорлук Жакыпка чыккан. Балалуу-чакалуу, небере-чеберелери бар, оорунун айынан он жылдай болду каза болгонуна. Инилеримди Эриш, Шеки деп эркелетем, экөө тең мага окшоп бойлору да узун, а түгүл кебетелери да куюп койгондой окшошуп калышкан. Кара-Кулжа районунун Кеңеш айылында турушат. Булар да очор-бачар болуп турмуштан өз ордуларын таап калышкан, неберелери бар. Эриш улак тартыш боюнча Кыргызстандын түштүк регионундагы үч областына атагы чыгып, ал тууралуу китеп жазышкан. Шеки интеллигент, биринчи адистиги бухгалтер, кийин Улуттук университеттин кыргыз тил жана адабият адистигин бүтүрдү. Кеңеш мектебинде 23 жыл директор болуп иштеди. Азыр пенсияда. Бул инилерим кезектешип мени чакырып козуларын бышырышып, кымыздарын даярдап турушат. Балдарым той-топурларын ушулар менен кеңешип өткөрүшөт, алар да дайым тойдун башында турушат, аман болушсун.

Тага-журттум жагынан апам Саткындын бир туугандары Алимбек, Аширбек, Кочкорбай жана беш тасжелерим. Алимбектен Жамгырчы менен Согуш, Аширбектен бир кыз-Саздан, Кочкорбайдан Эшбай менен Жаныш. Бөлөлөрдөн Жаанбай уулу Миташ бир туугандары менен. Тагаларым менен бөлөлөрүмдүбала-чакалары менен чогултсам бир көчө болушат. Кудай кут

кылсын.

Кайын-журтум тараптан айтсам, кайнагам Ураим, кайненем Марал, кайнагам Жали, балдызым Токтокан. Жали кайнагамдан бир уул, бир кыз-Абдыразак менен Салия. Абдразактан беш уул эки кыз жана неберелери. Токтокан менен Абдыразак жана келинчеги Камбу аттары эле кайын-журт болбосо баардыгы бир тууган болуп калышты. Балдарым Токтоканды апасындай жакшы көрүшөт. Абдразакты биздин пирибиз деп сыйлап турушат. Балдарым башка жакка барып келишкенде биринчи ушулар менен учурашмайынча үйдө отура алышпайт. Абдразак жээндерим жакшы деп коп мактанат. Дайым бир коюн жээндерим келип калса союп берем деп камдап турат. Анткени жайында мал жайлоого кеткенде айылда кой калбайт. Озу балдарымдын торундогу эн сыйлуу бир тууганы, Абдразакты талашып журуп сыйлашат. Ынтымагын кудай колдосун.

Досторумдан айтсам. Бала кезимден кудай кошкон досторум Чымынтай менен Камчыбек. Башка тен-туш, курдаштарым да коп болчу. Достор туралуу ангеме озунчо чон сөз.

Туугандар, достор менен жолугушканда бир козуну союп алып кээде түн бир оокумга, кээде таң атканга чейин санжырадан сөз салып, болгон окуялардан сүйлөшүп, кошоктордон айтып, ырдап койчу салтыбыз бар.

Бөрүбай атанын үй-бүлөсү

Эми, ата мынча болду үй-бүлөнүз тууралуу да айтып берсениз деп сурап калдым. Бөрүбай ата: макул, айтса айтып берейин, өткөндө сураганында айтбай калдым эле.

Жубайым Анийпа экөөбүз 17 жашыбызда баш коштук. Каракулжада жашап турганыбызда эки наристебиз чарчап калды. Чымбайга келип, жашап калганыбыздын да бирден-бир себеби ошондон болду. Кыргыздын ырым-салты боюнча наристеси чарчап калса, жер которуш керек деп калышчу. Мени баккан Батма эжем салт-сабатты абдан жакшы билип, катуу кармачу. Андан кийин жети наристелүү болдук - эки кыз, беш уул.

Жубайым Анийпа, абдан акылдуу, сулуу, салт-сабатты так жана аткара билген, колунан ууз төгүлгөн, улуу-кичүүнү сыйлаган, улуунун алдынан туура басып өтпөгөн, санжыраны да айта билген, сезимтал, аял заты болчу.

Бир нерсе айтып берейин, "Аял жакшы, эр жакшы" деген сөз чын балам. 1965-жылдары, кайнагамдын бир канча райондордон байге алып, элге таанылып калган күчтүү аты бар эле, аны сагам деп калды. Алгым келет, акчам жетпейт, балдарым жаш. Улакка барганда, ал атты мага гана чаптырчу. Ушундай атым болсо, деп эңсеп жүрчүмүн. Ой басып ичимден тызылдап 3-4 күндөй жүрдүм. Анткени күндөн-күнгө аттын баасы жогорулап акчалуу адамдар биринен улам бири баасын көтөрүп келе башташты. Бир күнү түш ооп калганда үйгө келсем, ат менин үйүмдө байланып турат. Таң калып: ээ, Анийпа, ат келип калыптыр го-деп сурадым. Сезимталдыгы да, мурдатан бери эңсеп жүрбөдүрөр беле (мени силер деп айтчу), айрыкча акыркы бир жумадан бери эле ой басып, баш көтөрбөй калганыңардын себеби ушул деп түшүндүм. Ойлоп отуруп, силерди кубантайын деп, атама айтып,

алып келип койдум, ат биздики деди. Сүйүнгөнүмдү айтпа. Акча сурайын десем бир туугандарым болбосо, кайын-журттан сураган өзү уят.

Көрсө, менин кичинекей атымды жетелеп барып, атасынын короосуна байлап коюп, үйгө кирип атасына айтыптыр. Ата сиз атыңызды сатып жаткан экенсиз, мага бериңиз, күйөө балаңыз көптөн бери эңсеп жүрдү эле, сиздикиндей ат алсам деп. Бул кабарды кечээ күнү Мамирасул ининден уктум, анын дагы алайын деген ою бар экен. Анын акчасы бар. Күйөө баландын азыр акчасы жетпейт, ошон үчүн сизге айталбаганын сезип турам. Мамирасул инин бизге кошуна, атты ага берсеңиз, күйөө балаңыз сынып калат. Короонузга биздин атты байлап койдум, жетпеген акчасын берип кутулабыз, атты бизге бериңиз дегенде: айланайын кызым, муну ойлонбой калыптырмын-деп шашып атын берип жибериптир. Ошондон кийин кайнатам: Анийпа кызым өзүмдү тарткан, сөздү даана таап мага окшоп сүйлөйт-деп айтчу болду. Анткени, кайнатам сөзгө чечен болчу, элдер туура эмес сүйлөп албайын деп ал кишинин алдында айбыгып турушчу.

Жубайым Анийпа менин туугандарымды, тааныштарымды, деги мени сурап келгендердин баарын жакшы кабыл алчу. Ошондон улам балдарыма көп айтам:

Жакшы болсо алганың,

Куусаң кетпейт жакының.

Жаман болсо алганың,

Чакырсаң келбейт жакының

- деп бекеринен айтылбаган.

Тилекке каршы, өмүрлүк жарым, Анийпам, 1994-жылы байгамбар жашында “оо” дүйнөгө кете берди. Күйүтүмүн күчүнөн, кийин элден уксам 3 саат кошок кошуп ыйлаптырмын. Келген элдин баары кошо ыйлады дешти.

Чоң кызым-Жананбү, мени сен ушул кызым аркылуу билип жүрбөйсүңбү. Ал кызым апасын тартып ууз-чебер болуп, цех ачып кыргыздын салттуу, курактарын, кыздардын сепке берген төшөнчүлөрүн жасатат. Очор-бачар болуп, беш уул (Улукбек, Замирбек, Талантбек, Канатбек, Куттуубек), бир кыздуу (Кымбат) болду, азыр үй-бүлөсү менен Бишкекте турат. Мени тарткан жери, мага окшоп санжыра айтчу болду, антейин десем жубайым да санжыраны жакшы билчү.

Уулдарымдын улуусу Ысабек. Армияга барып келип Бишкекте милицияда сержант болуп иштеди, кийин полковникке чейин жетти. Адиси боюнча юрист, тергөөчү, Талас облсотунда, кийин Баткен аскердик сотунун төрагасы болуп иштеп, 2006-жылдын 22-августунда күтүлбөгөн жерден каза болуп калды. Балдарымдын кыйыны ошол болчу. Өзүнөн кийинки инилерине тарбия-таалим берди, менин жакын кеңешчим болчу. Эмгеги элге сиңип калган экен “Элита Кыргызстана” деген китепке да чыккан. Бала жоготууну башка салбасын кудай... деп Бөрүбай ата ыйлап жиберди, мен аны эмне деп жооткотууну билбей, дал болуп турдум.

Ошто иштеп калды. Достору менен Жалпак-таш

айылына коноко барышыптыр. Бир досу ошол айылдан болчу. Бир учурда эле жергиликтүү досу мен силерди сынагканы белгилүү Зулпу аксакалды чакырып койдум, ким кандай экенин айтып берет-деп айтып калды дейт. Баарыбыз үйгө кирип отурдук, милиция кызматкерлерибиз, эң эле жашыбыз капитан, ондон ашыкпыз. Зулпу аксакал баарыбызды бирден сынап өттү да аягында мени карап: кыйыныңар ушул жигит экен, көзү карышкырдыкындай турбайбы-деп сынаганын айтып келгени эсимде деди да, Бөрүбай ата кайрадан оор улутунуп, үшкүрүп алды. Ысабегимден 3 кыз (Аида, Гүлзада, Жылдыз), 2 уул калды, баары балалуу-чакалуу болуп, буюрса турмуштан ордун таап келатышат.

Экинчи уулум-Асилбек, тайатасын көбүрөөк таркан. Айылда турат. Адистиги боюнча – автомеханик. Көп жыл мектепте иштеди. Жыйын кишиси, тойлорубузду ушул балам башкарат. Үч кызы (Мира, Айкөкүл, Айсунуу) эки уулу (Азизбек, Кыязбек) жана неберелери бар, кудайга шүгүр.

Ортончу уулум-Пазылбек, адистиги-геолог. Илимин Москвадан жактап келди. Бишкекте академик Ү. Асаналиев атындагы Тоо-кен институтунда декан болуп иштеп жүрөт. Мугалим болгон үчүн жибектей созулган балам деп коём. Эки кызы (Багдагүл, Алмагүл) бир уулу (Нурболот) жана эки небереси бар.

Төртүнчү уулум-Адамбек. Бул балам мени менен турат. Адиси боюнча экономист. Жумушун кассирликтен баштады, кийин бухгалтер, экономист, андан кийин айыл

өкмөтүнүн төрагасы болуп үч жолу шайланды, азыр Түштүк региону боюнча эсептөө палатасынын ага инспектору болуп иштейт. Төрт уулу (Элчибек, Даткабек, Ырыскелди, Нуркелди) үч кызы (Айзирек, Гүлбү, Аруужан) бар. Неберелерим менин тарбиямды алып калышты.

Андан кийинкиси кызым-Жамалбү. Математика мугалими, завуч болуп иштеп турганда, турмуш-шартка байланыштуу Бишкекке көчүп кетишти. Бул кызым да апасын тартып колу иштүү, цех ачып салтту кийимдерди тигишет.

Балдардын эң кенжеси уулум-Айдыңбек. Бишкектен политехнакалык институтун бүткөн, инженер. Азыркы учурда ички иштер министрлигинин курулуш-монтаждоо башкарма-лыгында, түштүк региондорунун башчысы болуп иштейт. Бишкекте турат, эки кызы (Жибек, Кылымай), бир уулу (Жолдубек) бар. Кенжемди ак көрпө жайыл, дасторкондуу деп калам.

Ысабегимдин чоң кызы Айданы беш айынан биз багып чонойтук, ал биздин тарбиябызды алып, үй-бүлөнүн эң кенжеси болуп калды. Анийпа апасынын тарбиясын алгандыктан салт-сабатты жакшы билет. Күйөө балам Өткүр да жакшы жигит. Үч уулу (Бекзат, Барсбек, Ариет) жана бир кызы (Аяна) бар.

Кудайга ыраазымын балдарым жакшы чыкты. Балдарымдын тарбиясында жубайымдын эмгеги көп. Бала ата-эненин кадыр-баркы менен чоңойсо, ата-эне карыганда балдардын кадыр-баркы менен сый көрөт деген

сөз чын. Кудайга шүгүр дайым сыйдын үстүндөмүн.

Ажымамат манасчы

Эң кызыгы, Ажымамат манасчы тууралуу айтып берген санжырасы табылгыс материал болду. Себеби, бул маалымат Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын кол жазмалар фондусунда жазылып калган эмес.

Кара-Кулжалыктарга мен абдан таң калдым. Алардын бири-бирине кудум айтыш сыңары ыр менен суроо жооп түрүндө алым-сабак айтышканын, ушул күнгө чейин фольклордук маданиятын улап, айыл ичинде сактап келишкенин байкадым.

Ажымамат манасчы Кара-Кулжада жашап өткөн тасма уруусундагы белгилүү инсан болгон. Ал бир гана манасчы эмес, мүнүшкөр, санжырачы жана билими күчтүү молдо болгон. Манасчыларга таандык нерсе, улуттук нарк-дөөлөтүбүз болгон саяпкерчиликти, аңчылыкты, мүнүшкөрлүктү өздөштүргөндө гана чыныгы дөөлөттүү манасчы боло алган. Ажымамат манасчы руханий дөөлөттөргө манасчылык өнөрдү айкалыштыра билгендиги менен замандаштарынан айырмаланып турган.

Күндөрдүн биринде, адаттагысындай эле Кара-Кулжанын Кызыл-Ордо деген жеринде куш салып жүрүп, 13 кекилик атып алат. Аңчылыктын кызыгына батып жүрүп, кеч болуп кеткендиктен ошол жерлик Жами деген досуңуна кечки конок болуп барат. Өзү суукчан болгондуктан заматта ичи катуу ооруп, досунуңуна,

биртке ысынып, жоюнуп алууну туура көрөт. Жами досуңуна көптөн бери келе элекпи айтор, аялы өлүп калып, жаңыдан аял алганынан да кабары болгон эмес. Досу коногун тосуп алып: конок келди, төшөк сал!- деп, аялына буйруп, жаркылдап, каршы алды. Чайга отурган соң, акыбалын сурайт. Алар менен кошо досунун Болуш деген таякеси жана Дада аттуу коңшусу кошо отурат. Аш демде!-деп буйруп, алар кызуу сөзгө кирет. Бир кезде Ажымамат: -Кандай Жами, жакшы жашап жатасыңбы, аяшымды көрө албадым (мында өлгөн аялына убагында куран айтып, келе албадым дегени). Жамшит досу Ажымаматтын суроосуна минтип жооп берген экен:

Ташмыйган катын мен алып,
Тагаларым жеп алып,
Талаада жалгыз мен калдым,
Кодойгон катын мен алып,
Коңшуларым жеп алып,
Колотто жалгыз мен калдым

-деп, ырдаганда эле аялы чычалап кетип: -качан болсо эле ташмыйган, кодойгон-деп кордоп ырдайсың, мына сага ташмыйган катын-деп, бышырып жаткан ашын оттон алып, казаны менен сандыкка салып, кулпулап коёт. Жамшит аялынын мындай чукул кыялын билип, абалды ондош үчүн кайрадан мактап ырдаганга аргасыз болот. Бирок Ажымамат досуна карап көз кысып: сен макта, дегендей ишаарат кылат. Абалдын татаалдашкан жагдайын жакшы түшүнгөн Ажымамат аяшын заматта минтип мактап ырдайт:

Тааныбайт элем мен сизди,

Тарпи кылат эл сизди,

Көрө элек элем мен сизди,

Көп мактайт экен эл сизди,

Чачпагын болсо жашылдан,

Жами дос, сенин бир алгын аялын,

Орто бир бойлуу, асыл жан

-дегенде, аяшы кайра келип, сандыктагы кулпулап салган казанын кайра отко асып, күрүчүн этин чыгарып, жаркылдап, ашын демдеп кирет. Аш бышып, дасторконго коюлганда, Жами досу Ажымаматка дагы кашын серпип, белги берет. Көз ирмемди жаздырбай байкаган Ажымамат:

Күрөң атың кашка экен Жами,

Сенин бул алган аялын,

Күлүп бир мейман узаткан,

Гулжарың элден башка экен.

Ак жал атың кашка экен Жами,

Ардактап мейман узаткан,

Алганың элден башка экен

-дегенде, аялы: аяш, ушинтип ырга кошуп жүрсөңүз-деп, бир бөтөлкө аракты дасторконго коё салган экен. Ошентип, Ажымамат манасчынын ич оорусунун дарысы табылып, аяшын ыры менен таарынычын араң жандырган экен.

Ажымамат манасчынын варианты боюнча айтылган

окуялар

Бокмурундун төрөлүшү

Көкөтөй карыганча балалуу болбой, балам жок деп, өз дарты өз ичинде кайгыга батып, арман кылып жүрөт. Кара малдан төө жаныбарын көп кармачу экен. Төөлөрүнүн ичинен баштоочусу Акнар аттуу төөсү болчу экен. Күндөрдүн бир күнүндө эртең менен туруп караса эле Акнар төөнүн мойнунда торбо илинип турганын көрөт. Төө баланы ары-бери селкинчектей термстип турганын көрүп, тили болбосо да ишаара менен "ал"-дегенсип, көзүн жайнаткан Акнарын карап, торбону алып караса, жаңы төрөлгөн эркек бала. Жараткан Теңирдин мындай сыйына Көкөтөй жетине албай сүйүнүп, наристени көтөрүп, кемпирине сүйүнчүлөп барат. Баланы кемпиринин жакасынан салып, этегинен чыгарып ырымдайт. Анткенинин себеби, ымыркай энесинин жытын алсын, өз энесиндей сезип калсын-деген таризде ырымдайт. Кемпирим өзү төрөдү деп, элге жарыя кылат. Мурдунан чимкириги аккан эле бир бала болсо болду, жакшы ат койсок элдин көзү тиет деп, атайылап атын Бокмурун коёт. Көкөтөйдүн байбичеси Айымкул карып калса да баланы эмизип багат. Бокмурун эр жетип чоңоёт. Журт атасына айланган Көкөтөйдүн мезгили жетип, көз жумат. Жыл маалы өткөн соң, Бокмурун атама аш берем деп камынат. Аш берүүгө кеңешүү үчүн эл чакырат:

Катагандан кан Кошой,

Элемандын Эр Төштүк,

Эштектерден Жамгырчы,
Кокон шаардан Козубек,
Маргалаңдан Малабек,
Анжыяндан Алабекти чакырат.

Ошондо Кошой: Манас калды чакырылбай дегенде,
Бокмурун:

Манасың келсе не кылат?

Адам көргүс чыр кылат

-деп жооп берет. Бирок Калмактардан Коңурбай чакырылат. Ошентип кеңешип, аш өткөрүүчү жерди тандай башташат.

Жер тандаганда: Алайдан өткөрсөк жери жакшы бирок, отунга тезектен башка эчтеме жок. Отун жагынан мукурап калабыз-деп баары бир добуштан өрүшү жайык, отуну кенен деп, Каркыраны тандашат. Бокмурун Тажикстандан отун жүктөтүп келем деп ашыгып, аштын Алайда өтүшүн каалайт. Бирок акыркы чечим менен аш Каркырада өтмөк болот. Ашка чакырылган-дардан биринчи болуп Коңурбай келет. Ошондо Коңурбай айтат: Эгер, Манас болсо тынч өткөрүп, аштың аягына чейин күтөлү. А эгер, Манас жок болсо, Мааникерди тартып алып, ашты өткөргөй коёбуз дейт.

Келип байкаса Манас жок. Кыргызга кыргын салып, катар-катар казаңда брышып жаткан эт-аштарын оодара тээп, калмактар кыйкым чыгара баштайт. Ошондо кыргыздардын паштысы кетип, Жаш Айдарга Мааникерди мингизип, Манасты түндөп алып келесиң-деп буйрушат. Жаш Айдар ат күлүгү Мааникерди минип,

булуттуу көктүн астынан, муундуу чөптүн үстүнөн сызып, бир түн ичинде Таласка келет. Жаш Айдарга бир аксакал жолугуп: токтой тур, сен кайдан келдиң?-деп сурайт. Чабакан бала Жаш Айдар: мен Каркырадан келдим-деп жооп берет.-Эмнеге келдиң?-дегенде, Көкөтөй авамдын ашына Манасты чакырып келдим дейт. Аксакал:-Сен Манастын алдына барбагын, Көкөтөйдүн ашынан мен кабарсыз каламбы?-деп, кылычын сууруп, бир кынына салып, кан ичмеси кармап, хан ичинен буулугуп, кырк жигити менен ордодо, өзү башында турат. Сен адагенде Манастын астына барсаң, сени камчы менен чаап коёт, андан көрө сен Каныкейдин алдына баргының-дейт.

Көкөтөйдүн ашына кабар айтылбай калды, менин кашык канымды сурап бериңиз дегенде, Каныкей макул болот да акырын басып, Манаска барып:

-Төрөм, бир чабармандын кашык канын сурап келдим.

-Ким экен?

-Сиздин алдыңызга келиштен коркуп, мага барды. Жалгыз уул экен. Жалгыздыктан жалгыз келиштир. Жалгыздын жанын сактай көр төрөм.

-Жалгыз болсо да менин кашыма келсин. Сенин астыңа келсе да баары бир.

-Жалгыздык башында бар го, сабыр кыл төрөм.

-Жок!...

Хан Манас каарданат, ары бери чайпалат да: өзүмдүн жалгыздыгым эсиме түшө калып, кашык каныңды кечтим!-деген экен Жаш Айдарга. Ошондон кийин кырк

жигитин алып, Манас ашка келет.

Манастын ашка жөнөгөн жери

Манас кырк жигитин алып, Абыке, Көбөштү ээрчитип, байбичеси Каныкей кула бээсин алып, аламан байгеге кошом деп, жетелеп алат. Каныкей кырк жигитке тиктирген жоб кийимдерин кийинтип, Аккелте, добулбас, шылк этмелерин камдашып, жөнөп калышат.

Манас келгичекти “өрдөк жокто чулдук бий” болуп, Коңурбай ашты жалгыз ээлеп алган болот. Коңурбайды катагандын хан Кошой көрө элек болот. Кыргыздын белгилүү олуясы Санчы сынчысын Коңурбайды сынатканы жөнөтөт. Ошондо Санчы сынчыдан кандай экен, сынадыңбы?-дегенде, ыр менен минтип айтат:

Адырайган чоң Коңур,

Колдун арка жагынан,

Азыр келип калды дейт.

Көк күбө зоот бөктөрүп,

Көк найзасын көтөрүп,

Баданасын жамынып,

Палванды көздөй камынып,

Жарды сайса ураткан,

Сайган жоосун кулаткан,

Муруту чөлдүн камыштай,

Мурду тоонун сенирдей,

Көзү тоонун буткулдай,

Каарданып караса,

Көрүнгөндү жуткудай

-деп, Кошойго сүрөттөп айтып бүткөндө, Коңурбай 600 колу менен келип калат. Манас келдиби?-деп, эки жагын карайт. Манаска кабар берилген жок, ал келбейт деген сөздү угат. (Ушул жеринен окуя үзүлүп калат, же Бөрүбай ата унутуп койгон, же айтып бергенден кетирген).

Байгеге ат чаптыруу

Паттанын (мааранын баштоочу жери дегени) Байгеге ат чаптыруу мааранын башынан алты күндүк алыскы жол аралыкта коюлат. Биринчи болуп Манастын Аккуласы, экинчи болуп Эр Төштүктүн Чалкуйругу, Чалкуйруктун куйругунан улай, Жаш Айдардын Сарытайы келет дейт. Ошондо Сарытай:

Же кунан чагым болсочу,

Же бышты чагым болсочу,

Аккула сага байге жок,

Чал куйрук сага чара жок

эле-деп, адамча сүйлөп келатат дейт. Аш ортолоп калганда, Ороңгунун (Кангайлык баатыр аял) кула бээси келет. Байгесин ким берет дегенде: байтал күлүккө байге жок-деп калмактар чыр чыгарат.

Аштан кийин калмактардын жер өлчөөчү адамы келип, кыргыздардын жерин калмактарга оодуртуп өлчөп коёт. Ачуусу келген Манас аларды кыргыздардын жеринен алыс кууп чыгып, чек арасынан ары оодарат. Андан соң, көп узабай Чоң Казат башталат. Кыргыз жигиттери абдан көбөйүп, урунаарга тоо таппай, урушаарга жоо таппай турганын байкап, кытай менен эсептешчү мезгил келиптир, кытайдын кырк жылдык өчүн

кайтарганга жигиттеримдин кайраты жетет деген тилек менен Чоң Казатты баштайт.

Азизхандын Алмамбет

Азизхандын Ханжайлоо деген өзүнө таандык жайлоосу болгон. Аны Коңурбай тартып алат. Ошондон баштап Алмамбет Коңурбай менен жайлоо талашып, катуу чырдашып калат. Ал урушта жалгыздык кылып, тага (тай) журтумдан кол сурап келип, өчүмдү алам-деп, кыргыздарга чоң үмүт менен келет. Анткени, Алмамбеттин апасы кыргыз кызы болгон. Биринчи ирет жолдо келатып, Казактардын Көкчө баатырына кезигет. Алмамбеттин баатырдыгы ашынып, улам-улам жылкы тийип, баатыр атанып, ордонун сыйлуу адамына айлана баштайт. Казактар ага ичи тарып: эмне, кечээ эле кытайдан тентип келген бир байкуш минтип баатыр атанып, төрдө отуруп, биз сыртта калабызбы? Мунун эсебин таап, айдап чыгыш керек!-деген жаман ойлорун ишке ашырышат. Ошондон улам атайлап ортодон чагымчылап, Алмамбет Акэркеч менен ойнош болуп кетти деген ушакты аралатып, көрө албагандар бузукулук кылат.

Мындай сөздөн улам, Көкчөдөн Алмамбет жабыркап калбасын деп, Акэркеч Алмамбетти эл көзүнө көргөзбөй, жашыруун түн ичинде качырат. Ошондо Акэркеч: биерге сен эми баары бир батпайсың, сен барсаң Манаска бар, кыргыз эли туура калк болот. Кыргыздан мындай жаман сөз чыкпайт-деп, Алмамбетти узатат. Алмамбет азып-тозуп, ат үстүндө илмийип, узак жол жүрүп, акыры Манаска келет.

Алмамбет келатат деген кабарды угуп, жигиттери менен Алмамбеттин жолун тосуп, аң уулаганча күн санап жол тосуп жүргөн. Ошентип, Манас менен достошуп кыргыздан аял алып берип, өзү менен кошо алып жүрөт. Алмамбет жайчылык өнөрү менен таң калтырган. Тез эле аскер башчылыгына жетишет. Чоң Казатта жол башчы болгондугунун себеби биринчиден, кытайлардын жашыруун сырын билет, экинчиден жолду билет, үчүнчүдөн жакшы аскер башчысы деген ишеним менен шайланат.

Ал эми Коңурбай болсо, Чоң Казат боюнча маалыматты билбейт. Алмамбет жолдо баратып, Опол-Тоого жакындаганда бир белге чыгат. Ошондо көзүнөн учкан Ханжайлоосунун карааны көрүнгөндө, Алмамбет арман кылып отура калат. Көрүнгөндө көрүнүп, көрүнбөгөндө көк туман чалып турган жер атамдын Ханжайлоо деген жайлоосу-деп, ошол жерден өксүп кетет.

Кытай эли өтө сак болгон. Коңурбайдын чек арадагы кароолчулары:

1. Куу түлкү,
2. Алты каз,
3. Кулжаны чек арага кайтаргып коюп, Коңурбай камаарабай, бейкапар жаткан эле.

Алмамбет жайчылыктын сырын колдонуп, өзү турган жерге күн тийгизип, Коңурбай турган жерге кар жаадырып коёт. Ошондо кароолдо турган Куу түлкү мезгилсиз кандай кар жаады, болжолу Алмамбет жайчы келди окшойт-деп, Коңурбайга кабар берүүгө Алты каз,

Кулжа биригип, ордону көздөй качышат. Кароолчулар качканда, Манастын Акшумкары менен Алты казды алдыртат. Алты кулач Куу түлкүсүнө Кумайыкты салат. Кулжага келгенде Манас аккелте менен атып, Коңурбайдын кароолчуларынын баарын Коңурбайга жеткирбей өлтүрөт. Капкалуу шаар Бээжинге жеткенде, Коңурбайдын аскерин кырат да чын Бейжинди алты ай каратып турат.

Коңурбайдын Шыпшайдары Алмамбеттен жайчылыкты алты ай ашыкча окуйт, ошондуктан билим өнөрү артыгыраак болот. Чет Бээжинде Алмамбет, Сыргак, Чубак чогуу туруп, Манас батыш тарабында алысыраак туруп калат. Бээжинди караттык деп бейкапар туруп калганда, Шыпшайдар үчөөнү тең атып салат. Анын көзгө атаар мергендиги ушунда, ар бирин бирден таамай атып, Манас баатырдын өзүн эмес, Аккуласын атат. Чубак менен Сыргактын сөөгүн Кытайга жашырып, Алмамбеттин өлүгүн атайы кытайдан алып чыгат. Анткени, кытайлар сөөгүн тынч койбой, кыргыздын чыккынчысы деп, алда кандай азапты салбасын, достуктун шертин аткарып, Сараласына жүктөп, Чеш-Дөбөгө келгенде, аруулап жууп, ак кепиндеп, акыретке берет. Андан соң, Саралага кара жаап, Таласты карай жөнөп, ордого келишет.

Башка классикалык варианттарында Манас баатыр Алмамбеттин жесири Аруукеге угузуу кошогу айтып келет эмеспи. Ал эми Ажымамат манасчынын айырмачылыгы Манасты чет Бээжиндеги ордодо калтырат. Сайса найза өтпөгөн, атса ок өтпөгөн Манас эртең

мененки намазын окуп жатканда бүткөн бою жылып кетет, ошол убакта Коңурбай андып туруп, Манасты кыр аркага найза менен сайып алат. Найзанын учун толгоп алганда сынып кетип, учу калып, жүлүндү чиритип, ошол жаратынан соо болбой, жабыркайт. Жаралуу жери ириндеп, ичине ириң тээп кетет. Ошентип жүрүп, бир жылдан соң Айкөл дүйнө салат.

Жесир калган Каныкей минтип арман кылган: жаратын жашырбай, мурдаган айтканда, кытайдын кызы кырма дарысын, калмактын кайнатма кара дарысын алып келип, сыйпап айыктырат элем, найзанын учун иринге тептирип, найзаны сындырбастан сууруп алат элем деп арман кылган. Демек, бул жерден Манасты сактап калса боло турганын айтып, Каныкейдин дагы бир дарыгерчилик касиетин ачып берүүгө аракеттенгенин байкоого болот. Жаратын жашырбай эрте айтпаганы, Айкөлдүн Чет Бээжиндеги чепте тургандыгын билдирет. Демек бул окуя да классикалык варианттарда кездешкен эпизоддор менен шайкеш келгендигинен кабар берет.

Семетей

Манас өлгөндө, Каныкейдин курсагында Семетей алты айлык күмөн калат (башка варианттарда Семетей төрөлгөндөн үч ай өткөн соң, Манас Чоң Казатка аттанат деп айтылат). Семетей төрөлүп 3-4 ай болгондо, Абыке менен Көбөш Каныкейге күн көрсөтпөй, ур-келтекке алып, Манастан калган дүйнөнү камчыга ченеп бөлгөндө, Каныкейдин айласы кетип, Бакайга масилеттешип, Темиркандын шаарына Букарага төркүнүнө кетмек болот.

Бакай бул сунушун макул көрүп, өз камылгасын көрөт. Каныкей энесине наристени көтөртүп, өзү жол азыгын, жүктү көтөрүп, Медиандын чөлүнө карай жол тартышат. Бакай бир койду союп, жол азыгын арбын камдап, Тайторуну балага арнап тартуу кылат. Айланайын балам, асылдан калган белекти аман-эсен асырап, кайра элге алып келгин. Биз сени 12 жыл күтөбүз, силер узап кеткинче, артыңардан куугунчу келсе алаксытып алдын тороюн. 3-4 күн дегенде эптеп Темиркандын шаарына келишет.

Семетей Ысмайылды ата деп чоңоёт. Антип минткичекти бала чоңоёт. Семетей 12 жашка келгенде, Темиркан той берет. Тойго Каныкей Тайторуну төлгө кылып чабат: "...эгер, Тайтору байгеге биринчи келсе, Семетей өз элин таап, агасынын бийлигин кайрадан колго алат, эгер Тайтору байгеге жетпей калса, анда мендей бейбактын тилегин таш кабат"-деп, ичинен жаратканга жалбарып, Айкөлдүн арбагына миң ирет табынат.

60 асый Тайторуну чаптырмакчы болгонун Ысмайыл угуп: эжекем 60 жаштагы атын байгеге чаптырып, аял башы менен бейбаштык кылып, Манастын башын аттап, эмне жорукту баштап жатат-деп кыжырданат. Каныкей эркекче кийинип, Манастан калган чоң дүрбүнү жанына байланып, Тайторуну минип, чабышка чыгат. 14 хандыктан келген элдер Каныкейди кайсы хандыктын чабарманы деп таңыркап турушат. Байгеге 300 ат чабылып, Каныкей жоо кийимин кийип, атын байкап турганга, ар жерге байкоочуларды койдуртат. Караса,

Тайтору 300 аттын соңунда келаткан болот. 12 бурам дүрбү (өтө алыстыкты даана көрсөткөн) Тайторуну чаап келаткан чабандес баланы даана көрөт. Дал ошондо Каныкей арман кылып: Семетей 12 жашка чыкты, эми шерменде болуп, Тайтору артта калса, жер карап каламбы, бул жоругумду ким кандай талдап түшүнөт. Каныкей ары бери басып, айласы кетип, кайра дүрбү салып караса, Тайтору ортолоп калыптыр. Оо, жараткан Теңирим! Колдой көр, Семетейимдин элге жүзү жарык болсо экен. Санаасы тынбай, көңүлү удургуп, кайра дүрбү салып караса, 60 асый Тайтору 60 аттын аркасында келаткан болот. Бир аз көңүлү толкуп, ары бери тынч алалбай кайрадан дүрбү салганда, 30 аттын соңунда келаткан болот. Ошондо Каныкей сүйүнүп: Айкөлүм! Манастын арбагы колдосун!-деп, жаратканга жалбарат. Дал ошентип жалбарган убакта Каныкейге Манастын арбагы көрүнүп, жанында турган Алмамбет, Чубак, Сыргак кошо Тайторуну сүрөшөт. Ошондо эл арасынан Манас! Манас! Манас! деген ураан чыгат. Манастап ураан чыкканда, жездемдин урааны айтылып жатат деп, Семетей да кошо Манастап ураан чакырып, Тайторуну астыга сүрөшөт. Бир караса Ысмайыл кошо Манастап ураан чакырып, атын удургутуп чаап жүрөт. Теңир жалгап, Айкөлдүн арбагы колдоп, Каныкейдин Тайторусу марага биринчи болуп келип, төлгөсү төп чыгат.

Семетейдин Сарытазга жолукканы

Семетейдин жашы 12ге келип калды деп, Бакай Сарытазга масылаат салып, минтип кеңеш кылат:

Семетейди эбин таап алып келиштин аракетин кыл, балакаттан өтү, бийликти колго алаар кези келди, эл азып-тозуп башчысыз калды, - дейт. Сарыгаз Темиркандын шаарына келип, кантип жакындоонун амалын билбей, Каныкейдин калың багында, от жагып отурган жеринде, эки жигити менен Семетей куш салып жүргөн жеринен кушу учуп барып, Сарыгаздын жанына (башка варианттарда Сарыгаздын далысына конуп калды деп айтылат) конуп калат. Семетей кушту алып бер-деп буйруктуу корс этет. Дал ошол мезгилде Сарыгаз учурдан пайдаланып: сен мага чондук кылгандай кимсиң?-дегенде, Семетей аттан ыргып түшө калып, Сарыгазды камчы менен чаап жиберет. Сарыгаздын жини келип:-сен бир тентип келген арсызсың! Ысмайылдын жээни болосун, Таластан тентип келген баласың, өз жеринди жердегенсип, өз элинди элдегенсип, мага чондук кыласың! Кайсы арыңа чокчондойсуң! Сенин чоң атаң Жакыпхан, өз атаң Манас болуучу. Чоң энең Чыйырды, өз энең Каныкей болот!-деп айтат. Муну уккан Семетей апкаарып барып: дагы бир ирет ондоп айтыңызчы?-деп Сарыгаздан суранат. Сарыгаз үч ирет жаңылбастан баштан аяк баягы сөзүн кайта айтат. Семетей кушун алып, "ата" деп эркелеп жүргөн Ысмайылдын үйүнө келет. Унчукпастан таарынып тамак ичпей, бүк түшүп жатып калат. Семетейдин мындай абалы Ысмайылды чочутат, аргасыз Семетейге кызын жөнөтүп, сен Семетейге аны муну айтып, таарынычын жазгын, эмне сөз чыгат байкап келчи. Ысмайылдын кызы Кишимжан акырын Семетейге аны-муну айтып, тамак

ичебиз десе, кызды катуу кагып:

-Мен сенин ала турган эриң эмесмин, тийишпе - дейт!

-Эрим деп жаткан эч ким жок, агам экен деп эншерилип жатам, ээ, жолуң болгур десе! деп кетип калат.

Семетейдин эч бир сөзгө келбей, таарынып жатып калганы Каныкейди катуу жабырлантат. Жүрөгү бир нерсени сезгендей, эмнеге таарынып жатканын туюп, бул жетим жөн эмес, бирөөдөн бир кеп уккан го. Кара оозуна кан толгур! Бирөө ата-тегин айтып салган окшойт, каралдым ай, кулунум, ошондон бүк түшүп жатып калган го- деп ойлонот. Каныкей ичтен сызып, арман кылып турганда жапайы каз айланып учуп, короонун четине конот. Аны көргөн Семетей: эжеке, каз келатат атайып, казга буудай чачайын, тезирээк буудайды колума салып бериңизчи-дейт. Семетейдин кепке келгенин көрүп, сүйүнүп, Каныкей буудайды идишке салбастан колуна уучтап чыгат. Дал ошондо Семетей Каныкейдин колун куушура кармап: Менин жерим кайда? элим кайда? Атам кайда, мен кайдамын, атам ким болот?....сен гана билесиң!-дегенде, коё бер менин колумду, куушурултуп кармадың, ооруп кетти өх... каралдым ай, мен муну туйдум, көңүлүң караңгылап, көөдөнүң эмнени көксөгөнүң туйдум. Айтса айтайын каралдым, Атаң Манас, жериң Талас, Ысмайыл таекең болот. Атаң Манас өлгөндө, сен алты айлык ичимде калгансың. Абыке, Көбөш атаң менен аталаш тууган болот. Ошолордун запкысынан Тайторуга Чыйырды чоң энеңди мингизип, үч айлык сени өңөртүп ээрчишип, таекелеринди тээк

тутуп, мында качып келгенбиз балам. Абаң Бакай
Таластан бизди качырган. Кагылайын Семетейим, сени
өзүм бакпастан бирөөнүн көзү тийет деп ырымдап, таекен
Ысмайылга бактыргам дегенде, Семетей болгон жайды
тушунуп. Каныкейге ишенип: мен Таласка барамын!-деп
камына баштайт. Семетейдин сунушун четке кагып: сен
коё тур; дагы бир-эки жылдык жаштыгың бар-деп
жалбарып. Семетейге макулдук бербей, Каныкейдин
айтып турган жери:

Сенин балтыр этин толо элек,

Балбандык сының келе элек,

Булчуң этин толо элек,

Сенин булкуша турган кезиң боло элек.

Абыке, Көбөш эки арам сага душман. Сен барсан Абыке,
Көбөштүн кордугуна кабыласың дегенине карабай,
Семетей Таласка элине жөнөп калат. Атам менен бир
тууган кишилер болсо мага кантип каршылык кылсын-
деп, таң калат.

Каныкей Семетейге Тайторусун мингизип, элине
жөнөтөөр алдында эгер коркутсам дагы бир, эки жыл коё
тураар бекен деген амал менен балам, сен кетип жатасын,
алыскы жолдо ар нерсеге туш болоорсун деп, айтып
турган жери:

Бөгөт-бөгөт шер келет,

Бөрүлөрү көп келет.

Андан бир кантип өтөөрсүн,

Жылга-жылга шер келет,

Жылаандары көп келет,

Андан кантип өтөөрсүн?
Адыр-адыр шер келет,
Аюу, жолборс көп болот,
Андан кантип өтөөрсүн?
Жаналы, Калач эки дөө бар,
Жалгыз жаныңды кыйып,
Атыңды тартып алып, өзүңдү өлтүрөт.
Андан бир кантип өтөсүн?

Каныкейдин сөзүн укпастан, Семетей Таласка жөнөйт.
Айласы кеткен Каныкей: Сен Таласка барганда, атандан
калган Кумайыкты Абыке, Көбөш карабай, курсагынын
айынан чычкан терип жүргөндүр, ал сенин келээринди
билет. Астыңан каңшылап тосуп чыгат.

Атандан калган Ак төө бар, башында алтын ноктолуу;
ошондон тааныйсын. Бакай абаң, Ак төө, Кумайык үчөө
бирге жүрөт. Аларга төө кайтаргып койгон. Балам,
алдыңан биринчи кезикчү ошолор.

Бир мезгилде эле Бакай байкап караса, Ак төө менен
Кумайык жок. Булар кайда кеткен, бир сыр болду деп,
Бакай издеп жөнөйт. Бир кезде эле Семетей, Ак төө,
Кумайык үчөө ээрчишип келатканын көрөт. Алдынан
чыккан баланы көрүп: болду, болбоду ушул Семетей
болуш керек-деп, Манаска окшош, ар мүчөсү келишкен.
Бакай калдаландап кучактай көрүшүп: Оо, жараткан
Теңирим! Семетейим келдиңби! Өчкөн отум жандыбы?
Өлгөнүм кайра тирилдиби? Айланайын кулунум, элдин
багына эр жетип, атаң Манастан кийин жыгылган тууну
көтөрөөр бекен-деп сенин жетилишинди күтпөдүкпү.

Бакай эреркип ыйлап, сүйүнгөндөн калдастап алган, өзүн Бакай абаңмын деп тааныштырып, андан сон, чоң атасы Жакып, Абыке, Көбөштөргө сүйүнчүлөгөнгө шашат. Атаңа коюлган күмбөз ушул, ушул жерде, балам тура тур, мен Жакып ханга сүйүнчүлөйүн, мен кеткенде Ак төө чөгүп берет, сен күмбөздүн жанына барып, атамдын арбагына багыштадым-деп, Актөөнү мууздап кой-деп табыштайт. Курмандык чалаарда актөөнүн алтын ноктосун башынан сыйрып чечип ал да канжыгаңа бекем байлап ал-деп табыштап, Бакай карыя Жакып ханга сүйүнчүлөгөнү кетет.

Бакай Жакып ханга барып: Сүйүнчү Жакып, сүйүнчү! өлгөнүм тирилди, өчкөн отум жанды, сүйүнчү бергин! Анда Жакып хан: олды карангун ай! Манас өлгөндөн кийин эки балам, Абыке, Көбөш менен жыргап калдым эле дагы кайдагы балээни чыгарып жатасын Бакай, Семетей келди деп. Кайра адатынча амалданып, кемпирине: Семетей келгенде мойнунан кучактап көрүшөмүн. Манастан калган туягым-деп, үйгө киргенде бир аякка бал куйгун, бир аякка кымызга кошуп уу куйгун, алыстан аг арытып арып келдиң деп, уу куюлган аякты Семетейге сунгун, бал куюлган аякты маган сунгун деп буйруйт. Ары жактан айтылган сөздү Бакай угуп калат. Болгон сөздү айтып барат. Чоң атаң кемпирине мындай деп айтты: Семетейди ушундайында жок кылбасак болбойт, бир аякка бал куйгун, бир аякка уу куйгунун да ууну Семетейге бер-деп айтты. Семетей сага берилген кесени чоң ата, сизден мурун мен кантип

алайын-деп, кесени кайра өзүнө сунгунун, албай койсо, кесени сакалына тийгизип кой, ошондо сакалы күйүп кетет. Дал ошол учурда Семетей сен айт: сен ичпеген ууну мен неге ичейин деп, эшикке ыргыт. Ууну көк дөбөт жыттап, чалкасынын түшүп, мүрт өлөт. Ушул окуядан кийин Семетей апасы Каныкейдин айткандары төгүн эмес экендигин, ага чындап азап тарттыргандыгына ишенет. Ага чейин чоң атам кантип мага өч болсун? Мен анын туягымын го дечү.

Семетей келиптир дегенди угуп, эл чогулуп: атандан калган ак олпок, аккелте, кылычты, тууну, такты өзүң ал деп, хан таажысын башына кийгизип, ак кийизге отургузуп, аздектеп, салтанат менен Семетейди хан көтөрүшөт. Манастан калган такка хан шайлап отургузат. Бакайдын кеңеши боюнча такка отураары менен Абыке, Көбөштү, Жакып ханды өлтүрүп, элди жакшы карагын, жашың он алтыга келгенде, атаң Манастын кунун кууп, калмактарга каршы Конурбайга барасың. Ошондо жолду баштап, мен өзүм кошо барамын-деп, Бакай Семетейге кеңешин берет. Конурбайдан өчүндү алган соң, анан үйлөнөсүң. Сага ошондо калкымдан тандап кыз алып берем дейт.

Семетейдин Үргөнчтү кечкен жери

1991-жылы июнь айынын башында бул эпизодду мага аян катары кабар берген. Анткени, менин эстеп калганым, ай күнүмө жетип турган учурум эле. Түшүмдө сакалы белге жеткен, тармал, абдан чоң келбеттүү карыя маңдайымда турат. Мен ага: ата,

Манасты кай жеринен айтайын, Семетейдин Үргөнчтү кечкен жерин айтайынбы? же кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого көчкөн жерин айтайынбы?-деп, чөгөлөп турган жеримен ойгондум. Анда мен бул эпизоддорду жакшы деле билбейт болчумун. Кийин, 2008-жылы буларды Бөрүбай атадан ушул эпизодду укканда анан барып баягы аяндуу түшүм төп келгенин, эстедим. Көрсө, мен бул окуяларды жазуу милдетин аткарат турбайымбы. Мага “манасчылык” эмес, “Манас” изилдөөчүлүк милдетти аркалай тургандыгымдан кабар берген турбайбы. 17 жылдан кийин, мен Бөрүбай атага кезигип, дал ушул окуяны айтып жатканда, мага бул окуя сырдуу түш болуп, эчак эле кабар бергенин билдим. Манастаануу сабагынан лекция өтүп жатканымда да ушул эки эпизодду өзгөчө эргүү менен айтамын. Ажымамат аванын Манасын жазып калуу милдетин 17 жыл мурун аян берген турбайбы.

Жылдар өтүп, жашы 16 га келгенде, Семетей кырк чоросу менен Коңурбайды өлтүрүп келгенден кийин Бакай чоң атасына бир ооз кеңешпей туруп, Чыңкожо алам деп жүргөн колуктусу Чачыкейге үйлөнүп алат. Аны Бакай билип калып: балам, мага маслатташпастан (кеңешпестен) бекер кылыпсың, Чачыкей менен Чыңкожону кичинесинен кудалашып койгон, башы байлануу кыз эле. Эми, Чыңкожо акыры бир чыр кылат. Мен сага кыз издейин. Манас менен Акунхан силер кичинекейиңерден “бел куда” болушкан. Акунхандан кабар алайын, Айчүрөгү бойго

жеткендир.

Бул учурда Чачыкейди тарттырып жибергенине ызаланып, Чыңкожо бир тууганы Толтой менен кеңешип, Акунхандын Айчүрөгүн тартып алууга камынып калган эле. Дал ошол учурда Чыңкожо, Толтой биригип, Акунхандын шаарына барышып, Айчүрөгү бересин, бербесең элинди чаап алам деп, чыр салат.

Акунхандын эсинде бар экен, Манас менен бел куда болдум эле, Семетейи эр жетип, өз элине келгенин уктым, ушундан бир кабар алайын, болбосо аңаң берейин, Манаска берген убаданы бузуп, баганы аттап кете албайм. Төрт-беш айдан кийин келгиле, андан соң жоп берейин деп, Чыңкожо менен Толтойду алаксытып жолго салат. Эки ай өтпөй Чыңкожо, Толтой дагы Акунхандын шаарына барып, кызынды бересин, болбосо элинди чабамын деп кыстоого алат. Айчүрөк мындай кордукка чыдабай, аксуу кебин кийип, атадан кыз туулбай уул туулсам эмне! Элимди Чыңкожо, Толтойго тебелеткенче өзүм коргосом кана!, олдо арман күн ай!-деп, эчкирип ыйлап, өч ала турган баатыр издеп чыгат. Жер кыдырып көп баатырга барып, көңүлүнө жакпай, Ополдун тоосун айланып учуп, Коңурбайга барат. Ошондо Коңурбайдын жашы 90 го келип калган учуру болот. Карып калса да Коңурбайга тиейин, Чыңкожо, Толтойдон өчүмдү алып берсе болду деп катуу бел байлайт.

Дал ошол убакта Айчүрөгүн эсине айтылуу Семетей келет. Манастан бир жетим калды дешчү эле, ошону бир көрүп өтөйүн. Айчүрөк Ополдун тоосун айланып учуп,

Айдың-Көлгө келет. Ал учурда Семетей Айдың-Көлдө куш салып жүргөн учуру экен. Семетей экөөнү кичинесинен кудалашып койгонунан кабары жок (албетте Семетей туулгандан тартып тайларында, Букарада чонойгондуктан бул кабарды уккан эмес) болгондуктан, кантип күйөөгө чыгамын деп айтаарын билбей, айласы кетет. Мунун аялы Чачыкейге барайын, бир жалынып көрөйүн деп ойлойт да Чачыкейге барып, аман-эсендигин сурап: эжеке, мени сиңди кылып алыңыз, отунун менен кирип, күлүн менен чыгайын, отун алып от жагып, көсөкөр кулуң болоюн-деп, жалбарганда, Чачыкей: эр албаган кара далы болгон тентиген кызды мен Семетейге алып бербейм дейт. Чачыкейдин бул жообуна абдан ызаланып, көз жашын төгөт.

Айчүрөк кайрадан учуп, Семетейдин куш салган жерине Айдың-Көлгө барса, Акшумкарын салып турган убагы болот. Айчүрөк Акшумкарды кармап койнуна катып, учуп жөнөй бергенде, Семетей Күлчорого Тайбуурулду мингизип, Аккууга жетип, кушту ажыратып кал!-деп жөнөтөт. Күлчоро артынан кубалап, эми жакындаганда күндү жаадырып, туманды түшүрүп, Айчүрөк кубулуп адаштырып кетет. Семетей Акшумкарына жетпей арман кылып, кайда кеткенин көрбөй, айласы кетип, Бакай абама барып, куштун сырын сурап кел-деп, Күлчорону кайрадан жиберет. Муну уккан Бакай айраң таң болуп, мунун сырын бир билсе Чачыкей билет, буга мен өзүм барайын-деп, алты байбичени ээрчитип, Бакай карыя Чачыкейдин алдына барат. Алты

байбиче Чачыкейди ортого алып, Аккуунун сырын, Акшумкардын жайын сен гана билесиң, ачыгын айткын деп сурашса, Чачыкей айтпай коёт. Бакайдын айласы кетет. Ошондо Күлчоро: ур-келтекке, албасак, бул карабет тил албай турган болду. Көкала кылып урганда, жаны ачышканда гана айтат. Күлчоро кайрадан барып, жок дегенде жеңеме айт дегенде, каарданган Чачыкей: кайра-кайра эле келесиң мээ сага-деп, канжар менен атып урат. Канжар Күлчорого тийбей кыя өтөт, ачуусу келген Күлчоро Чачыкейди сабап кирет. Көйнөгүн тытып, этин көкала кылганда, жаны ачышкан Чачыкей: Акшумкарды Акундун кызы Айчүрөк алып кетти-деп, айтат. Күлчоро Бакай карыяга барып иштин жайын айтканда, Бакай бармагын тиштеп: бу да болсо карылык каралдым, Айчүрөк экөөңөргө Манас менен Акунхан бел куда болду эле, Акунхан кыздуу болгонун уккан жайым бар эле, ушундан кабар албаптырбыз-деп, Бакай карыя арман кылат.

Күлчоро Семетейге барып, иштин чоо жайын Чачыкей билет экен, Акшумкар жайын сураган, Акунхандын кызы Айчүрөк алып кетиптир. Бакай абама алты байбиче менен барып сураса айтпайт, айлам кетип ур токмокко алып, этин көкала кылганда, жаны ачышканда араң айтты. Кайра Бакай абама барсам, бармагын тиштеп, бу да болсо карылык деп арман кылып, Манас менен Акунхан бел куда болгон эле, ошол эстен чыгып калыптыр. Бир эстеп Акунхандан кабар албаптырбыз деп айтты дегенде, Семетей: кушумду алдыртып жиберип, мен

үйгө кантип барам, үч-төрт күн Айдың-Көлдөн күтөйүн,
арга издесе, амалкөй болсо айланып кайра учуп келээр.

Кайра ойлонуп, Күлчоро менен кеңеш салып, эми
авамдын алдына баралы деп, Бакай карыяга келишет.
Бакай болгон окуяны түшүндүрүп: эми балам, камынгыла,
Акунхандын шаарына баралы, Айчүрөктүн колун сурап,
аялдыкка алып берейин дейт.

Канчоро менен Күлчорону ээрчитип, аксакалдарды
чогултуп, колду көп албай, азыраак жигиттери менен
Акунхандын шаарына барышат. Акунхандын шаары
Үргөнчтөн ары болгондуктан сууну кечүү кыйынга турат.
Үргөнчтүн боюна жетип, өргүшөт. Тайбуурулду мингизип,
Күлчорону жөнөтөт. Барып, Айчүрөк менен сүйлөшүп,
абалдын жайын байкагын. Тайбуурулду минип алып,
Күлчоро Үргөнчтүн суусун кечип өтөт. Күлчоро келбей
кечигет, Семетейдин ачуусу келип, башка ат минип, сууну
кечтирип жөнөгөнү калат. Бакай карыя сууну байкап
караса бир жагынан кан агып, бир четинен көбүк менен
жин агып жатканын көрүп: Семетей балам, сууну азыр
кечип өтө албайбыз, түнү менен суу тартылып калат, таң
эртенден кечип өтөлү деп айтат. Мындай сунушун кабыл
алгысы келбей, Семетей Бакай карыянын тилин албай:

Болбой иштин болжолун,

Боздотуп урдун кожону,

Кана бир кесир болгону,

Кара жер мени соргону,

Атам бир жоодон кайтпаган,

Анан мен жоодон кайтамбы,

Атам бир суудан кайтпаган,

Анан мен суудан кайтамбы

-деп, Бакай акылмандын тилин албастан, Семетей сууга ат
бастырып кирди. Суу Семетейди улактын сыңары,
омууроолоп, агызып кетти. Болгон окуяны аркы өйүздөн
байкап турган Айчүрөк, колун сууга салды дейт, кол
дааратын алды, бутун сууга салды, бут дааратын алды
дейт. Колуна кара ташты алып, ыргытып сууга салаарда,
тондуруп сууну коёрдо, кылчайып бир Семетейди карап
алды. Семетейди көсөө куйрук көк даңгыл жолборс
жамбаптан жөлөп алыптыр, Ажыдаары ак жылан
Семетейдин белине үч оролуп алыптыр, эки бирдей сулуу
кыз жылоодон алып кетиштир. Ошондо, Семетейди ата-
энесинин жөлөмөлөрү колдоп, күркүрөгөн суудан аман
алып калат.

Айчүрөк Семетейдин келе турган жолуна килемдерди
салдыртып: эгер анык көк жал баатыр болсо, килемди ат
менен тебелетип келет, бок жүрөк, жүүнү бош неме болсо
салынган килемди тебелете албай, токтоп калат-деп, күтүп
жаткан убагы. Ошол заматта Семетей, Айчүрөктү карап
жөнөп калат. Ат менен килемди тебелете бастырып,
Айчүрөккө көңүл бурбастан, бир кылчайып карабастан
Күлчорого келип:

Тезек терген кыздарды,

Теңтуш кылып алыпсын,

Куурай терген кыздарды,

Курдаш кылып алыпсын

-деп, Айчүрөктү тоготмоксонго салып, көңүлүн бурбай,

Күлчорону жемелей баштайт. Семетейдин өткүрлүгү, Айчүрөктүн сынына толуп, сыпаалык менен "төрөм"- деп, жылоодон алып, ак сарайына жетелеп кетти дейт.

Акунхан Семетейдин келгенин угуп, көңүлү толуп: азырынча никесин кыйып, анан тоюн берейин, Чынкожо, Толтой бир жаңсыл болсун. Элимдин тынчтыгы болсун-деп, ичинен ойлонуп, таң эртең менен Бакай карыя баштап келген аксакалдарды суудан өткөрүп алат. Эртеси сыйдан кийин Акунхан Бакайга кеңеш салат: Чынкожо, Толтой элимди камап, суу бербей, малымды камап, жайыт бербей жатып алды, эми эмне кылабыз? Мындай абалды уккан Бакай: Күлчорону жөнөтүп көрөлү, ал кыйын баатыр, Чынкожо, Толтойдун алы-күчүн сынап келсин. Эгер алардын колу күчтүү болсо, Семетейди алып, баарыбыз баралы деген кеңешин берет. Күлчоро чалгынга жөнөп, Толтойдун колуна жолдон учурап калат. Күлчоро жалгыздыгына карабай, Толтойду кубалап, далысын найза менен сыйра сайып, андан соң Чынкожого барат, аны да кубалап сазайын колуна берет, Күлчоро беттешүүдөн келген соң, айтып турган жери: Толтой алдыман чыгып, сайышып кеттик, далысын сыйра сайган экемин, кокуй далым-деп кача баштады, Суркоён күлүк ат экен, Тайбуурулду бергенинде Толтойду жетип саймакмын. Толтойдун Суркоёну күлүк ат экен жеткизбей кутулуп кетти. Андан ары мен барсам, Чынкожо көрүп сыртыман коркконунан качып кутулду. Канаттуу кара атын минип, бу дагы учуп кутулуп кетти-дейт. Акунхандын санаасы тынып: анда биз душманыбыздан кутулган экенбиз.

Тоюбузду баштай берели. Салт боюнча отуз күн оюн, кырк күн тоюн берип, Айчүрөктү Семетейге берет. Семетей Таласка Айчүрөктү көчүрүп келет.

Семетей Күлчоро менен Канчорону алып, Айдың-Көлгө куш салганы келет. Ушул жагдайды күтүп турган Чынкожо, булар колсуз келди, сазайын берейин, кармашаар убагы төп келди деп, Толтойду ээрчитип келип, кол салат. Толтой биринчи болуп Семетейге кол салганда, Күлчоро жардамга келип, экөөлөп Толтойду сайып өлтүрөт. Чынкожо абдан куу киши болгондуктан, Семетейдин атын өлтүрбөсөк буларды кылыч жарак менен өлтүрө албайсың деп, шаарына жөнөп кетет. Ок жарагын камдап келип, Чынкожо асманда учуп жүрүп Семетейди туш тарабынан жебе менен аткылап жүдөтүп жиберет. Семетей Күлчорого айтат: энкейе берсем башка атат, чалкалай берсем төшкө атат, эми кандай кылабыз, кеңешип бир айласын таппасак, Чынкожонун эсебин колуна бербесек, басып жүрбөй калайын. Ошондо Күлчоронун айтып турганы: аккелтени мага бер, сен узунуңан жат, мен зоотту үстүңө жаап, жолборсум акемден айрылдык-деп ой тоону бузуп өкүрөйүн, өкүрүктү уккан Чынкожо, жетимдерди жайлаган экемин, аныгын көрүп кетейин деп, пастап учуп калат, ошондо Манастан калган аккелте менен кара тулпардын канатын сындыра атайын. Күлчоронун өкүрүтүнөн чын эле жетимди жайлаган турбайымынбы, аныгын көрүп кетейин деп пастап учуп калганда, Күлчоро аккелте менен кара тулпардын канатын сындыра атат. Тулпардын канаты сынган соң, Чынкожо

аты менен жерге түшүп келет. Дал ошондо Күлчоро найза менен сайып өлтүрөйүн дегенде, Семетей жаткан жеринен тура калып: айланайын Күлчоро, мага берчи, мен өлтүрөйүн дегенде; Күлчоро Семетейге жол берип, буга ок коротуп жүрбөй, найза сайып жүрөмбү-деп, шыйрагынан Чынокжону кармап алып, ташка чаап өлтүргөн экен.

Көкчөнүн кунун кууп, Үмөтөйдүн келиши

Көкчөнүн уулу Үмөтөй, Чоң Казатка атамды алып барып, кытайларга карматып келген; атамдын кунун Семетейден алам!-деп, атайын котур ташын койнуна катып келет. Үмөтөйдүн апасы Акэркеч Каныкей менен бир тууган болгон. Ошондуктан, Акэркеч: балам, койгунун чатакты, мен Каныкей менен бир тууганмын, Семетей экөөңөр карын бөлө болосуңар деп айтат. Атаң Көкчө Чоң Казатка өз ыктыяры менен барган. Манас алып барган эмес; деп зар какшап айтса да апасынын тилин албай, Семетей менен кармашканы келет. Атамдын кунун бересиң, бербесең кармашка чык!-дейт. Анда Семетей: өлтүрүп салсам баатырдыгын, күчүн карын бөлөсүнөн чыгарды деп, элге кеп болом, ары апасы апам менен бир тууган болсо-деп, сураган кунун берет. Анда Үмөтөй айтат: Тайбуурулду баш кылып, эсепсиз жылкы бересиң дегенде, Семетей ошого да макул болуп, Тайбуурулду баш кылып сураган жылкысын берип, Үмөтөйдөн кутулат. Андан соң Семетей, атам Манастын өчүн алганы Конурбайга барайын деп, Бакай карыяга кеңеш салат. Тайбуурулду эмес, башка ат минип, Бакайды, Канчоро, Күлчорону алып, Конурбайга жөнөйт. Конурбайды жеңе,

албай көп күнү Кытайда туруп калышат. Абалды байкаган Күлчоро мындай оюн айтат: Кыргыздын элин, жеринин теңин берем деп алдап, Конурбайды сүйлөшкөнгө чакыралы, Конурбайдын аты Алгара турганда ал бизге алдыргыдай эмес.

Конурбайды алдап, эки тарап жарашалы деп чакырганга элчи жөнөтүшөт. Конурбай келгенде, алдын ала келишим кат түзөлү, Бакай авамдын алдына баралы. Абалды Бакай авам, жөндөп турсун. Жөнөтүлгөн элчи барып Конурбайды чакырат. Конурбай келгенде аттан түшүрүп, сый тамак бар, Бакай авамдын астына баралы-деп аты Алгарадан ажыратып, андан соң Конурбайды колго түшүрөбүз-деп, алдын ала уюштуруп, колго түшүрүүнүн амалына камынышат.

Конурбайдын кыргыздарга келиши

Элчинин айтканына муюдубу, ач көз Конурбай кыргыздын эл, жеринин тең жарымын берели дегенге алкымы ачылдыбы айтор, эч нерседен шек санабай кыргыздардын чакыруусуна келет. Астынан тосуп чыгышып, биз өз ара кеңешели, сый тамак ичели, андан соң, авам Бакайдын алдына барып, келишим кат түзөлү. Кыргыздын жеринин жарымын, элинин тең бөлүгүн берели деп кеңештик. Сый тамак берилип бүткөндө, Бакайдын астына жеткизбей, Конурбайды өлтүрүшөт.

Ошол окуядан кийин, Семетей элине келип, эки ай тура электе Канчоро чыккынчылык кылып, Толтойдун уулу Эр Кызга барып, карасанатайлык менен минтип айтат: Семетей Тайбуурулдан айрылган, Конурбайды

өлтүрүү үчүн канча жолу сайышып, Алгара менен
Конурбай качып жүрүп, сайдыртпай койду. Ошондон соң,
кыргыздын эли, жеринин жарымын берем деп, алдап
чакыртып, сый тамактан соң өлтүрдү. Сен да Семетейден
атандын өчүн алгының. Атаң Чыңкожону ташка чаап
өлтүргөн. Канчоронун мындай акылына муяп, Кыяз
жүрүштү уюштурууга көл курап кирет.

Кыяз миндеген колу менен атасынын өчүн алмакка
Семетейге келет. Канча күн салгылашып, бирин-бири
жеңе албай, Семетейдин шаштысы кетет. Мындай абалды
байкаган перинин кызы Айсалкын туман түшүрүп, күндү
жаадыртып, Семетейди өлүмдөн куткарып, азгырып алып
качат. Семетей кылыч мизинен же найза учунан өлбөйт.
Семетейди эч ким жеңе алган эмес, же өз колу менен
өлтүргөн эмес. Бардык варианттарда Семетей кайып
болуп кетет. Ажымамат манасчынын вариантында да
Семетей жеңилбес баатыр болуп, Айсалкын кара туман
каптатып, кайып дүйнөгө алып кетет. Канчоронун оюнда,
Кыязга Семетейди өлтүртүп, Чачыкейди алайын деген
арам ою ошентип ишке ашпай калат. Семетейди перинин
кызы Айсалкын сактап калып, өзү менен кошо алып кетет.
Перинин кыздары Акмончок, Карамончок алыскы үңкүргө
алып кеткен. Кээ бирөөлөрү Семетей Кыяздын колунан
өлдү дешкени бекер сөз. Семетейдин кайып болгону, ошол
перилер менен кеткенин билдирет. Ал өз доорундагы
душмандарынын биринен да жеңилген эмес.

Бөрүбай атанын айтуусунда Ажымамат манасчынын
мындан аркы санжыралары кенже дастандар боюнча
уланат

Эр Табылды дастаны

Эр Табылды катаган уруусунан болгон. Катагандын
хан Кошой деп, Манастын доорундагы чоң уруулардын
бири. Катагандан тараган Эрменкандын баласы Эр
Табылды кыргыз аялынан жалгыз бала болгон. Эрменкан
калмак менен чабышып, калмактан олжого кыз алып
келген экен. Олжого келген кызды Эрменкан өзү алып,
андан Кудайназар деген бала туулат. Ал Эр Табылдыга
чейинки мурунку көргөн улуу баласы болгон. Кудайназар
жөн жүрбөй, атасынан мал талашып, пул талашып жүрүп,
акыры өз энчисин бөлдүрүп, алыска өз алдынча жашап
калат. Кудайназар бир нече аял алып, андан көп уулду
болот. Эрменкан өлгөндөн кийин Эр Табылды атама аш
берем деп, элди кеңешке чакырат. Кудайназарга кеңешке
келиңиз-деп, киши жөнөтөт. Чабарман барып: сизди Эр
Табылды ашка кеңешке келсин деп чакырып жатат
дегенде: куураган жетим, адам болуп калгансып аш берем
дегенин карачы-деп, ачууланып муну айтат:

Барсам барып калаармын,

Балаага башын салаармын,

Аладөө деген атым бар,

Байгеге шону чабаармын.

Ошондо бир чыр чыгарып,

Табылдынын башына балээ салармын-дейт.

Эр Табылдынын Элдияр, Эрмек деген эки досу

болгон. Эрмектин атасы эл башкарган кадырлуу адам.
Ашты кудай жалгап, чатаксыз өткөрөт. Кудайназардын
чатагына баш бербей, ошондон баштап Эр Табылды
баатыр аталып, Көлдөн, Чүйдөн, Кеминден, Нарындан
калмактарды кууп чыгып, асыл турагы, Ата Журтун
ажыратып алат. Калмактарды кууп чыктым, эми эл ичинде
ички душман жок деп, кырк тулпарын агытып, көл
башында бейкапар жашап жатканда, Чалкалмак түн катып
келип, кырк тулпарды айдап кетет. Чалкалмак амалданып,
“ууру” деген атка конуп калбайын, бир кабарлап коёлу
деп, Табылдын үйүнү тушуна келип, таңатаарга
жакын Чалкалмактын айтып турган жери:

Эр Табылды сенсиңби,
Элде бир эр жок дейсиңби,
Эн жаткан малыңды,
Ээлеп алдым билдиңби,
Хан Табылды сенсинби,
Калкта башка эр жок дейсиңби,
Калың кара жылкыңды,
Айдап кеттим, билдиңби,
Өрүштө жылкың алдыртып,
Өлүп бала жатпай кал,
Жайыттан малың алдыртып,
Жаман бала жатпай кал.

-деп үн салат. Таң атып, Эр Табылды туруп, малын караса
жайытта мал турмак эчтеме жок, баарын айдап кетиптир.
Эр Табылдын карындашы Карлыгач Эр Табылдын
Арчатору аттуу тулпарына жем берейин деп барган.

Арчаторуга күнүгө аздектеп мейизден жем берип турчу
экен. Барса тулпарлар жок. Бир белге чыгып караса, коюу
туман каптап, калган каткан малын айдап кеткени,
калмактар кайрадан келе жаткандай көрүнөт.
Карлыгачтын эси чыгат: мени кармап алып, ат соорона
салып, ашмачы күң кылат го-деп, Карлыгач
шыралжкындын арасына бекинип, арман кылып минтип
ыйлайт:

Эңилчектүү кыядан,
Экөөбүз элек уядан,
Жаңы арыктуу кыядан,
Жалгыз элең уядан,
Түнөлгөлүү куш элем,
Түнөлгөмө жеткенче,
Түнөп бир учуп кеткенче,
Абаке, түйшүктү башка не салдың?
Конолголуу куш элем,
Конуп бир учуп кеткенче,
Абаке, кокуй, бул күндү башыма не салдың?

-деп арман кылып ыйлап карап турса, жанагы коюу чаң
атчан адамдар эмес эле тулпарлар болуп көрүнөт.
Арчатору жаныбар караңгыда сүрөө топ менен үйүрүнөн
ажырай албай кетип калган окшойт. Улуу шашке
болгондо, мейиздеп жеген жемин эстеп, кишенеп, кырк
тулпарды чогултуп, Арчаторунун качып келе жатканын
көрүп, Карлыгач ашыгып Арчаторуга мейиздеп жечү
жемин камдап, абакеме тулпарлардын кабарын
жеткирейин деп, жайдак атка секирип минип жөнөйт. Ал,

убакта Эр Табылды Койкүрөңгө ээр токумун токунуп, кырк жигитин жөө айдап, калмакты карай жөнөп калган убагы экен. Карлыгач айдап келген кырк тулпарды жигиттери, ал эми өзү Арчаторуну токунуп, эми чындап Чалкалмакка жөнөйт.

Чалкалмак менен Эр Табылды суу үстүндө кармашып, Чалкалмактын сакалын жулуп алат. Эр Табылдынын зоот кийими тизеден өйдө болгондуктан зоот кийимге оқ өтпөйт деп, Чалкалмак огун Эр Табылдынын бутуна мээлейт. Чалкалмактын огунап Эр Табылды жарадар болуп, минтип арман кылат:

Зоот жетпес жериме,

Олпок жеткис жериме,

Соктуң беле Чалкалмак.

Жарадар болгонуна карабай, Чалкалмакты алыс жакка кууп салат.

Эр Табылдынын жараты күчөп кеткендиктен, кырк жигитин алып, Элдияр, Эрмек досторун ээрчитип, көлдөгү табыпка келишет. Ал табыптын алы жетпей, андан ары Таластагы Манастын күмбөзүн кайтарган Ак Эшенге келишет. Жаратты айыктырыш үчүн Ак Эшен аркасы менен билип, жол карап Эр Табылдыны күтүп турган кези экен. Ошондо Ак Эшендин айтып турган жери: Эрмек, Элдияр достору менен бараткан эки бирдей жаш бала, элинен ажыраган мас бала, силер кайдан келдинер? - дейт. Анда Эр Табылды минтип айтаг:

Эрменкандын баласы,

Эр Табылды менмин деп,

Чалкалмак менен урушуп,

Чаламандын чак түштө,

Ок тийди оң бутума-деп жооп берет.

-Көлдөгү табыптан айла болбой, Манастын күмбөзүндө Ак Эшен деген табып бар деп угуп атайын силге келдик дешет.

-Анда ошол Ак Эшен деген мен болом. Мен силердин келээриңерди далымдан сезип, эки күндөн бери жол карап күтүп тургам, аттан түшкүлө, деп, Эр Табылдыны коштоп келгендерди аттан түшүрүп, кайнатма кара дарыдан катырып сыйпап, кырма кызыл дарыдан кынап сыйпап дарылайт. Эр Табылдынын ооруган жери басылып, мемиреп уктап калат. Эртеси таң аткайда атактуу табып Ак Эшен: кандайсың балам? - деп, ахыбалын сурайт. Эр Табылдынын жооп берип турган жери: ооруган жерим басылып уктап жатып калыпмын, эрте менен ойгонсом, умачтай көзүм ачылды, ураксаат берсең абаке, мен кетейин элиме-деп, жооп сурайт. Ак эшен жооп бербей, бутунду кесем, тинтүүр бычак салып тилемин, май сөөгүн алам, анан айыгасын. Мындай кылбасам, эки күндөн кийин кайра келесиң. Бутуң тилип, тинтүүр менен май сөөктөгү оку алып, бир айча жанында алып жүрүп дарылап, андан соң, Эр Табылдыга жооп берет.

Кийин эл ичинде Эр Табылды жоодон душман колунан өлбөй, оорудан өлөт деп айтылат. Ажымадат санжырачынын айтуусунда, бул чындык окуя. Эл тарабынан кошулган эчтеке жок. Бул турмушта болгон окуя деп Ажымадат манасчы айтып калчу. Андан

сырткары, Ажымамат манасчы “Аксаткын менен Кулмырзаны”, казактардын “Кыз Жибек” дастанын айтчу, бирок, Курманбекти айтчу эмес. Курманбек эл ичинен иликтенип, китепке жазылган. Бирок, ата безери атасын кечип кеткен, атасынын назарынан калган, ата каргышын алып калган деп айтчу.

Кыз Жибек дастаны

(Бул казак элинде болгон окуя)

Улуу жүздүн Жагалмай уруусунан Базарбай деген байы болгон. Ал жөнүндө элде:

Базарбайдыр дегенде Базарбайдыр,

Жылкысынын көптүгүнөн багалмайдыр,

-деген аңыз көп калган. Бала көрбөй, баланын

айынан көп аял алган. Алты аялды бир күндө алган күндөрү да болуптур. Алты аялынын ичинен эң кенжеси

көп ичинде маркатай, ак элечек Кымкатайдын боюна бүтүп, уул төрөйт. Базарбай сүйүнгөнүнөн жетине албай,

эл чакырып, той берип, баланын атын балага зарлаган өткөн өмүрүмдүн эсесин төлөгөн уул болсун деп, Төлөгөн

Мырза коёт. Үч жылдан соң, Кымкатайдын дагы боюна бүтүп, экинчи уулду төрөп берет. Базарбай бапыратып эл

чакырып, той берип, баланын атын Сансызбай Мырза коёт.

Ана мына дегенче, ачып көздү жумганча Төлөгөндүн жашы он сегизге келип, Базарбай баласына кыз алып

берүү үчүн ылайыктуу жар издешет, эл ичинен эч бир кыз жакпайт. Куш салып, тамашага батып жүргөн

күндөрдүн бир күнүндө кербенчилерге жолдон жолугат.

Кербенчилер Төлөгөн Мырзаны сен кимдин баласысың? - деп сурайт. Атаң ушунча бай болуп туруп сени неге үйлөбөдү? Төлөгөн кыз жакпай жатканын айтат. Кербенчилер: сага биз бир акылдуу кыздын дарегин айтабыз. Төө менен барсаң он жети күндө жетесин, чөлдөп жүрсөң кырк күндө барасың. Ошол шаарда Сырдыбай хан деген казактын ханы бар. Сырдыбай хандын жандан артык акылдуу Жибек деген кызы бар. Бир жакса ошол жагат деп кеңеш беришет. Төлөгөн болгон жайды атасына айтып, атасы макул болуп, 500 жорго айдатып, кырк жигитке жандатып, аттандыртып атасы Базарбай казактардын калаасына жөнөтөт.

Төлөгөн он жети күн дегенде Сырдыбай хандын калаасына келет. Элге жетери менен домбрасын колго алган жарчы элге минтип жар салат: сулуу кызың болсо алып кел, жакса да берем кош жорго, жакпаса да берем кош жорго-деп, калың казак элине жар салып жатып, атасы берген беш жүз жоргонун санын азайтып жиберет. Казактар кызы эле эмес, сулуураак келини болсо да чачын аркага өрдүртүп, “кыз”- деп, көргөзө берет. Төлөгөн жар салып айтып салган соң, ага да берет кош жорго. Төлөгөндүн бул жоругу бир кезде хандын вазирине жетет. Базарбайдын уулу 500 жорго менен келген экен, жакса да берип жатыптыр кош жорго, жакпаса да берип жатат кош жорго. Мындай шыбагадан кур калбай, мен да барып алайын-деп, ашыгып, Төлөгөн Мырзага келет. Бул учурда Төлөгөн Мырза кырк жигитине ордо оюнун уюштуруп, ойногула деп, өзү болсо ак чатырында уктап жаткан

болот. Сырдыбай хандын вазири Карчыганын үн салып турган кези:

Карчыга: Эрте туулган козунун,

Көбөгөнү ким болады?

Базарбайдын жалгыз уул,

Төлөгөнү ким болады?

Анда кырк эсигиттин бирөөсү:

Эрте туулган козунун,

Көбөгөнүн билмеймиз,

Базарбайдын жалгыз уул,

Төлөгөнүн билемиз

-деп, ырга жооп кылганда, Карчыга: Сырдыбай хандын Жибек деген сулуу кызы бар, жандан артык акылдуу, аруужан, анда эмесе ошону көргөзөлү, маган да берээрсиң кош жоргоңу. Төлөгөн Мырза эңсеп, издеп келген Жибектин дарегин уккан соң, ашыгып ордуна туруп, ага да эки жорго бере салат. Жоргоңу алып, кулжундап Карчыга кетет. Эртеси бир шылтоону айтып, Карчыга Төлөгөнгө дагы келет, Төлөгөн Мырза үч жорго берет. Ошентип, Карчыга баары биригип беш жорго алат. Жибекти көрсөтөм деген боюнча Карчыгадан үч-төрт күн кабар болбойт. Бул абалга таң калган Төлөгөн Мырза Карчыганы кармап алып, кыстап калат: мурун бердим кош жорго, баары болду беш жорго, эмдигиче дайын жок, көрсөтпөйсүң, качан көрөм айтылуу Кыз Жибекти дейт. Анда Карчыга: эртеге Сырдыбай хан жайлоого көчөт, ошондо көч үстүнөн көрсөтөм. Эртеси Төлөгөн Мырза тулпардан туулган Көк жоргосун минип, Кыз Жибекти

көргөнгө жолго чыгат. Сырдыбай хандын көчү чубап бараткан болот. Көч астында бир аял кетип барат. Орто жаш болгон аял экен. Астына бешик өңөрүп, байпаң баскан, чуудаларын чаң баскан төөнү минип баратат. Бул киши Жибектин энеси экенин айтат, жандан артык сулуу аял экен. Орто жаш болсо да ушул аялга бир тийишип көрөйүн-деп, Төлөгөн мырза имерилип калганда, тийише турган аял айтылуу Жибектин апасы экендигин кайдан билсин, атын имерип, жолун тоскону баратат деген кабар Карчыгага жетет. Карчыга шашылыш Төлөгөн Мырзага жетип: токто мырзам, бул Жибектин апасы, Жибек сулуу аппак бетим чаң болот деп, избаска чыгып кеткенин айтып, Карчыга Төлөгөндү артынан ээрчитет. Тулпардан туулган Көк жоргосун сооруга сулай камчы уруп, ооздуругун басып, оргуштап элден ашып, Жибек отурган арабага жетип барып, Төлөгөн Жибекке тийишмекке шылтоолоп сөз баштайт: кыз башың менен алчактап, избаска түшүп жүрөсүң, сенин кесириң тийди элиңе, чандын баары сага эле оролуп калгансып, чүмбөттүү арабага жашынасың. Анда Жибек: жолдон өткөн жолоочу, көп келбегин кашыма, элим менен не ишиң бар, элимдин эрке кызы мен болом, а сен кайдагы бир жолоочу не деп турсуң кашымда-дейт, анда Төлөгөн:

Сенин ушу дешиңе,

Алтындан кылган ак топчу,

Ажырата тартсамбы,

Чак түш болгон убакта,

Жаш кулундай чыңырттып,

Как төшүңөн тартсамбы- дейт.

Ушуд сөздү укканда Жибек сулуу оңой жигит эмес го деп, арабасынан ыргып түшүп, Төлөгөн мырзанын атын өзү байлайт. Карчыга болгон иштин жайын угуп, Жибекке Төлөгөн Мырза жагыптыр, болгон иштин жайын Сырдыбайга жеткирип, той камын баштайлы-деп, атын чаап ары кетет.

Издеген сулуусун, арзыган акылман теңин таап, Төлөгөн Мырза Жибектин колун сурайт. Салт боюнча Төлөгөн менен Кыз Жибектин кырк күн тоюн, отуз күн оюнун берип, Төлөгөндү күйөөлөтүп бир жыл Жибектин айылында калтыртып, кырк жигитине жооп берет. Ана мына дегиче, арадан бир жыл зуулдап өтүп кетет. Төлөгөн Мырза эне-атасын, иниси Сансызбайды сагынып, элине жөнөмөк болот. Эртең менен жолго чыкса, беш алты күн жанымда тургун деп Жибек болбой коёт, эртең жөнөйм деген күнү, Жибек түндө көргөн түшүн Төлөгөн Мырзага айтып жаткан жери:

Түндө бир жатып түш көрдүм,

Бир ажайып иш көрдүм.

Колумдагы шам чырак,

Бирөөлөр үйлөп өчүрдү,

Бул түшүм эмне болуучу,

Бул түшүмдү жоручу.

Анда Төлөгөн: түшүн түлкүнүн богу деп, ал түшкө көп маани бербей, атына минип жөнөп кетет. Жибек сулуу Төлөгөнгө: - качан келесиң? - деп артынан кыйкырат. Анда Төлөгөн Мырза: атаңдын айланып учкан алты казы менен тең келем дейт да тулпарын чаап, ашыккан бойдон элине

жөнөйт. Төлөгөн Мырза элине жетип, эне-атасы менен учурашып, бир боору Сансызбай Мырза менен сагынычын жазат.

Сансыбай иниси менен ат жалына казан асып, аң уулап, куш салып, көнүл ачып жүргөндө, Сырдыбай хандын алты казы Төлөгөндүн так төбөсүнөн учуп өтөт. Мен кечиктим Сансызбай, каздар айланып кайтканда келемин деп Жибекке убада бердим эле. Куштар кайтып калыптыр, эгер кечигип калсам, сөзүнө турбаган бир "арсыз" турбайбы деп, ишеничтен кетээрмин.

Тулпардан туулган Көк жоргосун ашыгып чаап, Сырдыбай хандын айылына жөнөп кетет. Негедир жүрөгү опколжуп, бир кырсык болоорун билгендей, Төлөгөн Мырза Сансызбайга минтип айтат: Желедеги буурул тай, ат болгондо минээрсин. Мен алай-булай болуп кетсем, эч душманга кор кылбай, жеңнди алып келип, багып алаарсың. Төлөгөн аманатын айтып, жөнөп кетет. Жибектин көргөн түшү аяңдуу түш болуп чыкты. Сырдыбай хандын айылына жакын калганда, алдынан жол тосуп турган арам ойлуу Бекежан Төлөгөндү так төшкө мээлеп туруп атам деп, сүт тикендин түбүндө, сүйүнүп андып жаткан болот. Аңгыча Жибекке учуп жетсем деп дегдеп, шашып бараткан Төлөгөндү көргөн Бекежан мээлеп атып, сулатып, астындагы Көк жоргону тартып алат. Жарадар болгон Төлөгөн Мырза ээн талаада кансырап жатканда, Сырдыбай хандын алты казы так төбөдөн учуп баратканын көрүп, тагдырдын жазмышына арман кылып, аргасыз куштарга аманат ырын айтат:

Айланып учкан алты каз,
Айтайын десем аргам жок.
Ашыккан жарым Жибекке,
Куштай учуп барууга,
Азыр менде дарман жок.
Кабарым айтып барууга,
Же силерде арга жок,
Талаада жатам кансырап,
Тагдырга жазган жазмыштан,
Озмуш жок деген ошол беле.

Айланып учкан алты каз Сырдыбайдын короосуна барып конот. Каздар учуп келгенин көргөн Жибек сулуу жол карап турган убакта, Бекежан баатыр Төлөгөндүн Көк жоргосун бош жетелеп, Жибекке угузганы келаткан болот. Жибек Төлөгөндүн Көк жоргосунун бош келатканын көрөөр замат, көргөн түшү тегин эмес экендигин билип: Төлөгөнүм кайда? Бул эмнеси, Бекежан! Төлөгөнүм кайда! Эмне жоопсуз мелтирейсиң. Бекежан үн-сөзсүз, бирдеме дегенге оозу күрмөөгө келбей турду. Кантсе да адамдын каны аптыктырып, даай албай турду.

-Жибек: Бекежан! Көк жоргону бош жетелегениң эмнеси, Төлөгөнүм кайда?

-Бекежан:-өзүм мерген болгон соң, Төлөгөн Мырзанды атып салып, астындагы Көк жоргосун тартып алдым. Бир айылга бир баатыр жетээр, а сендей сулуу жарга айылды коргогон мендей баатыр турганда, Төлөгөн ашыкча болоор. Качан эл, жерди коргогондо менин күчүмө жүгүнөсүңөр, а жеке турмушка келгенде, башымды аттап,

каяктагы кангып келген Төлөгөнгө сыйынасыңар, мен мындай кордукка чыдай албайм, Жибек! Мындан ары сен мендиксиң, элдин амандыгын тилесе, Сырдыбай хан да ушул өкүмгө баш ийиши керек! Жок, бул чечимге баш ийбесеңер мен экинчи айылыңарды коргоп, элдин бүтүндүгүнө жооп бербейм!

Жибек: Сырдыбай хандын алты уул, алтоон бирдей бөрү элең, кайда кеттиңер, ит калмакты кармап өлтүргүлө! дегенде, алты уулдун бирөөсү да Бекежандын алдына даап келе албайт.

Төлөгөндүн өлгөнүн уккан Сырдыбай хан Жибектин жесир калганын ойлоп, жаны кейип, кайгырат. Сырдыбай хан: жагалмай уруусунан Төлөгөн Мырза деген баатырга кызымды бердим эле, эми минтип жоготуп отурам. Жоомду эми ким жоолап берет, баатыр уулдуу болдум деп сүйүнсөм, кайра ажырап калдык. Сырдыбай Бекежандын койгон шартына, айткандарына кабагым, кашым дебестен аны жазалоого буйрат.

Күн өткөн сайын Жибек сулууга кардарлардын катары көбөйүп, бир күнү Бекежан да колун сурап келип: кызынды бересин, бербесең элинди чаап салам!-деп коркутат. Сырдыбай хан: Мен салтты бузбаймын, жыл мезгили болгуча, Төлөгөндүн ашы өтүп, кызымдын азасы чечилмейин эч кимге бербеймин. Арадан зуулдап мезгил өтүп, Жибек азасын чечет. Бекежан дагы келип кыстап сурайт. Ошондо Сырдыбай хан: бул эмнеси, элинде бир азамат баатыр жок бекен, эмдигиче жесирин издеп бирөө жарым келбеди. Сырдыбай Жибекти Бекежанга ыраа

көрбөй, 30 күн оюн курасын, 40 күн тоюн кыласын, андан соң Жибекти көчүрүп алып кет дейт.

Сырдыбай хан эптеп күндү созуп кечиктирип, ага дейре элинен бир кабар болоор бекен деп үмүт кылат. Төлөгөндүн атасы кичүү уулуна агаң Төлөгөндөн кабар ал деп жөнөтөт. Жолдо жалгыз жүрбө деп, Сырткошчу деген баатырын кошуп жөнөтөт. Алар Сырдыбай хандын айылына келгенде, тойдун үстүнөн чыгат. Анда Сансызбай таң калып, бул кандай той?-деп бир койчудан сураса: жагалмай уруусунан Базарбай деген байдын уулу Төлөгөндүн жесири, Сырдыбай хандын Жибек деген сулуу кызынын тою болуп жатат-деп жооп берет. Сырдыбай хан элинен бир кабар келээр бекен деп, атайылап 30 күн оюн, 40 күн тоюн өткөртүп, убактытты созуп, жесирин жоктоп алаар бирөө келип калаар деген үмүттө күтүп жатат-деп айтат. Койчудан бул кабарды уккан соң, Сансызбай боз үйгө келет. Бекежан каракчынын кароолчулары мындай адам көргөн жок элек, деп сактангышып, кийирбей коёт. Урушканы менен урушуп, булкушканы менен булкушуп, өжөрлөнүп жатып, Сансызбай Жибектин боз үйүнө кирет. Жибек көрөөр замат: -өлгөнүм тирилди, өчкөнүм жанды деп эси ооп калат. Ошол түнү Жибек сулуу аяндуу түш көрүп: кайним, түндө бир жатып түш көрдүм, ажайып бир иш көрдүм, жогортон чаңкылдаган бир топ карга келе берди, колумда кушум бар экен, мен шумкарды сала бердим, Ак шумкар карганын бирин койбой ала берди-деп, Жибек кайниси Сансызбайга түшүн айтат. Сансызбай Мырза жеңеси

Жибектин түшүн минтип жоруйт: чаңкылдаган көп карга калмак экен, колунузда Акшумкар мен экемин. Калмактарды бирден кырып жоёт экемин. Түшүнүз түш келбей, туш келсин-деп бата кылат. Бул тууралуу кабар Бекежанга жетип, эртеси Жибек сулууну бербейбиз деп, көп калмак келип, кол салат. Сансызбай мырза: Бекежан чыныгы баатыр болсо, жекеме-жекеге чыксын!- деп, жар салат. Сансызбай Бекежанды аттан оодара сайып, өлтүрөт. Калган калмакты элине жеткирбей, бирден кубалап кырат. Сырдыбайдын айылына калмактарды экинчи бут басып келгис кылат.

Төлөгөн агасынын аманатын аткаруу үчүн Сансызбай Жибекти алып кетмекчи болот. Сырдыбай хан кызынын себин кырк төөгө жүктөп, кырк жигитин курап, Сансызбайга узатмакчы болоордо: мен өз элимди чаап алчудан бетер кырк жигитти ээрчитип эмне кылам? Минтип элиме барышым уят го, жеңем менен кете берейин өзүм. Мейлиңиз, салт боюнча берген себиңизди алайын, кырк жигитке коштогонунузду коюңуз деп, Сансызбай жеңесин ээрчитип, элине кайтат.

Арадан көп убакыт өтүп, Төлөгөндүн дайынын билгени кеткен Сансызбайдын да дайыны жок деп бйлап жүрүп, Базарбай менен байбичеси Кымкатай экөөнүн тең көзү сокур болуп калган. Сансызбайдын аман-эсен келгенин угушуп, сүйүнгөнүнөн көздөрү ачылып, Төлөгөндүн жесирин жерге калтырбай алып келгенине жетине албай сүйүнүп, жакшыдан калган белегим-деп тосуп алышат. Ата-энеси Сансызбайга чексиз ыраазы

болушуп, үзүлгөн жиби уланганына жетине албай сүйүнүп, максаттарына жеткен экен. Кыз Жибектин кийинки турмушу кайниси Сансызбай менен уланат.

Аксаткын менен Кулмырза дастаны

Аксаткын менен Кулмырзаны көпчүлүк уруулар биздин уруунун башынан өткөн окуя деп талашат. Мындай талаш төөлөс, сарт, каңды, найман, нойгут, баргы урууларынын ортосунда болуп келген. Кыскасы бул дастан Кыргызстандын түштүк элинин фольклоруна таандык.

Аксаткын жанда жок сулуу кыз болот. Ага бир тууган жээни Кулмырза ашык болуп, экөө тил табышып, бири-бирин сүйүшүп калат. Кулмырза күндө келип, Аксаткын менен бирге жашыруун түнөп жүрөт. Аксаткындын койчулары мындай абалды байкап калып, атайын добуш кылып, ойгонуп кетип калса экен, ата-энеси билип калса бекеринен майып болуп калат-деп, кабатырланып, зырылдашат. Аксаткын да мындай жагдайдан чоочуркап: гургунун, эл ордунан тургуча байкатпастан кетип калдесе, болбой жата берип, агасынын колуна түшүп калат. Агасы намысына чыдабай, Кулмырзаны өлтүрүп, жакын эле жердеги күл дөбөгө көөмп коёт. Дайынсыз кеткен Кулмырзаны туугандары издеп келгенин угуп, Аксаткынды эки жеңесине кошуп, бекитип коёт. Туугандары Кулмырзанын өлүгүн таппай, кайра кетишет. Эргеси дагы келип издеп таппай, туугандарынын айласы сетет. Ошондо, Аксаткын эптеп амалын таап койчусун тапкыртып: Кулмырзанын өлүгүн күл дөбөгө көмүшкөн-

деп туугандарына тымызын айттырып жибертет. Туугандары күл дөбөнү казып, өлүгүн таап, айылына алып кетишет. Ал эми Аксаткын болсо, тамак ичпей, ыйлап, кайгыдан азап чегип, соолуп жатып калат. Көп күнгө чейин сүйлөбөй, ата-энесинин айласын кетирет. Атасы аргасы кеткенде кызына айтып турган жери:

Долоно таяк кыяйын балам,
Тобумду топтоп жыяйын балам,
Тобумдан бирди жактырчы балам,
Ошонун атын аздектеп балам,
Атын Кулмырза коюп берейин балам,
Караган таяк кыяйын балам,
Калкымдын баарын жыяйын балам,
Калкымдан бирди жактырчы балам,
Атын Кулмырза коюп берейин балам-дейт.

Атасына Аксаткындын жообу:

Караган таяк кыйчудай ата,
Калкымдын баарын жыйгыдай ата,
Кайыбас кара каймал мен белем ата,
Кайыгып койчу сен белең ата,
Долоно таяк кыйгыдай ата,
Тобумдун баарын жыйгыдай ата,
Токтобос тору байтал мен белем, ата
Токтотуп койчу сен белең ата,
Кулмырза өлүп куп болду ата,
Аксаткын менен жуп болсун, ата-деп,
жеңинин ичиндеги канжарды жүрөгүнө бир уруп,
Аксаткын өзүнө кыянат кылган экен.

Шырдакбектин Боз жорго

(Бөрүбай ата, Боз жоргону Кашкардан кайра кандай амал менен Тасманын алып келгенин айтат)

Шырдакбектин Боз жоргосун Кашкардан алып келген адамдын өз аты Гүрдүчү болгон. Боз жоргону алып келгенден кийин, Шырдакбек: тасмадай созулган жигит экенсин дегенден улам, Гүрдүчү аты өчүп, Тасма аталып кеткен. Тасма уруусу Өзгөн, Кара-Кулжа районундагы жашоочулар.

Боз жоргону уурдап кеткен соң, Хан Шырдак элине суроо салат: ким Боз жоргону кайра кайрып алып келет? дегенде, Гүрдүчү деген киши элдин ичинен суурулуп чыгып: мен кайрып алып келем-дейт. Ал Кытайга сапар алаарда хан Шырдакка мындай талап коёт: мени үч жыл, үч ай, он күн күткүлө, эгер ошол мөөнөттө келбесем, жылдык ашымды бере бергиле.

Гүрдүчү Кашкарга жөнөп кетти, барып эле кашкарлык бир койчуга койчуман болуп, иштеп калат. Койду абдан кылдат карап, төлүн арбын алып, малды семиз карап, койчуга жагат. Жыл айланбай, жакшы иши менен оозго алынып, Хан сарайга шыпыргыч болуп дайындалат. Кылган эткендери Ханга жагып, ага караштуу кой, жылкыларды карап калат. Тасма дасыккан саяпкер болгондуктан жылкыларды абдан жакшы асырап, таптайт. Алыстан көксөп келген тилегине, көздөгөн максатына эми жетип, жылкылардын арасынан Боз жоргону айрыкча бөлүп карай баштайт.

Ошол эле Хан сарайда жалгыз көздүү кызматчы

кемфир болот. Гүрдүчү ал кемфирдин жалгыз көзү соо эместигин байкап калат, ал эми кемфир да Гүрдүчүнүн көздөгөн максаты эмне экендигин, Боз жоргого жакындап, өзгөчө көңүл буруп карагандыгынын сырын байкап калат. Экөө тең бири-бирине өч болушуп: сеңин оюла турган көзүң оюлбастан, адашып, соо көзүңдү оюп салышыптыр. Эгер Ханга мени айтсаң мен сеңин жалгыз көзүң соо эместигин, ушул көзүң аркылуу далай малга көзүң тийип, кырып жатканыңды айтып, жалгыз көзүңдү да ойдуруп салам!-деп коркутат. Анткени, Тасма жашыруун сырын байкап койгондугуна катуу өкүнөт. Жалгыз көздүү кемфир Тасманын сырын Ханга жеткирип коюудан коркот.

Тасма Боз жоргону бөлүп алып, кырк күн таптайт. Алыска чыдагыдай кылып, терин кургатып, тымызын ичтен сызып, даярдыкты баштайт. Ошол кезде айылда чоң той болуп, жарышка салынган күлүктөрдүн ичинен элдин баары: Боз жоргого бир да күлүк жетпейт, эгер жетсе эле Боз жоргонун өзүнүн баласы жетет-деп, баласынын куйругун кесип, бутуна байлап ырымдашат. Ал эми Боз жоргону болсо, ого бетер табына жеткирип таптай берет. Хандын ишенимине абдан киргендиктен, түнбү, күнбү Боз жорго менен эркин машыгып жүрө берет. Тасманын максаты-абдан узак жолго чыдагыдай машыктыруу эле. Ошентип жүргөн күндөрдүн биринде, ай толгондо: (аткени, ай толгондо, саяпкерлер жакшы билишет, жылкынын жоон жиликтеринде чучугу толуп, абдан кубаттуу абалга жетет) Кош, Ханым!... деп Боз жоргону алып качат. Артынан куугунчулар түшөт. Бири да Боз

жоргого чендебейт.

Дагы бир айтууларга караганда, Боз жоргого такасын тескери кадап, качкан деген маалыматтар бар. Артынан карап тургандар, жорго кайтып келаткандай туюлат. Көпкө чаап жүрүп, артынан бир да куугунчу жете албай калганда, тегиз жерге жетип жоргону эс алдырат. Жанында 5-6 жашар бала кой кайтарып жүргөнүн көрүп, баланын идирегине кызыгып, аны да ала качат.

Гүрдүчү өзү айткан мөөнөттөн да эрте жетип келгени Хан Шырдакты абдан сүйүндүрөт: Гүрдүчү, сен мыкты саяпкер экенсиң, өзүң тасмадай созулган жигит экенсиң, атың Тасма болсун деп жарыялайт, ошондон улам, өзүнүн Гүрдүчү деген аты өчүп, Тасма деп аталып кетет. (Тасма-кайыштын эң мыкты, солкулдаган түрү)

Хан Шырдак Боз жоргосу кайра колуна тийгенге кубанып: Тасма, эмне каалайсың, сураганыңды жок дебейм, айт. Тасма чындыгында озунуп эч нерсе сурабайт. Сыпайылык менен: өзүңүз билиңиз-деп, жооп берет. Мындай токтоолугуна таң калып, сага Өзгөндүн үстүнөн баштап, ары Кара-Кулжа, Алайкуу тарапка болуштукту берем деген экен. Ошондуктан, тасма уруусу бул өрөөнгө кеңири тарап, бул санжыраны тастыктап турат.

Жананбу ана

Бөрүбай атанын кызы Жананбу Түркбаевадан жазылып алынган кошоктор

Кыз узатаар кошогу фольклордук чыгармалардын башаты болуп, кеңири өнүгүп, биздин күндөргө чейин жетти. Кошоктордун мындай салттуу үлгүсүнүн уңгусу үзүлбөй, турмушта колдонулуп келди.

Айрыкча Кыргызстандын Түштүк элинде али да болсо кыз узатаар кошокту ооздон түшүрбөй айтып келишет. Өзгөн, Кара-Кулжа өрөөнүндө айтылып жүргөн үлгүсүн Бөрүбай атанын тун кызы, Жананбу айымдын оозунан жазып алдым. Адатта кызды узатаарда чоң апасы, таенеси, апасы, жеңеси же эжеси кошкон. Эмесе, кыз узатаар кошогунын мындай үлгүлөрүнөн мисал келтирели:

Жеңесинин кыз узатаар кошогу:

Паашайы кийген боюңуз,
Кут маарек болсун тоюңуз,
Кут маарек сөзүн айтабыз.
Куттуу бир болсун тоюңуз.
Арпа менен буудайдай,
Кыналышып өскөнбүз,
Эндик менен упадай,

Уйпалышып өскөнбүз.
Көл боюнда булагым,
Күрөшүп ойноор ынагым,
Ынагымдан айрыган,
Күйөө бала чунагым.
Суу боюнда булагым,
Сырдашып жүргөн ынагым,
Сырдашымдан айрыган,
Күйөө бала чырагым.

Кызды узатаарда ичи ачышып айтылган кошок:

Жал куйругу бир тутам,
Тулпарды малым дебенер,
Жалгызга камчы болбогон,
Кызды балам дебенер.

Кызды кайын журтуна жеткиргендеги энесинин кошогу

Бул кошок башка кошокторго караганда кызына барган жеринде адеп сактап, оор басырыктуу болууга ата-энесинин наркын бекем сактоого үгүттөгөн насаат үлгүдө айтылат:

Ак калпакчан көрүнсө,
Атам келет дебей жүр,
Атаң келсе басып чык,
Акырын эшик ачып чык.
Ак элечек көрүнсө,
Апам келди дебей жүр,
Апаң келсе басып чык,
Акырын эшик ачып чык.

Айланайын чырагым,
Артылтып камчы салдырба,
Атаңа наалат алдырба,
Эңилтип камчы салдырба,
Энеңе наалат алдырба.

Кызды кайын журтуна аманат тапшыраарда апасынын кошкону

Бул кошокто кызды кайын журтуна аманат тапшырып, мындан аркы өмүрүнүн камсыз болушун кайын энесине милдеттендирип, аманат кошогу айтылат:

Кудагый, кызды биз көлөкө жерге бакканбыз,
Көкүлгө тумар такканбыз,
Кудагый, эми, кызды көлөкө жерге багып ал,
Көкүлгө тумар тагып ал,
Көлөкө жерге бакпасаң,
Көкүлгө тумар такпасаң,
Көп санап берген малыңды ал!
Кудагый, кызды биз,
Салкын бир жерге бакканбыз,
Саамайга тумар такканбыз,
Кудагый, кызды
Салкын бир жерге багып ал,
Саамайга тумар тагып ал,
Салкын бир жерге бакпасаң,
Саамайга тумар такпасаң,
Санап бир берген пулунду ал!
Кудагый, кулпуртуп кызды бакканбыз,
Кундуздан тумар такканбыз,
Кудагый, кулпуртуп кызды багып ал,
Кундуздан тумар тагып ал.

Кулпуртуп кызды бакпасан,
Кундуздан тумар такпасан,
Калыңга берген малыңды ал!
Алтындан бешик өңөрөөр,
Берген бир акчаң төлөнөөр,
Күмүштөн бешик өңөрөөр,
Берген малың төлөнөөр.

Кошок айтуунун салттуу үлгүсү

Бөрүбай атанын айтуусу боюнча, Курманжан датканын кошогун жазып алууда, ага өзүнчө маани берип, изилдөөдө кошоктордун беш этап менен айтылаарын байкадым. Чоң энебиз Аккыз (айылдагылар аны Пааша эне деп айтчубуз) атам Султан, агам Жаанбай өлгөндө, жаныма отуруп алып, кошоктордун түрүн үйрөтүп, улам-улам көзөмөлдөп, кошок айтуу үлгүсүн, обонго салуу ыкмаларын үйрөттү эле. Кылым энем: мен өлгөндө кошуп ыйла-деп, тирүүсүндө сайма сайчу мулина жибекти атайы алып келип, колума берген. Ошолордун таасиринен улам, кошоктордун айтылуу табиятын алгач ирээт туйдум окшойт. Түштүк элиндеги баргы, жсору, тасма, теңизбай элинин кошокчуларынын айтуусундагы салттуу үлгүсү кошокторду тереңирээк изилдөөмө далил болду.

Биз байыркыдан келаткан кошоктордун салттуу үлгүсүн жоготуп алганыбызды изилдөөдөн улам байкадым. XX кылымда көл өрөөнүндө манжа толбогон манасчы калды деп кейисек, азыр кошокту билгендер манжа толуп саналбай калды-деп кейип турган

чагыбыз. Көркөмдөп кошкон кошокчуларды аренага чыгара алган жокбуз. Жада калса, көркөм тасмаларда да учуратуу кыйынга турат.

Кошокту ийине жеткирип, катыра айткан айым, Өзгөн районунун Кызыл-Сеңир айылында жашаган маркум Санжар Кадыралиевдин апасы Акдаана Кадыралиеваны кезиктирдим. Ал кошок кошкондо, эл муюп угуп, башкаларды акырын түртүп: токто то тургула, биз Акдаананын кошогун угуп алалы дешээр эле. (бирок, Акдаана эжекемдин кошокторун кийин өзүнчө берүүгө туура келди)

Бизге чейин келип жеткен кошоктордун салттуу үлгүсүн сактай албаганыбыз өкүнүчтүү. Руханий нарк дөөлөтүбүздүн бул жанры дегредацияга учураган. Биз, өткөн тарыхыбызга кайдыгер мамиле кылганыбыздын кесепетинен улам, ушул абалга жеттик. Германияда Атилла баатырыбыздын жети вариантта айтылган кошогу сакталып турат. Демек, биздин мындай нарктуу баалуулуктарга башка өлкөлөр да абдан кызыктар экендигинен кабар берет. Кошок-байыртадан калыптанган фольклордук чыгармалардын башаты.

Кошоктордун салттуу атылыш табиятын изилдөөдөн улам, беш этапка ажыратып карадым. Ал төмөндөгүдөй ыргакта айтылат:

1. Угузуу кошогу;
2. Өлүктүн үстүнө барганда айтылчу кошок;
3. Өлүктү үйдөн узатаар кошогу;
4. Өлүктү мүрзөгө коюп келгендеги кошок;
5. Кыркынан кийинки кошок.

Мен кошокторду изилдөөдө ушул көрүнүштөрдү көп жерден байкап, айрыкча Түштүктө ушундай ырааттуулукта өнүккөндүгүн билдим. Бирок, бир кейиштүү жери, азыр ушул ырааттуулукту сактап айткан апаларыбыздын акыркы муундары жашап жатат. Эгерде, булардын оозундагы төгүлүп, уйкаштыкта айтылган кошокторду изилдеп жазып калбасак, биздин оозубуздан беш этапта айтылуучу ырааттуу кошок эмес, беш сап кошокту айтаарыбызды бир Кудайдын өзү билет. Барган сайын фольклористиканын ушул жаатына көпчүлүк илимпоздор же жалпы эле интеллигенция көңүлүн бурбай жатат. Байыртадан келаткан салттуу кошоктордун бул түрүн кайрадан колго алуу зарыл. “Тирүүнүкү сый менен өлүктүн көкү ый менен” деген, учкул сөз бекеринен айтылбаган чыгаар. Ошондуктан, биз оозеки маданиятыбызда сакталып калган үлгүлөрдөн толуктоо менен мисал келтирип, төмөндөгүдөй ырааттуулукта чечмеледим:

1. Угузуу кошогу

Өлгөндү угузганда элибиздеги улуу касиет-комуздун коштоосунда мундуу күү чертип же “Тоо ураса не болот?, тоо боорунда булак соолсо не болот?, Алтын боолуу Ак шумкар, алтын боосун үзүптүр, Айга карай сызыптыр”- деп, табышмактуу ырга салып, акырын аяр саптар менен угузушкан. Мындай угузуу салты бир гана биздин элде болгонун белгилеп кетүүгө болот.

Алмамбет, Чубак, Сыргак баштаган белгилүү чоролорунан айрылып, Чубак менен Сыргактын сөөгүн,

кытайга жерлеп, Алмамбеттин сөөгүн Чеч-Дөбөгө коюп, Таласка келип түшкөндөгү Манас бабабыздын ат көтөргүс оор жоготуу кайгысы бул бир гана баатырдын кайгысы эмес, бүтүндөй кыргыз журтунун трагедиясы болгон. Ошол каргашалуу окуяны Манас бабабыз Аруукеге угузуп тургандагы кошогу:

Алтын жаак айбалта,
Алкымдан кармап имерип,
Баатыр бөйрөккө таяп жиберип,
Баатырың коңгурап үндү салды эми,
Алмамбет, Чубак ордого,
Баатырың өкүрүп жатып калды эми,
*** **

Аккула окко учурдум аяш,
Алтын аяр, чок белбоо, аяш,
Азизкандын (гана) жалгызын, аяш,
Алмамбет шейит кетирдим, аяш,
Канатымдан кайрылдым аяш,
Караан кылып отурган,
Кан Чубактан айрылдым, аяш.

**** **

Мен Бээжинди чаптым кек алдым аяш,
Бааласа жанга табылбас,
Мен, Сыргагымды жеп алдым, аяш,
Мен канатым окко жулдурдум, аяш,

**** **

Кабыландан айрылып,
Мен карангүн жанды тындырдым, аяш,
Мен канатым гана өрткө чалдырдым, аяш,
Кабыландын баарысын,

Мен Каканчынга алдырдым, аяш.

**** * * * *

Эгиз козу түгөйүм аяш,

Экөөнү катар жеп алып,

Мен өлбөй гана кантип жүрөмүн, аяш,

Кара гана Бээжин, Каканчын, аяш,

Мен камаганда өлбөдүм, аяш,

Кара кан, шибээ, Ылама, аяш,

Ошону сабаганда өлбөдүм, аяш,

Ач арстан, ары шер,

Жардыгында өлбөдүм, аяш,

Алмамбет, Чубак, Сыргак шер

Бардыгында өлбөдүм, аяш (С.К.)

Айтылуу демократ акын Токтогул Сатылгановго сүргүндөн келгенде, баласы Топчубайдын өлгөнүн угузуу:

Күлгүндү кийип кирдеткен,

Күлүктү минип тердеткен,

Күкүгүң жалгыз Топчубай,

Токо, күн тийбес сапар жол кеткен.

Чынгызхандын баласын Бука ырчынын угузганы:

Алтын боолуу Ак шумкар,

Алтын боосун тытыптыр,

Айды карай сызыптыр,

Күмүш боолуу көк шумкар,

Күмүш боосун тытыптыр,

Күндү карап сызыптыр.

Ал эмине болуучу?

Туу түбүндө көк бука,

Күндү карап өкүрөт

-дегенде, Чынгызхандын жообу:

Алтын боолуу Акшумкар,

Алтын боосун тытканы,

Айды карап сызганы,

Ал,- кулунум ботом болгону.

Күмүш боолуу көк шумкар,

Күмүш боосун тытканы,

Күндү карап сызганы,

Бул, кулунум ботом болгону,

Тулгук мүйүз көк бука,

Туу түбүндө өкүрсө,

Ал атасы болгону,

Алчагай мүйүз ак эркеч,

Айды карап бакырса,

Ал энеси болгону.

Асмандан булут сөгүлсө,

Аяктап мөндүр төгүлсө,

Көк ала булут сөгүлсө,

Көнөктөп мөндүр төгүлсө,

Көзүмдүн жашы болгону

-деп, Чынгызхан ачууланып:

Кет, кет, Бука.

Кеби жаман ит-Бука,

Сенин айтаар кебин бул эмес,

Менин угар кебим бул эмес,

-деп, Бука ырчыны багылуу арстан, жолборско салып жиберээрде, Бука ырчынын айтканы:

Кыздар соккон кыялдай,

Кылыгы жакшы ай ханым,

Келиндер сайган кештедей,

Кеби жакшы ай ханым.

Элчи менен ырчыга,

Хан алдында кай өлүм?

-дегенде, Чынгызхан ачуусунан кайтып, Бука ырчыны өлтүргөн эмес экен. Ошол окуядан кийин эл ичинде: "Ырчы менен элчиге өлүм жок" деген, макал тараган.

Чынгызханга Жоочунун өлгөнүн Улук ырчынын угузганы:

Дениз баштан булганды,
Ким тундураар ай ханым,
Теректер түптөн жыгылды,
Ким тургузаар ай ханым,

Чынгызхан:

Дениз баштан булганса,
Тундураар уулум Жоочудур,
Терек түптөн жыгылса,
Тургузаар уулум Жоочудур,
Көзүңдүн жашын тыя тур,
Көңүлүң толду болгонбу,
Жерин көңүл үркүтөөр,
Жоочу өлдү болгонбу?

Улук ырчы:

Сүйлөмөккө эрким жок,
Сен сүйлөдүң ай ханым,
Өз жарлыгың өзүңө,
Бий ойлодуң ай ханым,

Чынгызхан ыйлап:

Кулун алган кулундай,
Кулунумдан айрылдым,
Ээрчишип бирге туу жыккан,
Эр уулумдан айрылдым.
Туу көтөрөөр мангулга,
Тун уулумдан айрылдым.

2. Өлүктүн үстүнө баргандагы айтылчу кошок:

Өлүктүн үстүнө баргандагы кошоктор учур чакта айтылганы менен айырмаланган, себеби, сөөк үйдөн чыга электиги, мүрзөгө узата элек болгондуктан, кошоктун тематикасы ушундай айтылган.

Эгер бир тууган иниси болсо:

Карадан манат бөктөрдүм,

Кан үкөмдү өткөрдүм,

Кызылдан манат бөктөрдүм,

Бек үкөмдү өткөрдүм,

Тоо айланып жол басып,

Сурап келдим бүгүн мен,

Сезимтал эле эт жүрөк,

Сезди бекен көкүрөк,

Суу айланып жол басып,

Сурап келдик бүгүн биз,

Өткүр эле көкүрөк,

Сезди бекен эт жүрөк:

Жайылган сууну кечпедим,

Жаның барда жетпедим,

Жаның барда мен жетсем,

Түшөт элем арага,

Болот элем садага:

Көлчүк бир сууну кечпедим,

Көзүң барда жетпедим,

Көзүң барда мен жетсем,

Түшөт элем арага,

Болот элем садага.

(Жананбу Туркбаеванын айтуусунда)

Эгерде кайниси жаш кетсе: Бекзатым, жаш мырзам,
жаш ханым-деп кошот.

Суу боюнда кумгандыр,
Кумганга колун жуугандыр,
Туугандарым келсе деп,
Айласыз көзүн жумгандыр,
Аргымактан ат озгон,
Ар жакшыдан башы озгон,
Тобурчактан ат озгон,
Топ жакшыдан башы озгон,
**** **** ****

Аркы жээктен ыргагым,
Кагылайын жолборсум,
Абалтан атаңыз жыргаган,
Түпкү жээктен ыргагым,
Туйгуну элең туугандын,
Камчысы элең балдардын,
Ак мөңгүнүн тамчысы,
Алдыдагы балдардын,
Ак болот сындуу камчы элең,
Көк мөңгүнүн тамчысы,
Ээрчитип чоңойткон балдардын,
Болот сындуу камчысы,
Баскан турган жерлерин,
Базар шаарың өзүңө,
Бир көрүнсөң көзүмө,
Отурган турган жерлерин,
Ордолуу шаар көрүнөт,
Ордолуу шаарың өзүңө,
Кагылайын жаш ханым,
Бир көрүнчү көзүмө,
Айланып учаар канатым,
Айылга кийээр манатым,
Көкөлөп учаар канатым,
Көчөгө кийээр манатым,

Манатымдан айрылдым,
Маңдайга сыйбас дөөлөтүм.
Дөөлөтүмдөн айрылдым.
(Жананбу Түркбаеванын айтуусунда)

3. Өлүктү үйдөн узатаар кошогу:

Мында, ким экенине карабай, бирдей эле коштошуу кошогу айтылат. Бирок, мурунку эки этапта айтылган кошокторго караганда, мазмуну өлүктү узатаар же коштошуу иретинде айтылат. (тасма жана жору элинен изилдөө боюнча-автор М.С.С.)

Ак терек өссүн чыбыттап,
Ата-бабаң чыксын утурлап,
Көк терек өссүн чыбыттап,
Көзү өткөн туугандарың чыксын утурлап.

**** **** ****

Ак көйнөк кийдиң бели бош, (кепинди айтып жатат)

Айрылдык эми кайыр кош,
Кош жылкы сойду ашына,
Эсен бир болсо балдарың,
Ак күмбөз коёр башына,

**** **** ****

Жуп жылкы сойду ашына,
Эсен бир болсо балдарың,
Эстелик коёр башына.

**** **** ****

Жаткан бир жерин эңкейиш,
Кудайым берсин кең бейиш,

Эгерде күйөөсү жаш кетсе:

Ажал жетип күн бүтүп,

Аргындан узай мен барсам,
Акыреттен тосуп ал.

****

Кайчылаш жолдон адаштык,
Кантейин эми жаш ханым,
Кайыр кош айтам айласыз.
Акыреттен буюрсун,
Ак никелеш туйгунум.

****

Агарган тоонун боорунан,
Ак марал отгойт жол салып,
Ажалым жетип мен барсам,
Алдыман чыккын жол салып.

****

Көгөргөн тоонун боорунан,
Көк марал отгойт жол салып,
Күнүм бир бүтүп, мен барсам,
Күлүп бир чыккын жол салып.

****

Жазгы бир келген жаанга,
Жашыл бир кийиз ороорум,
Жаз айланып мен келсем,
Жайдары жолум тороорум.
Күзгү бир келген жаанга,
Күлгүн бир кийиз ороорум,
Күз айланып мен келсем,
Күлүп бир алдым тороорум.

(Жананбу Түркбаеванын варианты)

Эгер апасы болсо: (жору элинде айтылган кошоктордун мотивинде)

Жараткан өзү бир жалгап,
Жакшылык жолго салса экен,

Жандан бир артык апакем,
Эми, жаннаттан орун алса экен.
Кудайым өзү бир жалгап,
Кудурет оң жолго салса экен,
Кудайдан бир сураарым,
Эми, жаннаттан орун алса экен.

***

Айрылдык эми кантейин,
Апакем, алтын тирегим,
Ай тийбес жерге кеттиңби,
Коштошом эми кантейин,
Күн тийбес жерге кеттиңби.

****

Касиеттүү дененди эми,
Кара чым басып калаарбы.
Аска бир тоодой тирегим,
Акылы тунук зирегим,
Айрылдым эми кантейин.
Ажалдын наркы шул экен.

***

Айчылык жолдон мен келсем,
Ак жоолугун жайкалтып,
Ак маралдай керилип,
Алдыман тосуп ким чыгат?
Күнчүлүк жолдон мен келсем,
Кырмызы жоолук жайкалтып,
Кер маралдай керилип,
Күлүп бир тосуп ким чыгат?

****

Атамдын көзү эрте өтүп,
Апакем он баладан он шаарды,
Жалгыз өзүң тургуздуң,
Эми, он шаарың калды кангырап,

Опосуз ажал наркы экен.

**** **** ****

Керилтип, бактың кыздарды,
Кимдин бир кызы дедиртип,
Кыздан бир кызмат көрөөрдө,
Күйүткө салып не паштың.

**** **** ****

Уулдардын барктап чоңойтгун,
Атасы ким дедиртип,
Уулдан бир урмат көрөөрдө,
Убайга салып не паштың.

**** **** ***

Карарган тоонун боорунан,
Күн кыялап батаарбы,
Кадырман апам өткөн соң,
Эми кыйкырсам үнүм жетээрби?

**** **** ****

Бозоргон тоонун боорунан,
Бозоруп туман кетээрби,
Дөөлөтүм апам өткөн соң,
Эми, боздосом үнүм жетээрби?

**** **** ****

Оң колунда кайчысын,
Ойдолоткон апакем,
Ойлогон ишин койбогон.
Салаасында кайчысы,
Самаган ишин койбогон.
Айткан бир сөзүң нуска эле,
Эми, нускалуу сөздү ким айтат?

**** **** ****

Акылыңа зар болуп,
Кайышып ыйлап жоктоормун.
Адаштык апа кантейин.

Кайгырсам кубат берээрим,
Каралдым апам эми жок,
Кантейин, кайгыга салып таштадың.

**** **** ****

Тайгылсам турмуш жолунан,
Кайрат берип турарым,
Кайратымдан айрылдым,
Кантейин асыл турагым.
Таянаар тоом кулады.

*** ** *

Өйдө бир болсом өбөгүм,
Өбөгүмдөн айрылдым,
Билдй бир болсом жөлөгүм,
Жөлөгүмдөн айрылдым, кантейин,
Тагдырдын салган буйругу.
Жаңылсам түздөп тураарым,
Жыгылсам өйдө кылаарым,
Кубатымдан айрылдым

(апам Ажаркандын бизди өзүнө
айтылчу кошокко даярдаганы, М.С.)

4. Өлүктү коюп келгендеги кошок:

Салт боюнча өлүктү коёрдо мүрзөгө аялзаты
барбайт. Үйдөн коштошуп, узатуу кошогун айтып кала
берет. Мүрзөгө өлүктү коюп келгенде, жакындарына
тура калып: кайда калды, каякка таштап келдиңер?-
деген сөздөр менен кошот.

Эгер апасы болсо:

Акырет жайы ошо экен,

Адаштык эми кантейин,

Арманым апам, кайыр кош.

**** **** ****

Жаткан бир жерин жай болсун,
Топурагың май болсун.
Ай чырайлуу ардагым,
Ай тийбес жерде калдыңбы.

**** * * * * *

Күндөй жарык дөөлөтүм,
Күн тийбес жерде калдыңбы.
Касиеттүү дененди,
Кара чым басып калдыбы.
Агарып аткан таңды айтам,
Адашып кеткен сизди айтам.

5. Кыркынан кийинки айтылуучу кошок

Кыркынан кийин ар бир жакынын жоготкон адам, башына салган жоготууга, өлүмдүн актыгына ынанып, өзүнчө кайрат кылып, белин бекем бууп, жыйынтыктоо иретиндеги кошок айтылат. Буга Алымбек датканын кыркынан кийин Курманжан датка кантип кайраттанып кошконун мисал келтирүүгө болот. (Бөрүбай атанын айтуусу боюнча)

Ондоп бир белим буусамбы бегим,
Орустан барып кол сурап,
Кунунду өзүм куусамбы бегим.
Кайрадан белим буусамбы,
Калмактан барып кол сурап,
Кунунду өзүм куусабы, бегим.
Кынап бир белимди буусамбы бегим,
Кытайдан барып кол сурап,
Кунунду өзүм куусамбы, бегим-

Кыркынан же жылдыгынан кийинки кошоктор жыйынтык-тоо иретинде төмөндөгүдөй ыргакта айтылган:

Жаткан бир жериң эңкейиш,

Кудайым берсин кең бейиш,
Эми, токтотоюн кейишти,
Асылым апам, зирегим,
Аралап жүрсүн бейишти-деген сөздөр менен аякташат.

Өлүм алдында айтылчу керээз

Өлөөр алдында акыркы демин жыйнап, артында калгандарга акыл-насаатын, керээзин айткан бул кыргыз элинде гана бар салт. Кыргыздар эки дүйнөнү бириктирип колго алып жүргөн эсе табият менен гармониялуу жашай билген калк. Өзүнөн кийинки бүтүрө албай калган ишти артындагыларга милдеттендирип кеткен салттуу, касиеттүү көз карашты аркалашат. Элибиз өлүм менен өмүрдүн эсе эки дүйнөнүн ортосундагы касиеттүү даанышмандыкты алаканга салгандай акыл калчап, айта билген. Анткени, керээз айтылган соң, аны аткаруу шарт болгон. Аманатка, айтылган керээзге бир да кыргыз кыянаттык кылган эмес. Ал тургай өлүп баратып: “бала-чакамды, аялымды аздырбай-тоздурбай асырап ал”- деген керээз аймылса, ошону так айтканындай аткарып келишкен. Керээзди эл ичинде өтө аздек тутушуп, аяр мамиле кылышкан. ...ой, бул баланчанын айткан керээзи эмес беле деп, дайыма көңүлүндө төтө, аяр тутушкан. Бир да кыргыз инсаны керээзди кечип, антты бузуп, осуятты ойсураптып, шертти бузган эмес. Эл ичиндеги тартип, салттуу жазылбаган мыйзам ушинтип сакталгандыктан, элибиз эл болуп, ууздай уюп, уюткулуу журт болуп келишкен.

Чынгызхан өдөөрүндө балдарын жыйып алып, айткан керээзи:

Кулаалы таптап куш кылдым,
Куюккан таптап туш кылдым,
Тел куш таптап куш кылдым,
Тентиген таптап журт кылдым.

-эгер мен өлгөндөн соң биримдигиңер болбосо:

Кулаалы кетээр кушуна,
Куюккан кетээр жургуна,
Тел куш кетээр жерине,
Тентиген кетээр элине.

Ч. Айтматовдун “Бетме-бет” повестиндеги Ысмайылдын чыныгы турмуштагы окуясы: “Мен бир окуяны айтып берейин. Согуш мезгилинде айылды жокчулук тегиз каптап турганда, Ысмайыл ушул эле айылдагы бир үйгө кирип калат. Үй-бүлөнүн ачкадан тегиз ак шишик басып, эки жумадан бери суудан башка ооздоруна наар алышкан эмес экен. Үйдүн ээси: -Ысмаке, бизде ордунаа турууга алы келген адам жок дептир, акырын үзүлүп чыккан үнү менен. Сенден сураныч, тез-тез үйгө баш багып тур. Жан таслим кылганыбызды эптеп жерге жашырганга жардам бер. Бала-чакам менен мени катар көмгүлө. Баарыбыз бир күндө кетпейбиз го, улам кабар алып тур; сага айтаар керээзим ушул.

Ысмайыл алысыраак айылдан бай жашаган бирөөдөн бир жылкы уурдап келип, сорпосунан ооздоруна тамчылатып отуруп, баарын өлүмдөн куткарып калган экен. Керээздин, аманаттын, шартын ушинтип аткарып келишкен.

(Үмүт Култаеванын Ч. Айтматовду изилдөөдөгү эмгегинен)

Күйөөсүнүн аялына айткан керээзи

Көз жумган күнү кырааным,
Албыра түшөөр ыраңың,

Төркүнүң көздөй темиңбе,

Үчтүгүм өтсүн чыдагың!

Жети күн болсо желип кет,

Жетилигим берип кет.

Кырктыгымды кылып кет.

Кыялабай жылып кет,

Оо, дүйнө өтсө дулдулуң,

Какшана бербей кургурум,

Кырмызы кымкап кийип ал

Осмолоп кашың чийип ал.

Ылайык бирөө табылса,

Тул жүрмөк белең, тийип ал.

(Сатыбалды Кадыровдун айтуусу боюнча)

Бугунун болушу Боромбайдын керээзи

Аргымак жалын беш болуп,

Өргөнүң калаар жигиттер,

Ар уруудан кошчу алып,

Ал дөбөгө бир чыгып,

Бул дөбөгө бир чыгып,

Айтуулашып куш салып,

Адырлуу жерден из чалып

Жүргөнүң калат жигиттер,

Эрмектешип ырдашып,

Эзилишип сырдашып,

Күлгөнүң калат жигиттер.

Бүрмөчүгүң бүрмөлөп,

Термечигин термелеп,

Кемпирлер өткөн дүйнө ошол,

Кызгалдактай кылактап,

Кыздар өткөн дүйнө ошол.

Күлүмсүрөп кашкайып,

Күзгүдөй бети тастайып,

Керимселдей керилген,
Келиндер өткөн дүйнө ошол.
Табышмак айтып кордошуп,
Таштан ташка ойношуп,
Балдар өткөн дүйнө ошол.
Какайган бели бекчейип,
Кара көзү чекчейип,
Кайран жаштык кетти деп,
Чалдар өткөн дүйнө ошол.
Ак-тенге пулу каптаган,
Адырга малы батпаган,
Байлар өткөн дүйнө ошол.
Буулуктап ажал тез келди,
Боромбайга кез келди.
Мураталы, Тилекмат,
Калың бугу элинди,
Башкараар болсоң кез келди.
Аргымактан жал кетсе,
Алмагы кыйын жал кайтып.
Азаматтан мал кетсе,
Келмеги кыйын ал кайтып,
Азирейил тооруса,
Калмагы кыйын жан кайтып.

Сарбагыштын Төрөгелдиси тирүүсүндө аялдарын сынап кошок коштурганы

Бизге чейинки жеткен маалыматтарга караганда, кээ бир инсандар өлөөр алдында аялына, келиндерине, кыздарына кантип кошоор экен деп жакындарын сынап, көз алдынан өткөргөн. Буга кадимки Куйручукту айтышат. Бирок, тилекке каршы анын келиндерине үйрөткөн кошогу жазылбай калган. Жөн гана эл ичинде

кошок үйрөткөнү гана айтылат. Ал эми Ормон хандын бир тууган иниси Төрөгелди тирүү кезинде аялдарын катар отургузуп, өзүнө арнатып коштуруп, сынамакчы болот. Калыңды катыра берип, мартабалуу жерден алган түптүү зайыптары сөз таба албай, төрөсүнө келиштирип кошо албай коёт. Жарыта мал бербей үйлөнгөн олжа аялы, жармачтын кызы же салбар кылып, мал артына салып койгон сүйкүмсүз аялы катыра кошуп, калк оозунда аңыз болуп калган. Ошондо, Төрөгелди тоотпогон Сырга деген аялы төрөсүнө минтип кошкон экен. Анын кошогу сатиралык мүнөздө курч айтылат. Адегенде сөз башатын өлүмүш болуп жаткан күйөөсүнө ыргытат:

Бысмылда сөздөн баштайын,
Төрөмө баштабай кантип таштайың,
Төрөгелди ойронум,
Төгөрөктү соргонум,
Төрөм аялга такыр тойгон жок,
Төрөмду азирейил койгон жок

-деп келип, сөз кезегин күндөштөрүнө арнайт:

Сарбагыштан мени алдың,
Солтодон тандап муну алдың,
Солкулдап ыйлап кошпосо,
Союлдай кылып неге алдың? КРУИА (Инв №759)

Арман ырлары

Жаныбек казынын арманы

(Үрүнсә Кадыралиевага аян менен жазылган)

Ак зоонун башы мунарык,
Аркарлар отгойт чубалып,
Ак сакал ылдый жаш кулап,
Арманда турам ууланьп,

Көк зоонун башы мунарык,
Кийиктер отгойт чубалып,
Кирпигим ылдый жаш кулап,
Күйүтгө турам ууланьп,
Калкымдан жашоо бөлүнүп,
Кайгыга жаным жем болдум,
Качкынга түшүп алтын баш,
Кай жеринен кем болдум,
Калысы болуп өрөөндүн,
Кары жашка тең болдум,
Кайыр кош деп бөлүнүп,
Кай жакка барып эл болдум.

Жазынын суусу кең болот.
Көп уруу өскөн эл болот.
Бастырып кайра келбесмин,
Бактыма дайым тең болот.
Кара-Шоро Мекеним,
Кең жайлоо сенден кетемин,
Кас душмандан куугун жеп,
Кадырын эстеп өтөөрмүн.
Уурданып кетип баратам,
Улугу элем өрөөндүн.
Убайга түшүп кайран жан,
Уу жутуп жүрүп өлөөрмүн.

Кайгырып кетип баратам,
Казысы элем өрөөндүн.

Карыпка түшүп кайран эл
Кан жутуп жүрүп, өлөөрмүн.

Ай кайкыдан тийсечи,
Адалдыгым билинип,

Аргасыз кетти эле –деп,
Арманым элим билсечи.

Күн кайкыдан тийсечи,
Көңүлүм түзүн билсечи,

Күнөөсүз кетти-эле деп,
Күйүтүм элим билсечи.

Тулпар элем тушунда,
Туйгун элем, кош элим!

Тулпар болуп чуркабай,
Тушалды бутум, кош эми!

Уучтап кеттим турпагын,
Убайда жүрөөр урпагын,

Кочуштап кеттим турпагын,
Кор болуп жашаар урпагын.

Ак тоолордун башындай,
Агарып карыыр чачым ай.

Ак калпак барктап кие албай,
Арманда өтөөр башым ай.

Карагай элем тал болдум,
Кабылан элем мал болдум.

Калдайган Ала-Тоону эңсеп,
Кагылам кыргыз зар болдум.

(позмадан үзүндү алынды Үрүнсә Кадыралиева)

Колдонулган адабияттар:

1. Бөрүбай Түркбаевдин оозунан жазылып алынган Ажымамат манасчы, санжыралар; дастандар.
2. Жананбү Түркбаевадан жазылып алынган кыз узатуу кошоктору.
3. Кулгаева Ү. Б. "Ч. Айтматовду изилдөө"- Б. Бийиктик 2004.
4. Плоских В.М. Биздин Кыргызстан: Популярдуу тарыхый энциклопедия Бишкек; Илим, 2004.
5. Автордун өздүк архивинен алынган кошоктор тууралуу илимий изилдөөлөр, баяндамалар.

Мазмуну:

1. Санжырачы Бөрүбай ата.....	3
2. Курманжан эненин биринчи турмушу.....	11
3. Курманжан энебиз Алымбек бийди жактырып калган.....	14
4. Алымбек бийдин Кудаяр ханга жолугушу.....	16
5. Алымбек датканын бийлиги.....	17
6. Алымбек датканын өлүмү, ханышанын кошогу.....	20
7. Камчыбекти жазалоо.....	25
8. Кулакка тартуу.....	30
9. Абдылдабектин өлүмүндө Айкөкүлдүн кошкону.....	30
10. Бөрүбай атанын өз айылындагы санжыралары.....	35
11. Жаркынайды көчүрүп келгендеги кошок.....	38
12. Ата ыраазы, кудай ыраазы.....	40
13. Кара-Дарыя суусунда болгон окуя.....	41
14. Райкан Нурбаевдин нукура сөзү.....	42
15. Колхоздун карыган өгүз жөнүндө баян.....	42
16. Өнөр башаты.....	47
17. Айылдаш замандаштары.....	48
18. Бөрүбай атанын туугандары.....	50
19. Бөрүбай атанын үй-бүлөөсү.....	52
20. Ажымамат манасчы.....	58
21. Ажымамат манасчынын варианты боюнча айтылган окуялар. Бокмурундун төрөлүшү.....	61
22. Манастын ашка жөнөгөн жери.....	64
23. Байгеге ат чаптыруу.....	65
24. Азизхандын Алмамбет.....	66
25. Семетей.....	69
26. Семетейдин Сарыгазга жолукканы.....	71
27. Семетейдин Үргөнчтү кечкен жери.....	77
28. Көкчөнүн кунун кууп, Үмөтөйдүн келиши.....	86
29. Коңурбайдын кыргыздарга келиши.....	87
30. Эр Табылды дастаны.....	89
31. Кыз Жибек дастаны.....	94
32. Аксатын менен Кулмырза дастаны.....	104
33. Шырдакбектин Боз жорго.....	106
34. Бөрүбай атанын кызы Жананбү Түркбаевадан жазылып алынган кошоктор.....	109

35. Жеңесинин кыз узатаар кошогу.....	109
36. Кызды узатаарда ичи ачышып айтылган кошок.....	110
37. Кызды кайын журтуна жеткиргендеги энесинин кошогу...110	
38. Кызды кайын журтуна аманат тапшыраарда апасынын кошогу.....	111
39. Кошок айтуунун салттуу үлгүсү.....	112
40. Угузуу кошогу.....	114
41. Өлүктүн үстүнө баргандагы айтылчу кошок.....	119
42. Өлүктү узатаар кошок.....	121
43. Өлүктү коюп келгендеги кошок.....	121
44. Кыркынан кийинки айтылуучу кошок.....	126
45. Өлүм алдында айтылчу керээз.....	127
46. Күйөөсүнүн аялына айткан керээзи.....	128
47. Бугунун болушу Боромбайдын керээзи.....	129
48. Сарбагыштын Төрегелдиси тирүүсүндө аялдарын сынап кошок коштурганы.....	130
49. Арман ырлары: Жаныбек казынын арманы.....	132
50. Колдонулган адабияттар.....	134
51. Фото баяндар.....	137

ФОТО БАЯНДАР

Иниси Эрмамат жубайы Курманбу жана неберелери менен.

Иниси Шермамат жубайы Инаш менен.

Басмага берилди 26.10.2015 ж. Колому 9,25 б.т. форматы (60x84) 1/16
Басма офсеттик. Кагаз офсеттик. Тиражы 300 д. Заказ №27

Келишим бaa
Басмакана Ж.К. "Азизов Алмазбек"
Бишкек шаары Чүй проспектин №215
Тел. (+996554) 74 74 67

*Солдон оңго. уулу Пазылбек, кызы Жананбү, балдызы
Токтокан, келини Айнуру.*

Жубайы Анийпа уулу Пазылбек

Жубайы Анийпа. 1990 жс.

*Кызы Жананбунун үй-бүлөсү. Оңдон солго: 1-чи катар - уулу
Замирбек сол жагында жубайы Фарида, күйөөсү Ырысмамат,
өзү небереси менен, уулу Талант баласы Ниязбек менен. 2-чи
катар- келини Чолпон уулу Канат, Таланттын жубайы Гүлай,
уулу Улукбек жубайы Асель, уулу Куттубек жубайы
Гүлбарчын, кызы Кымбат жолдошу Илгиз менен*

Кызы Жананбу неберелери менен

Уулу Асилбек жубайы Салия жана небереси Нурэл менен. 2015 ж.

Уулу Ысабек үй-бүлөсү менен. Солдон оңго Нурбек, Гулдада, Аида, Жылдыз, жубайы Зайнура, Нургазы. 2000 ж.

Асилбектин кыздары Мира жана Айкөкүл

*Асылбектин балдары солдон оңго Кыязбек, Айсулуу, келини
Фарида, уулу Азизбек.*

*Бөрүбай ата уулу Пазылбек, келини Айнуру жана небереси
Даяна менен. Чымбай. 2011 ж.*

*14. Неберелери менен. Солдон оңго Даткабек, Багдагул
жолдошу Мирбек. Чымбай 2012ж.*

*Уулу Пазылбектин үй-бүлөөсү, оңдон солго жубайы Айнуру,
небереси Даяна жана Алина, уулу Нурболот, кыздары Багдагул,
Алмагул. Ысык-Көл. 2015 ж.*

*Бөрүбай ата уулу Адамбек, келини Айнаш, неберелери
Ырыскелди жана Нуркелди.*

*Бөрүбай ата уулу Адамбектин балдары менен. Оңдон солго
Элчибек, Даткабек, Ырыскелди, Нуркелди.*

*Адамбектин балдары, солдон оңго Айзирек, Элчибек, Гүлбү,
Даткабек, кенжеси Аруужан*

*Кызы Жамалбү үй-бүлөсү менен. Солдон оңго жолдошу
Азизбек, кызы Таңсулуу, уулу Адилет, кенжеси Нурайым.*

Бөрүбай ата уулдары Айдынбек жана Асилбек менен.

Уулу Айдынбек үй-бүлөсү менен. Оңдон солго кызы Жибек, уулу Жолдуубек, жубайы Сейликан, кенжеси Кылымай. 2014 ж.

Кызы Аида үй-бүлөсү менен. Солдон оңго уулу Барсбек, жолдошу Өткүрбек, кызы Аяна, уулу Бекзат, кенжеси ...

Балдары. солдон оңго. Келиндери Айнура, Зайнура, небереси Жолдубек, уулу Пазылбек, кенже уулу Айдынбек жубайы сейликан кызы Кылымай менен. Бишкек. 2014ж. Филармония

СААДАТ МУРАТОВА

1960-жылы Өзгөн районунун Кызыл-Сеңир айылында туулган.

1977-жылы Оштогу Уркуя Салиева атындагы орто мектебин бүтүргөн.

1985-жылы азыркы Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Кыргыз филологиясы жана журналистика факультетин бүтүргөн.

1988-2000-жылдары КТРКда редактор, улук редакторлук кызматтарда иштеген.

2000-2010-жылга чейин Чүй университетинде окутуучу болуп эмгектенген.

2010-жылдан баштап Ж. Баласагын атындагы университеттин Кыргыз-Кытай факультетинде улук окутуучу болуп эмгектенүүдө.

2013-жылы Кытайдын Артыш шаарындагы өткөрүлгөн “Манас” Эл аралык маданият-саякат форумуна катышып, “Манас” кыргыз элинин акыл-эс туюму” аттуу докладын жасаган.

2013-жылы “Саякбай” даректүү баян аттуу китебин чыгарган.

2013-жылы “Манас” коомдук бирикмесинин “Манас” медалы менен сыйланган. КР Маданият жана маалымат министрлигинин, КР Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик тилди өнүктүрүү департаментинин, КР Билим берүү жана илим министрлигинин Ардак грамоталарынын ээси.

3 монография, 25 илимий макалалардын автору.